

Dagboek van een Amsterdams koopman

door Ria Scharn

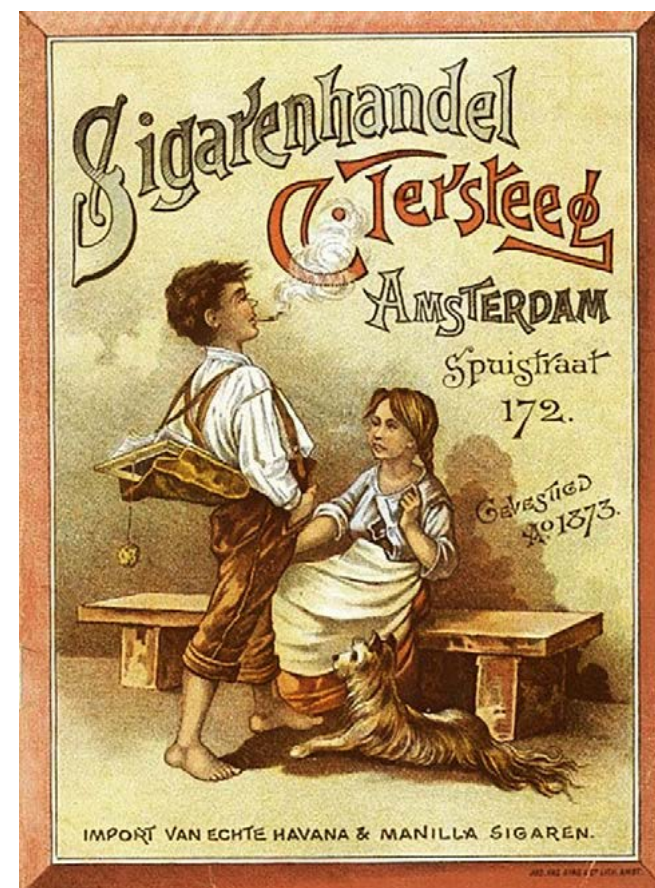
Inleiding

Toen het idee ontstond om een serie te schrijven over de grote veranderingen in Amsterdam, zo tussen 1900 en 1920, zocht ik naar een verbindende factor en vond die in mijn eigen grootvader, die geboren werd in september 1880 kort na de geboorte van het prinsesje dat Koningin Wilhelmina zou worden. Veel van de grote gebeurtenissen in de stad maakte hij van dichtbij mee en ze hadden invloed op zijn leven. Het leek mij dus een goed idee om te beginnen met de inhuldiging op 6 september 1898, toen Wilhelmina net 18 jaar was geworden. Ik heb mijn grootvader helaas nooit ontmoet, want hij overleed jaren voordat ik geboren werd,

maar ik heb hem leren kennen uit de verhalen van mijn moeder. Hij was een echte Amsterdammer die zijn stad goed kende. Hij werd geboren in het hart van de stad op Nieuwendijk 222 'bij Den Dam' zoals dat toen werd aangeduid, want de even kant van de Nieuwendijk gaat niet verder dan 226. Zijn ouders

hadden daar een winkel in sigaren en tabak en later een 'Sigarenhandel en Gros' in de Spuistraat. Vele jaren later nam hij zijn eigen kinderen mee op wandelingen door de stad om ze te vertellen over de geschiedenis daarvan; op zondag bijvoorbeeld naar de markten in de Jodenbuurt. Ik denk dat ik mijn interesse in de geschiedenis van Amsterdam van hem geërfd heb en ook ik had heel graag met hem door de stad gewandeld. Ik heb het dagboek geschreven vanuit het oogpunt van mijn grootvader, hoe hij de stad zag en met de originele gebeurtenissen uit zijn privéleven, maar het verhaal is uiteraard wel geromantiseerd. Iedere aflevering begint met een stukje uit het 'dagboek', gevolgd door het blauwe gedeelte over een historische gebeurtenis, die hij van dichtbij mee maakte.

6 september 1898

Al vroeg in de ochtend werd ik wakker van muziek en paardengetrappel beneden in de straat. Ik keek omlaag door mijn zolder-raam en zag een eskadron huzaren voorbijkomen met hun vaandels en fanfare. Vandaag is de dag! Onze jonge Koningin Wilhelmina wordt ingehuldigd in de Nieuwe Kerk. Ik schoot snel in mijn kleren en om naar buiten te gaan. Vandaag is een vrije dag, ook voor mij, want mijn moeder heeft besloten dat ik vandaag geen inpakwerk hoef te doen. Sinds mijn vader vier jaar geleden heel onverwachts is overleden, heeft zij de tabaksgroothandel voortgezet om te zorgen dat, te zijner tijd, mijn broer en ik de zaak kunnen overnemen. Wij waren nog te jong, mijn broer zestien en ik dertien jaar oud, daarom werden we na schooltijd aan het werk gezet. Mijn oudste zus Jo, zij

was toen zeventien en al klaar met haar studie, ging op het kantoor aan het werk. Mijn jongste zusje Elise was pas vijf jaar oud en is ook nu nog vrijgesteld van werk. Mijn moeder vond het heel belangrijk dat wij eerst de 3-jarige HBS volgden en mijn oudste zus heeft de meisjes-HBS afgemaakt. Kortgeleden heb ik mijn diploma gekregen en ben nu, net als mijn broer en zus, volop werkzaam in de zaak.

Maar vandaag dus niet. Vandaag is het feest! Vanaf de toren van het Paleis klinkt nu koraalmuziek, goed te horen vanuit ons huis in de

Boven: Gezellige drukte op de Dam, die versierd is t.g.v. de inhuldiging van de koningin

Links: Op 5 september 1898 deed kroonprinses Wilhelmina haar intrede in Amsterdam om de volgende dag ingehuldigd te worden tot koningin (Rijksmuseum)

Spuistraat bij de Raadhuisstraat. Ik zie al veel volk richting de Dam lopen, hopend op een mooi plekje vooraan, waar alles goed te zien is. De inhuldiging zal om 11 uur plaatsvinden in de Nieuwe Kerk, maar ik ga liever wat later kijken als de koningin op het balkon verschijnt. In ieder geval wil ik vanavond naar de Grote Illuminatie en het vuurwerk bij het IJ. We hebben afgesproken daar met het hele gezin naartoe te gaan. De rijtoer van vandaag hoef ik niet te zien, ik heb onze jonge koningin gisteren al gezien.

Gisteren, 5 september, arriveerde zij met haar moeder met de koninklijke trein op Station Weesperpoort. Ik had mijn moeder vrij

Boven: Tribune langs de route in de Raadhuisstraat tegen het hoofdpostkantoor in aanbouw (foto: Jacob Olie / SAA)

Links: Erepoort t.g.v. de inhuldiging van koningin Wilhelminop de Mauritskade (SAA)

gevraagd om haar te kunnen zien en die knikte instemmend. Vooruit dan, we kunnen toch geen pakketten verzenden nu de stad in chaos is. Dus trok ik eropuit. Ik had natuurlijk kunnen wachten tot ze vlak bij ons om de hoek over de Raadhuisstraat zou rijden, er staat daar een enorme tribune opgesteld, maar ik had geen geduld

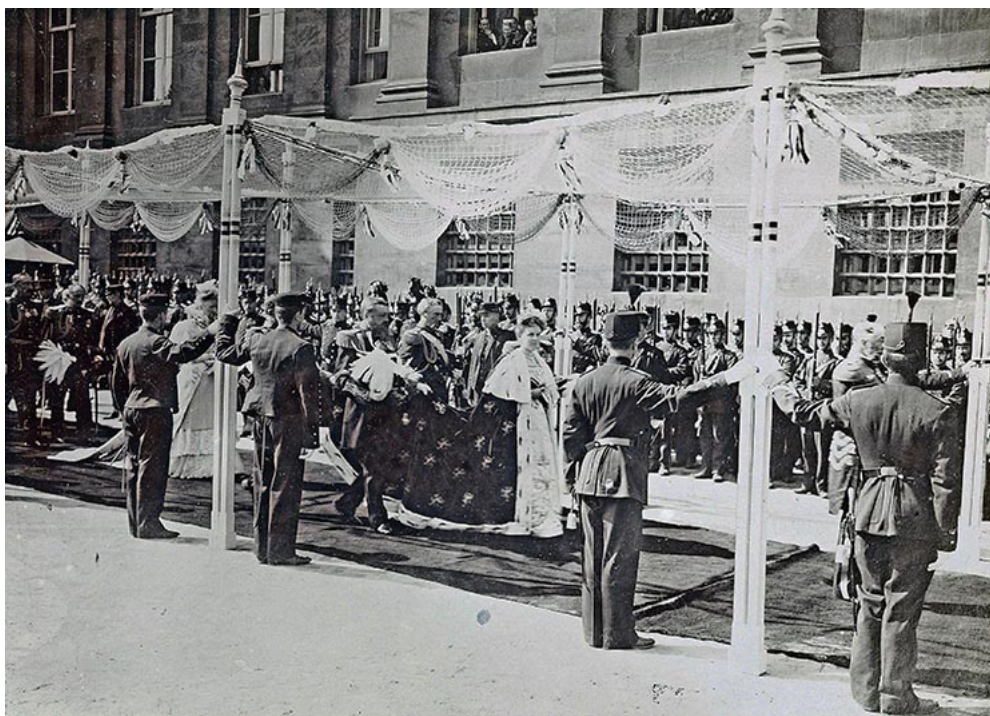
en besloot naar de Hogesluis te gaan. Vanaf daar zou ik de stoet vast goed kunnen zien, maar dan moest ik wel een beetje op tijd weg. Netjes gekleed en met mijn strooien hoed op ging ik op weg. Overal kwam ik versieringen tegen. De stad stond vol met erepoorten, houten stadspoorten en hier en daar een compleet 'kasteel'. En vlaggen natuurlijk, heel veel vlaggen! Omstreeks één uur arriveerde ik op de mooie nieuwe brug, die in 1883 de oude vervangen heeft. Die was veel te hoog voor de arme paarden van de paardentram en de gemeente besloot dan ook hem te vervangen door deze monumentale brug van Willem Springer. Ik moest nog wel een tijd geduld hebben, want de koninklijke trein zou pas om kwart over twee het station binnenlopen. Overal om mij heen zag ik blijde gezichten die met ontzag naar de lange stoet keken, die in de Sarphatistraat stond

opgesteld en tot ver over de Hogesluis reikte, in afwachting van de beide majesteiten, de koningin en haar moeder. Dat de koninklijke trein tenslotte het station binnenreed, was te horen aan het bulderen van de kanonnen en het gebeier van de klokken in de stad. Daarop volgde het gejuich van de mensenmassa's toen de koninginnen zich naar de koets begaven. Eindelijk begon de lange stoet zich langzaam in beweging te zetten. Het was een indrukwekkend spektakel, al die paarden met hun prachtig geklede ruiters, de marechaussees, de huzaren met hun standaard en muziek, het korps rijdende artillerie,

Boven: Balkonscène

Links: De stoet passeert het Frederiksplein

een regiment van de vesting-artillerie, een detachement mariniers en de Koninklijke Militaire Kapel. Daarachter een lange rij koetsen met hoogwaardigheidsbekleders en tenslotte de erewacht te paard. En dan... eindelijk daar komt ze! De Crème Calèche waarin zij en haar moeder zitten, wordt getrokken door maar liefst acht paarden. Overall barst gejuich los: "Hoezee, hoezee, leve de koningin!" Het is me gelukt om vrijwel vooraan te komen staan en ik heb dus het volle zicht op Hare Majesteit. Ze is nog maar een jong meisje, net 18 jaar geworden. Even oud als ik, want ik bereik die leeftijd over iets meer dan twee weken. Ik zwaai met mijn hoed en juich mee met de massa en even kijken we elkaar in de ogen en ze zwaait terug naar mij. Wat

Boven: Wilhelmina op weg naar de Nieuwe Kerk (SAA)

Rechts: De Gouden Koets, geschenk van de Amsterdamse burgerij (foto: G.Sigling / SAA)

is ze mooi! De koets rijdt verder en nu passeren de Indische Prinsen te paard, gekleed in Oosterse pracht. Daarachter weer officieren en adjudanten, erewachten, vaandels en muziek en tenslotte de Cavalerie. Ik loop nog een stukje achter de stoet aan naar het Frederiksplein waar grote tribunes staan opgesteld. Overall langs de route hangen mensen uit de ramen, wapperen de vlaggen in de wind, schettert de muziek, slaan de trommels en kletteren de geweren. Ik had genoeg gezien en besloot langs de Amstel terug naar huis te lopen.

Carl

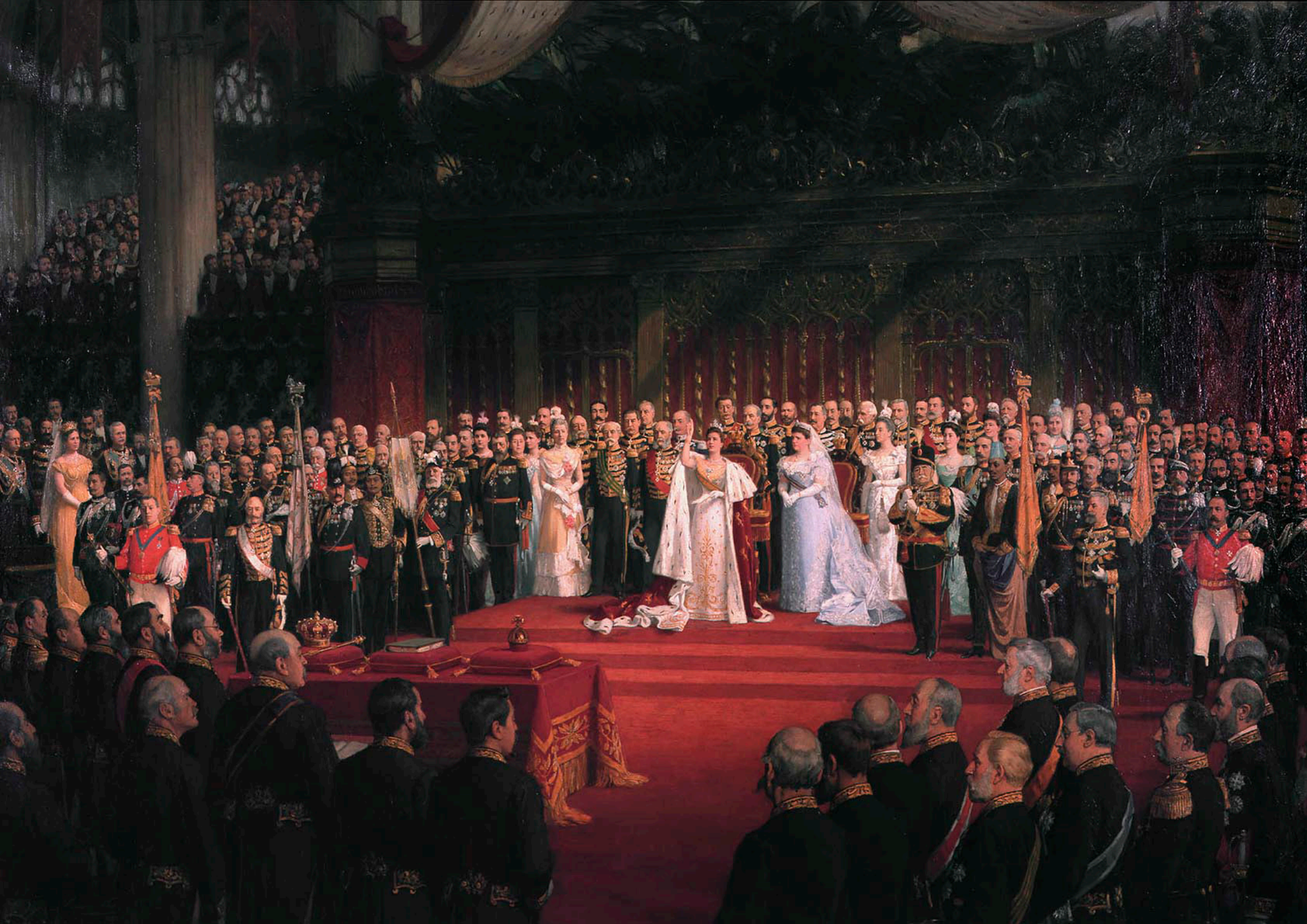
Wilhelmina werd in 1880 geboren, als dochter van koning Willem III en diens meer dan veertig jaar jongere echtgenote Emma van Waldeck-Pyrmont. Haar vader had drie zoons uit zijn eerdere huwelijk met Sophie van Württemberg, waarvan, bij de geboorte van Wilhelmina, alleen Alexander, de jongste zoon, nog in leven was. Toen Wilhelmina vier jaar oud was, overleed ook haar halfbroer Alexander. Daardoor werd zij officieel troonopvolgster, wel met het voorbehoud dat, mocht er nog een broertje geboren worden, die dan automatisch de kroonprins zou worden.

Op 23 november 1890 overleed Willem III na een kort ziekbed en werd Wilhelmina koningin. Vanwege haar te jonge leeftijd werd haar moeder Koningin Emma koningin-regentes en daarmee het eerste vrouwelijke staatshoofd van Nederland.

Op 31 augustus 1898 werd Wilhelmina achttien jaar en daarmee kreeg ze ook de bevoegdheid om de regering op zich te nemen. De inhuldiging van Wilhelmina als Koningin der Nederlanden vond een week na haar achttiende verjaardag plaats. Op 5 september, een dag voor de inhuldiging, arriveerde al ze met haar moeder in Amsterdam en maakten moeder en dochter met de Crème Calèche een feestelijke rijtoer door het mooi versierde Amsterdam.

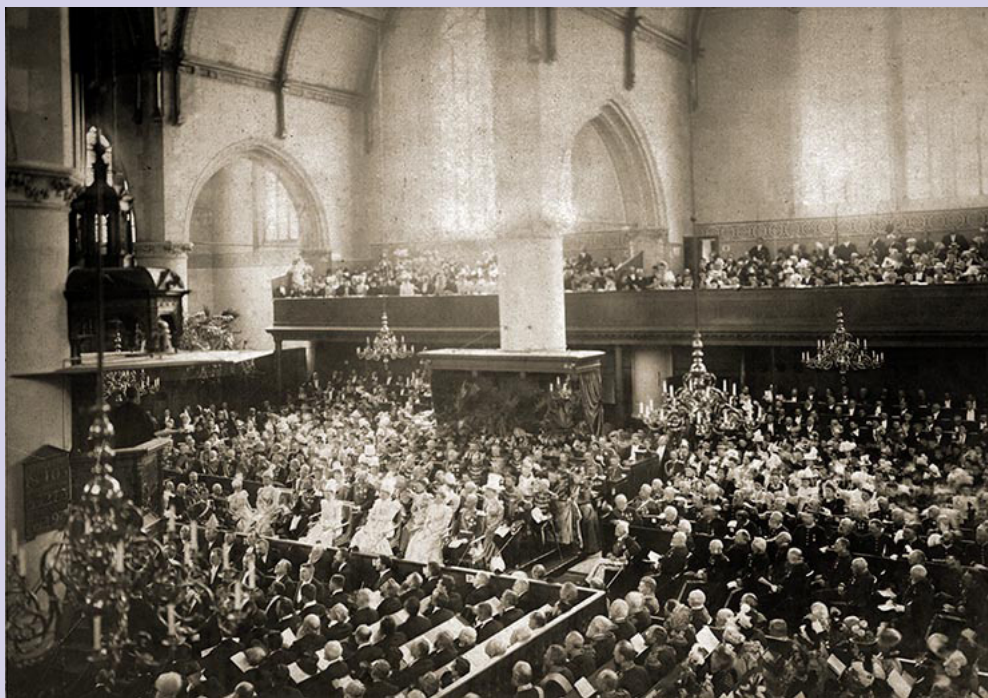
Een dag later was het zover. De pas 18-jarige Wilhelmina besteeg de troon. Om 11 uur begaf de nieuwe Koningin zich vanuit het paleis naar de Nieuwe Kerk voor de ceremoniële plechtigheid, terwijl ondertussen de klokken luidden en er kanonschoten klonken. Uiteraard ontbrak ook de zware Koningsmantel niet, die voor de eerste Koningin wat vrouwelijker gemaakt was. De mantel was nu ronder en minder militair van vorm. Op deze bijzondere dag werden tevens de eerste filmbeelden in de Nederlandse geschiedenis gemaakt. (Zie YouTube film op pag.5)

In de kerk legde Wilhelmina vervolgens de eed op de grondwet af en

las ze haar inhuldigungsrede voor. Hierin klonk onder meer de overtuiging door dat het koningschap beschouwd moest worden als een door God gegeven opdracht.

De kerk zat vol. Hoewel bij eerdere inhuldigingen er verder geen fa-

milie van de Koning op het podium zat, gebeurde dat bij Wilhelmina voor het eerst wel. Emma kreeg een plaats óp het podium. Deze traditie is vervolgens altijd voortgezet. Verschillende liederen werden op een orgel gespeeld en koren traden op. Daarna sprak de Koningin haar rede uit. Tijdens de nog geen uur durende plechtigheid was de voorzitter van de Eerste Kamer, en tevens op dat moment de voorzitter van de Verenigde Vergadering voor beide kamers slecht te verstaan. In tegenstelling tot de Koningin die tot in de uithoeken van de kerk woord voor woord te horen was. In een tijd zonder mi-

crofoons en versterkers was dat natuurlijk een knappe prestatie.

“Mijne Heeren, Leden der Staten-Generaal, Reeds op jeugdigen leeftijd heeft God Mij door het overlijden van Mijnen onvergetelijken Vader tot den Troon geroepen, dien Ik onder het zoo wijze en zegenrijke Regentschap Mijner innig geliefde Moeder beklom. Na vervulling van Mijn achttiende levensjaar, heb Ik de regeering aanvaard; Mijne proclamatie heeft dit aan Mijn dierbaar Volk bekend gemaakt. Thans is de ure gekomen, waarin Ik Mij, te midden van Mijne trouwe Staten-Generaal, onder aanroeping van Gods heiligen Naam, zal verbinden aan het Nederlandsche Volk, tot instandhouding van zijne dierbaarste rechten en vrijheden. Zoo bevestig Ik heden den hechten band, die tusschen Mij en Mijn volk bestaat, en wordt het aloude verbonden tusschen Nederland en Oranje opnieuw bezegeld. Hoog is Mijne roeping, schoon de taak, die God op Mijne schouders heeft gelegd. Ik ben gelukkig en dankbaar het Volk van Nederland te mogen regeeren, een volk klein in zielental, doch groot in deugden, krachtig door aard en karakter. Ik acht het een groot voorrecht, dat het Mijne levenstaak en plicht is al Mijne krachten te wijden aan het welzijn en den bloei van Mijn dierbaar Vaderland. De woorden van Mijnen beminden Vader maak ik tot de Mijne: „Oranje kan nooit, ja nooit genoeg voor Nederland doen.” Bij de vervulling van Mijne taak heb ik Uwe hulp en medewerking noodig, Mijne Heeren, Leden der Volksvertegenwoordiging; Ik ben overtuigd dat Gij Mij die in ruime mate zult verleen. Laat ons samen arbeiden voor het geluk en den voorspoed van het Nederlandsche Volk. Dat zij Ons aller levensdoel! God zegene Uwen en Mijnen arbeid, dat strekke tot heil van Ons Vaderland.”

Daarna hief Koningin Wilhelmina haar hand omhoog en legde de

eed af:

“Ik zweer aan het Nederlandsche volk, dat Ik de Grondwet steeds zal onderhouden en handhaven. Ik zweer dat Ik de onafhankelijkheid en het grondgebied des Rijks met al Mijn vermogen zal verdedigen en bewaren; dat Ik de algemeene en bijzondere vrijheid en de rechten van alle Mijne onderdanen zal beschermen, en tot instandhouding en bevordering van de algemeene en bijzondere welvaart zal aanwenden, welke de wetten te Mijner beschikking stellen, zooals een goed Koning schuldig is te doen. Zoo waarlijk helpe Mij God almachtig.”

Na het verlaten van de kerk wandelde Wilhelmina over de looper terug het paleis in. Met flink wat trompetgeschal werd de komst van de Koningin op het balkon aangekondigd, waar ze – met de mantel nog aan – luid werd toegejuicht.

Pas een dag later wilde Koningin Wilhelmina het inhuldigungsge-

schenk, de Gouden Koets, van de inwoners van Amsterdam bewonderen. Omdat zij van tevoren had laten weten dat ze geen geschenken aan zou nemen, aanvaardde ze de koets in eerste instantie niet. Na veel (bedel)brieven en telegrammen ontvangen te hebben, besloot ze de koets uiteindelijk toch niet te weigeren, maar hem nog niet te gebruiken als rijtuig. Voorlopig bleef ze, in de dagen na de inhuldiging, voor haar rijtoeren gebruik maken van de Crème Calèche. Er waren namelijk talloze feesten georganiseerd zoals een historische optocht, een concert in het Concertgebouw en een tentoonstelling over nationale klederdrachten in het Rijksmuseum. Uiteindelijk zou de Gouden Koets pas voor het eerst op 7 februari 1901 gebruikt worden, op de huwelijksdag van Wilhelmina en Hendrik.

Ria Scharn

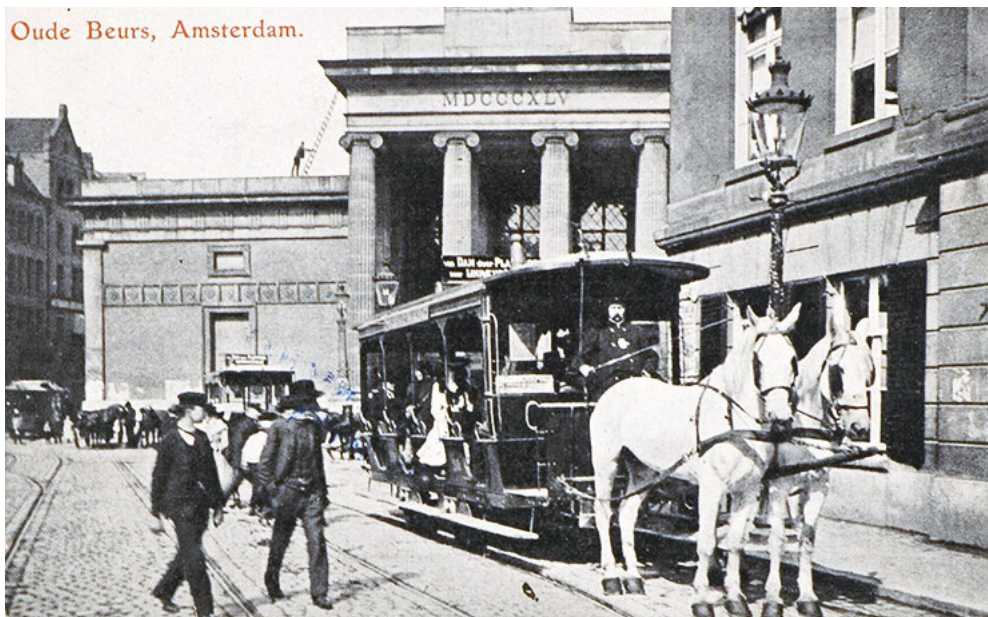
Boven: De Gouden Koets, beeldhouwers: Emil van den Bossche en Guillaume Crevels, schilder: Nicolaas van der Waay (Koninklijke Verzamelingen, Den Haag)

Links: De Crème Calèche, geschenk koningin Emma aan haar dochter Wilhelmina (RVD)

1 januari 1900

Een nieuwe eeuw is aangebroken en we schrijven inmiddels het jaar 1900. Ik ben afgelopen september 19 jaar geworden en werd daarom opgeroepen voor de militaire dienst. Ik moest mij, twee weken geleden, op 16 september melden in de Oranje-Nassau Kazerne voor de keuring. Die staat in een deel van Amsterdam waar ik niet vaak kom. Het is best een eind van het centrum en ik besloot de paardentram te nemen. De Dam is vlakbij en die staat vol trams waarmee je naar alle delen van de stad kunt gaan. Als kleine jongen ging ik al vaak kijken bij de paarden die daar geduldig stonden te wachten op hun volgende rit. We woonden toen nog dichterbij de Dam dan nu, op de Nieuwendijk 222, het vierde pand vanaf de hoek, waar ik ook geboren ben en mijn ouders toentertijd een sigarenwinkel hadden. In 1891 waagden zij de sprong naar de Spuistraat, om daar een groothandel in sigaren te beginnen.

Oude Beurs, Amsterdam.

Ik had de tram nodig die via de Plantage naar de Linnaeusstraat rijdt. Die staat altijd bij de Beurs voor het Commandantshuis. Het was een aardige rit via Rokin, Reguliersbreestraat en Amstelstraat naar de Blauwbrug en dan verder via de Muiderstraat naar de Plantage Middenlaan. Ik stapte uit op het Alexanderplein en ging te voet verder langs de Muiderpoort de Sarphatistraat in. Voor de kazerne langs loopt nog steeds het goederenspoor richting de Kadijken. Nadat ik mij gemeld had, volgde een dag van allerlei onderzoeken en keuringen. Ik werd goedgekeurd en had ook niet anders verwacht. Mijn vader is in het leger geweest en mijn oudere broer ook. Ingedeeld werd ik bij het 7de Regiment Infanterie, het Garnizoen van

Boven: Sarphatistraat met in de verte de Oranje-Nassaukazerne

Links: De tramhalte voor de Linnaeusstraat is voor het Commandantshuis op de Dam

Amsterdam, waar ik zeker trots op ben. Als echte Amsterdammer wilde ik natuurlijk het liefst in de hoofdstad blijven. Mijn moeder was apetrots toen ik voor het eerst in mijn uniform thuiskwam en stuurde me gelijk naar de Vijzelgracht om bij Fotografie Excelsior een mooie foto te laten maken. Ik vind zelf eigenlijk ook wel hij aardig gelukt is.

7 maart 1900

Vandaag werd ik ingelijfd en veranderde mijn leven totaal. Van magazijnbediende in sigaren werd ik soldaat in het leger van Hare Majesteit. Wel even iets anders natuurlijk, maar ik ben gewend aan hard werken, want mijn moeder liet ons niet rondlummelen. Er moest gewerkt worden, ook door de kinderen van de bazin! Ik werd ingedeeld bij de schutters en dat beviel me wel, hoewel ik steeds een

beetje jaloers keek als ik de muziekkapel van ons 7de Regiment zag oefenen op het kazerneterrein en zeker wanneer ze helemaal opgedoft door de stad marcheerden. Helaas bespeel ik zelf geen instrument, wat natuurlijk wel een voorwaarde is om deel te nemen aan een muziekkapel. Zwemmen kan ik wel. Mijn vader vond het heel belangrijk dat mensen kunnen zwemmen en stuurde mijn broer en mij dus al jong naar badinrichting Het Y aan de Westerdoksdijk. Wie weet komt het mij nog wel van pas tijdens mijn dienstdienst. Voorlopig zit ik dus hier, in de Oranje-Nassaukazerne, heel anders dan ik thuis gewend ben, maar prima uit te houden met een groep gezellige kameraden om mij heen.

Carl

De Oranje-Nassau Kazerne

Wanneer je langs de Sarphatistraat in oostelijke richting fietst of loopt, valt voorbij de Muiderpoort je oog op een groot gebouw met een ellenlange gevel die ooit de langste van Europa was. Veel Amsterdammers weten vast nog wel dat dit gebouw oorspronkelijk de Oranje-Nassau Kazerne was, maar er zijn er beslist niet veel die weten dat het Napoleon was die dit gebouw hier liet neerzetten.

Toen de Fransen hier in Nederland de dienst uitmaakte, had Napoleon natuurlijk behoefte aan huisvesting voor zijn bezettingsleger (hoewel hij dat zelf eufemistisch het bevrijdingsleger bleef noemen) en hij besloot dat er tussen de voormalige 17de-eeuwse bolwerken Outewaal en Oosterbeer een kazerne gebouwd moest worden. Hiervoor kocht de gemeente de buiten gebruik geraakte lijnbaan

(touwmakerij) ‘De Zwarte Arend’ of ‘Heertjeslijnbaan’ die tussen de Plantage en de stadswal lag. Op dit terrein stonden ook twee molens: De Ruiter en de Gooyer. De Gooyer werd in 1814 verplaatst naar de Funenkade, waar hij nog altijd staat en de Ruiter werd in 1863 gesloopt.

De burgers van Amsterdam moesten opdraaien voor de financiering van de bouw en die kosten waren bepaald niet gering. Alleen al de aankoop van de lijnbaan met bijbehorende panden en schadevergoeding wegens windafvang voor de eigenaren van de molens bedroeg 58.000 gulden. De bouw zelf kostte maar liefst 701.888 gulden, voor die tijd een enorm bedrag. Hoe nu dat geld bij elkaar te

*Boven: Nadat de Fransen vertrokken waren, kwam dit gevelreliëf op de muur / Foto: RCE
Links: De Oranje-Nassaukazerne, enkele jaren na ingebruikneming / Afb: SAA*

krijgen? In 1810 werd burgemeester J. Wolters van de Poll gedwongen de circa 190.000 inwoners van Amsterdam een brief te sturen. De inhoud daarvan was duidelijk: na betaling van 5% van de huurwaarde van de woning kreeg men vrijstelling van inkwartieren van Franse soldaten. Anders niet... en dat werkte natuurlijk!

De bouw vond plaats tussen 1810 en 1813. Toen het pand eindelijk klaar was, was Napoleon inmiddels verslagen, zijn leger weer huiswaarts gekeerd en nam het leger van de nieuwe koning Willem I zijn intrek in de kazerne. Een halve eeuw later deed Amsterdam het pand aan het rijk over met gesloten beurs, onder voorwaarde dat de gemeente het pand niet langer hoefde te onderhouden. Het rijk belooft op haar beurt dat zij omgekeerd het pand 'om niet' zou teruggeven zodra het niet meer nodig was als militaire bestemming.

Boven: De kazerne gezien over de Plantage Muidergracht en het Dokspoor (SAA)
Rechts: De Kazerne gezien over de Singelgracht met molens De Ruiter en De Gooyer
(tek: J.v.Leeuwen / SAA)

In de 19de eeuw werd langs de Singelgracht aan weerszijden van de Muiderpoort een reeks militaire gebouwen en opslagplaatsen aangelegd, waarvan de Oranje-Nassau Kazerne de grootste was. Ze maakten onderdeel uit van de Hollandse Waterlinie bedoeld om Amsterdam tegen buitenlandse invallers te beschermen.

Toen het leger van de nieuwe koning Willem I het gebouw betrok, kreeg het de naam Oranje-Nassau Kazerne, naar het Huis Oranje-Nassau dat in 1814 het koningshuis van Nederland werd. Het wapenschild van Napoleon op het centrale fronton werd vervangen door het wapenschild van de Oranjes. Op de frontons aan de zijgevels werd de Franse adelaar vervangen door de Nederlandse leeuw. In 1814 betrokken de eerste soldaten van het roemruchte 7de Regiment Infanterie, het garnizoen van Amsterdam, de kazerne.

Dit garnizoen verwierf in de loop der tijd een zekere populariteit in de stad door de openbare concerten van zijn muziekkapel. Be-roemd waren in latere tijd de optredens bij het Tolhuis in Amsterdam Noord onder leiding van hun dirigent Johannes Zaagmans.

De eerste tijd werd de ligging en inrichting van de kazerne zeer geroemd, maar na een jaar of twintig begon het klachten te regenen: het tochtte er vreselijk en vooral de snijdende oostelijke en noord-westelijke winden teisterden de soldaten. De sanitaire voorzieningen, keuken en wasplaatsen waren op het terrein aan de achterkant in kleine houten schuren ondergebracht en daardoor ontstonden er veel ziektes zoals longontsteking en darmstoornissen. Er waren maar weinig kachels geplaatst, wat het verblijf aldaar allesbehalve behaaglijk maakte. Uit gegevens blijkt dat in 1829 in de kazerne 1800 man gehuisvest konden worden.

Meer dan 150 jaar lang was de kazerne in gebruik als legerplaats

voor de opleiding van manschappen, bescherming van de burgerij en ook om de rust te bewaren als het roerige Amsterdam zich weer eens tegen de machthebbers keerde. Tijdens de 20ste eeuw was het gebouw weer in gebruik als legerplaats voor de infanterie en keuringen voor de jongeren die waren opgeroepen voor militaire dienst. In de Tweede Wereldoorlog gebruikten de Duitsers het gebouw voor onder andere een parachutistenopleiding. Na de bevrijdingen waren het de Canadezen die hier onderdak vonden en tenslotte nam het Nederlandse leger weer bezit van deze kazerne. Naast het 7de regiment infanterie kregen toen onder andere ook de dienstkeuring en medische diensten hier onderdak.

Woonkazerne

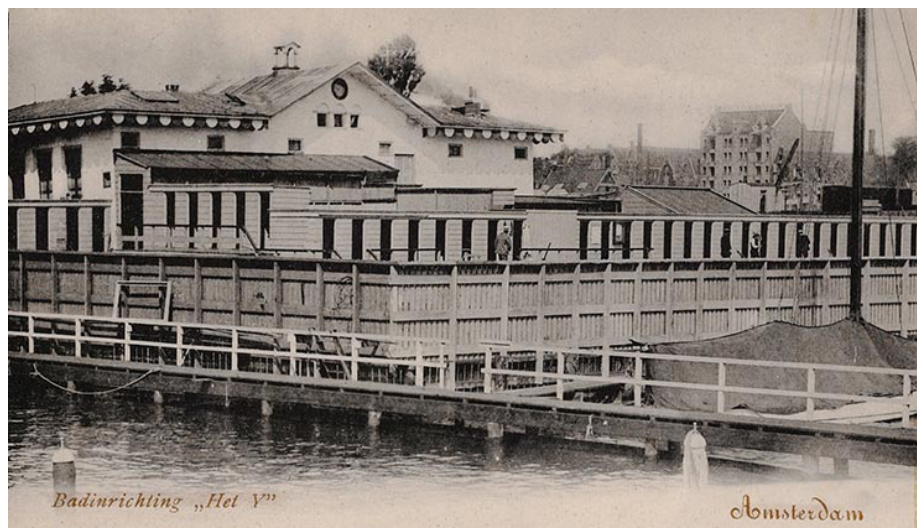
In 1984 kwam er een eind aan het gebruik als legerplaats. Amsterdam wilde het pand graag weer overnemen van het Rijk. Omdat het om dure grond ging, zou het aankoopbedrag enorm zijn, zodat sloop en nieuwbouw van kantoren de enige optie leek. De buurt was niet blij met deze vooruitzichten en gelukkig viste een aantal oplettende bewoners uit de archieven de belofte uit 1867 dat het Rijk, als zij het gebouw niet meer nodig zou hebben, het met gesloten beurs terug zou geven aan de burgerij van Amsterdam. En zo geschiedde, in 1989. Dankzij deze kosteloze teruggave kon er, achter de lange voorgevel, een ingrijpende verbouwing plaatsvinden en de roemloze ondergang van de Oranje-Nassau Kazerne voorkomen worden. De ooit langste voorgevel van Europa is gehandhaafd. Achter deze gevel is alles opnieuw ingedeeld en veranderd in 150 wooneenheden en bedrijfsruimten. Op het kazerneterrein aan de achterkant vind je tegenwoordig appartementengebouwen en een kinderspeelplaats. De Oranje-Nassau Kazerne is meegegaan in de tijd.

Ria Scharn

Zondag 3 augustus 1902

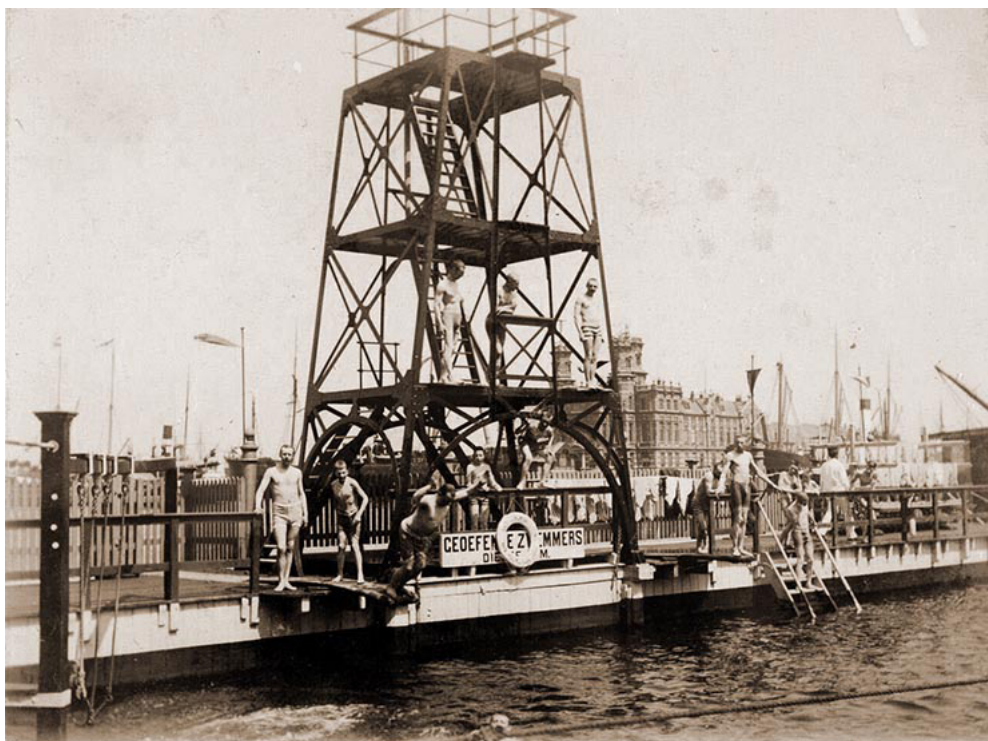
Nu mijn diensttijd erop zit, ben ik weer hard aan het werk in de familiezaak, maar ik heb me wel voorgenomen om meer werk te maken van het zwemmen. In militaire dienst werd daar ook veel aandacht aan besteed, want het was wel noodzakelijk dat soldaten konden zwemmen. Als we bijvoorbeeld een vaart of kanaal moesten oversteken met bepakking op ons hoofd. Mocht er ooit oorlog uitbreken, dan was het wel de bedoeling dat ons 7de Regiment Infanterie de Stelling van Amsterdam zou verdedigen en dat betekende dat er een hoop water bij zou komen als er grote stukken land onder water gezet zouden worden. Dus moesten we geregeld zwemmen en hielden wedstrijden waarbij ik geen slecht figuur sloeg.

Ik ga daarom weer geregeld naar Zwemvereniging het IJ aan de Westerdoksdijk om te trainen en het zwemmen bij te houden. Het is altijd een leuke wandeling naar het Westerdok. We wonen in de Spuistraat vlak achter de Dam en echt ver is het niet. Het liefst

Zwemwedstrijden te Amsterdam.
Snelzwemmen (Junioren), afstand 40 M., prijs zilver med., premie bronzen id. Winnaars van den prijs en de premie waren resp. A. Meijer, 32 1/5 sec. en J. Camper Titsingh, 33 3/5 sec., beiden leden van *De Jonge Kampioen*.
Snelzwemmen. Leden der Amst. Zwemclub. Afstand 80 M. Prijs, zilver med. en kunstvoorwerp; 1e premie zilver med.; 2e premie bronzen medaille.
Winner: Polak, 1 min. 19 1/2 sec., Brodus 1.24 2/5 en v. d. Poll 1.25.
Rugzwemmen (kampioenschap van Nederland uitgeschreven door den Ned. Zwembond). Afstand 80 M. Prijs zilver med. met dipl., 1e en 2e premie zilver en bronzen med.
De prijzen vielen ten deel aan Joh. Drost, Rott. Z.-C., 1 min. 16 1/5 sec., B. A. Roodenburg, 1.19 en Veerhoff 1.21 1/5.
Snelzwemmen. Vrije deelname. Afstand 180 M. Prijs zilver med., premie bronzen med.
Ed. Meijer, D. J. K., 2 min. 33 2/5 sec., en J. Camper Titsingh 2.37 2/5.
Duiken (vrije deelname), diepte circa 3 1/2 M., prijs en premie zilveren en bronzen medaille, C. J. **Terateeg** 34 4/5 sec. A. Meijer (D. J. K.) 35 sec.
Schoonzwemmen (vrije deelname). Voor dit nummer werden punten gegeven voor: 1. sprong, 2. zwemmen, 3. rugzwemmen en 4. vrije oefeningen. Ed. Meijer (D. J. K.).
Daarop volgde de competitie-wedstrijd, uitgeschreven door den Nederlandschen Zwembond tusschen de *Amst. Zwemclub* en de zwemclub *De Jonge Kampioen*.
Met 7—0 in A. Z.'s nadeel eindigde de strijd. Tot slot kwamen een bijzonder aardige ge-costumeerde tobben-wedstrijd, en een pantomime „Het mislukte feestmaal”.

Boven: Krantenbericht over de zwemwedstrijden van de Amsterdamsche Zwemclub in de Zweminrichting Obelt op 3 augustus 1902 (Delpher) en de medaille die ik won
Links: De Badinrichting 'Het Y' aan de Westerdoksdijk / SAA)

loop ik over de Nieuwendijk, waar het altijd gezellig is, kijk nog even binnen op nummer 222, waar ik geboren ben en mijn ouders toentertijd hun sigarenzaak hadden, loop door naar de Haarlemmersluis en verder over de Haarlemmerstraat. Dan de Korte Prinsengracht op, onder het spoor door naar de Westerdokskade en over de Westerdokssluisen naar het zwembad vlak daarachter.

Voor vandaag had de Amsterdamsche Zwemclub wedstrijden uitgeschreven die gehouden werden in het zwembad van Obelt aan de De Ruyterkade, waar die club zijn domicilie heeft. Het is een mooi groot zwembad met een flinke duiktoren en heel geschikt voor wed-

*Boven: De duiktoren van Zweminrichting Obelt aan de De Ruyterkade / SAA
Rechts: De Dam veranderde rond de eeuwwisseling ingrijpend van uiterlijk / SAA)*

strijden. Ik ben geen lid van die club en heb me daarom aangemeld voor vrije deelname aan het onderdeel duiken. Dat was niet zonder succes. Ik was de beste en kreeg de zilveren medaille. Ik ben ontzet-

tend trots op deze eerste medaille en het is een goede aanmoediging om hiermee door te gaan. Er waren ook journalisten aanwezig en wie weet, lees ik mijn naam wel in de krant.

Sinds we in 1891, toen ik bijna 11 jaar was, van de Nieuwendijk naar de Spuistraat verhuisd zijn, heb ik om ons heen heel wat zien veranderen. Natuurlijk was de Nieuwezijds Achterburgwal al in 1867, dus lang voor mijn geboorte, gedempt en veranderd in de Spuistraat, maar de doorbraak van de Raadhuisstraat heb ik zelf van dichtbij meegemaakt. Dat was immers bij ons om de hoek en natuurlijk heb ik daar vaak staan kijken. De demping van de mooie Warmoesgracht in 1894 was een groot verlies voor de stad en ook de sloop van veel statige grachtenpanden. Wel kregen we daarvoor in de plaats de prachtige winkelgalerij van Van Gendt waarvan ik de bouw in 1899

van dichtbij heb zien vorderen. Ook het Nieuwe Hoofdstation, dat in de jaren 1895-1899 hier om de hoek gebouwd werd, is een aanwinst voor de stad en het fraaie 'Bestelhuis voor den Nederlandse Boekhandel' werd schuin tegenover ons huis neergezet. We hebben best jarenlang in een rommelige omgeving gezeten. Er gaat nog veel meer veranderen zeker nu er steeds meer verkeer richting het Centraal Station gaat en er volgend jaar elektrische trams gaan rijden. De smalle doorgang van de Dam naar het Damrak, waar de beurs van Zocher in de weg staat, moet hiervoor verbreed worden. Die wordt daarom volgend jaar gesloopt en dat zal niet echt een ge-

Boven: De telefooncentrale op de hoek Raadhuisstraat-Spuistraat; op het dak het rek met talloze telefoondraden om de abonnees te verbinden / SAA

Links: Gezellige drukte op de Dam met trams en paarden / SAA

mis voor de stad zijn, want passen in het Amsterdamse straatbeeld doet hij bepaald niet. Wel jammer dat de paarden dan van de Dam verdwijnen. Het was altijd zo'n leuk schouwspel.

Pal naast ons huis aan de Spuistraat staat, op de hoek met de Raadhuisstraat, sinds een paar jaar de telefooncentrale met op het dak al die rekken voor de verbindingsdraden die overal door de stad lopen. Mijn broer heeft het er weleens over dat zo'n telefoonverbinding best handig zou kunnen zijn voor de zaak, maar mijn moeder vindt dat maar moderne flauwekul. "Wat is er mis met de post?" vraagt ze dan. Ja... en zij is natuurlijk nog steeds de baas.

Carl

Boven: Het Bestelhuis (1896-'98) / SAA

Rechts: Het Witte Huis (1902) en het nieuwe hoofdpостkantoor (1900) / SAA

Het zwembad aan de Westerdoksdijk

Mensen zijn niet echt geschapen om te zwemmen. We missen de noodzakelijke lichamelijke uitrusting, zoals bijvoorbeeld vinnen, flippers, kieuwen of zwemvliezen, om ons in het water goed te kunnen voortbewegen, dus is zwemmen een vaardigheid die aangeleerd moet worden, anders gaan we hulpeloos kopje-onder.

Toch wordt er al duizenden jaren gezwommen en meer dan vijf eeuwen geschreven over de 'kunst van het zwemmen', maar pas in de 19de eeuw ontwikkelde het zich als sport. Er ontstonden militaire en particuliere zwemscholen en het besef groeide dat het belangrijk is om je in het water te kunnen redden.

Boven: Assyrische kikvorsmannen / British Museum

Rechts: Zwemmers in het paardenwed bij de Utrechtse poort / SAA)

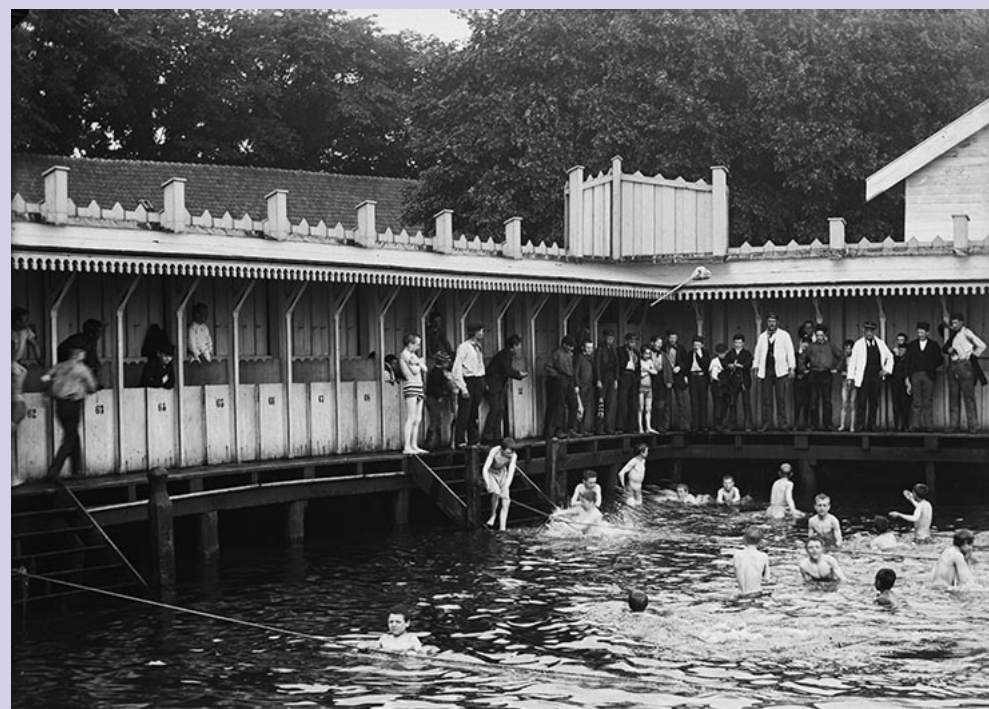
Zeker in een land als Nederland met al die rivieren, kanalen, grachten, vaarten en sloten loert het gevaar van verdrinking en tegenwoordig sturen we onze kinderen daarom en masse naar zwembles. Dat is niet altijd zo geweest. Voor Nederlanders die in een waterrijke omgeving wonen en werken, is het kunnen zwemmen vaak een noodzaak om te overleven. Dat geldt zeker voor beroepsgroepen als zeelieden, beurtschippers en vissers. Maar zo vanzelfsprekend is dat ook weer niet, aangezien bekend is dat velen die het water opgingen, die vaardigheid niet beheersten.

Water heeft voor ons nog een andere functie. In warme periodes

lokt de verkoeling mensen naar het water. Ook dan is het belangrijk om te kunnen zwemmen, want nog steeds verdrinken er jaarlijks mensen die de zwemkunst niet, of niet voldoende, beheersen.

Afbeeldingen uit de prehistorie tonen aan dat de mens al heel vroeg de zwemkunst machtig was, dat hij de basisvaardigheden beheerste, zoals het zich drijvende houden en zich in het water kunnen verplaatsen. Een belangrijk bewijs daarvoor is te vinden in de zogeheten 'grot van de zwemmers' in het zuidwesten van Egypte. Niet echt de plek waar je dat zou verwachten, want hij ligt midden in de Sahara en tegenwoordig heb je daar niet veel behoefte aan zwemles. De rotsschilderingen in de grot dateren echter uit de laatste ijstijd, ruwweg tienduizend jaar geleden, toen daar totaal andere klimaatomstandigheden heersten. Op de wanden zijn talloze zwemmende figuren afgebeeld. Enkele zwemmers voeren met de benen de kikkerslag uit die veel overeenkomst vertoont met de ons zo bekende

schoolslag.

Op een bas-reliëf uit het oude Assyrië, ruim acht eeuwen voor onze jaartelling, zien we een voorstelling van vluchtende soldaten die een rivier proberen over te zwemmen. Zij doen dat met een onmiskenbare crawlbeweging en sommige soldaten gebruiken met lucht gevulde blazen om zich beter drijvende te kunnen houden (afb.pag.18). Bij de Grieken en de Romeinen bestond er een nauwe verbondenheid tussen zwemmen en hun veelgeroemde badcultuur. Zwemmen stond hoog aangeschreven als een essentieel onderdeel van de op-

Boven: Zo zag Jacob Olie in 1864 de Gemeentelijke Bad- en Zweminrichting, eveneens aan de Westerdoksdijk, naast die van Ploenius / SAA

Links: De nieuwe zwemschool aan de Westerdoksdijk, gesticht door C.W.Ploenius in 1846 / SAA

voeding. In hun badhuizen waren vaak grote bassins aangelegd, waarin ook gezwommen kon worden en zo combineerden ze het verkwikkende en heilzame effect van het baden met zwemmen als lichaamsoefening. In de middeleeuwen vinden we het zwemmen en duiken terug in de zeven ridderlijke volmaaktheden (schaken, dichten, paardrijden, zwemmen, boogschieten, schermen en jagen).

Pas in de 19de eeuw begon ook hier in Nederland een badcultuur op te komen. Er ontstonden badplaatsen aan zee waar men zich met een koetsje de zee kon laten inrijden om vandaaruit voorzichtig een beetje pootje te baden. Wel geheel gekleed natuurlijk, zeker de vrouwen, want er mocht geen stukje bloot te zien zijn. Dat was maar aanstootgevend!

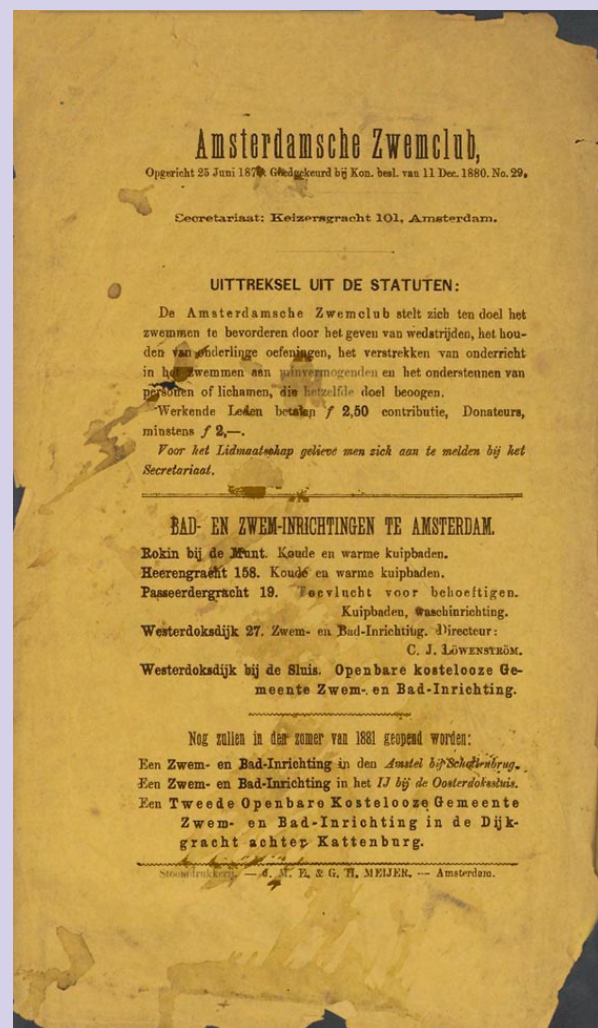
Toch zien we op een tekening van Reinier Vinkeles uit 1768 naakte zwimmers zich vermaken in het water van het paardenwed in de Singelgracht bij de Utrechtsepoort. Ook de Leidse- en Haarlemmerpoort hadden zo'n paardenwed en bij hoge temperaturen zullen ongetwijfeld ook daar mensen te water zijn gegaan.

Als we tegenwoordig willen zwemmen, zijn er vele zwembaden waar we uit kunnen kiezen of we springen gewoon ergens de Amstel in, of een gracht, want het water is daar inmiddels schoon genoeg. Zelfs onze koningin, toen nog prinses, Maxima zwom in september 2012 mee met de actie 'Amsterdam Swim' door de Amsterdamse grachten om geld in te zamelen voor onderzoek naar de ziekte ALS.

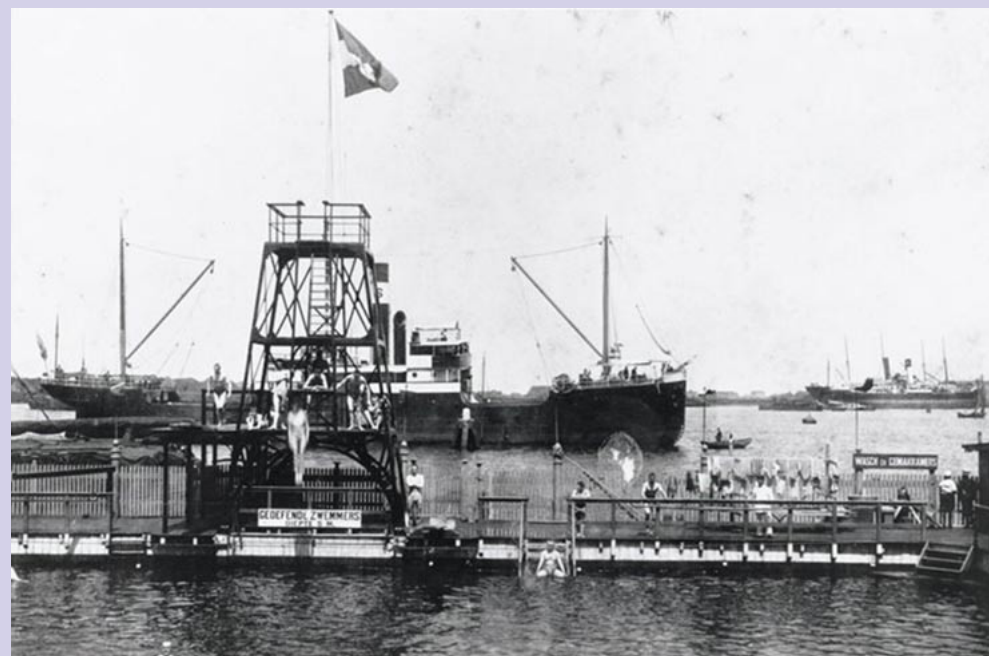
Toen in de 19de eeuw het besef groeide dat zwemmen niet alleen belangrijk was om jezelf uit het water te kunnen redden, maar ook plezierig en gezond, ontstonden er zwembaden. De eerste echte zwemschool dateert uit 1830 en stond in Breda. Deze zwemschool was bedoeld om militairen

Links: Fragment uit een stadsplattegron van 1900, met aan de Westerdoksdijk de zwemschool van Ploenius, ingeklemd door jachthavens en bij de sluis de Gemeentelijke Bad- en Zweminrichting die later plaats maakte voor het Koloniaal Etablissement.

te leren zwemmen zodat ze af en toe een sloot of kanaal konden oversteken. In Amsterdam werd in 1846 aan de Westerdoksdijk een bad- en zweminrichting met twee bassins voor burgers gesticht. Dat wil zeggen voor mannen. Vrouwen en kinderen beneden de 12 jaar waren nog niet welkom. Het zwemmen bleef nog wel een tijd weggelegd voor de enkeling.

Onder het motto 'Was- sen is goed, baden is be- ter, zwemmen het best' werd in 1870 de Amster- damse Zwemclub opge- richt, de eerste zwem- vereniging van Europa. Leden van de vereniging deden aan schoonzwem- men, snelzwemmen en tobbevaren. In de eerste tien jaar van zijn bestaan leverde de zwemclub al een belangrijke bijdra- ge aan de bevordering van het zwemmen. Kort na de oprichting wer- den niet alleen de eerste zwemwedstrijden geor- ganiseerd, maar in 1871 gaf de vereniging ook al gratis zwemles aan wat 'onvermogenen' wer-

den genoemd. In het eerste jaar was de toeloop nog niet groot, maar in 1872 liep het storm: meer dan 250 jongens meldden zich aan. De zwemclub kon op dat moment slechts tien leerlingen bekosti- gen, maar in de jaren daarna kwam er subsidie beschikbaar van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen en later ook van de Gemeente Amsterdam.

In 1882 verhuisde de Amsterdamse Zwemclub naar de pas opgerichte badinrichting aan de Ruyterkade van de heer Th. van Heemstede Obelt. Dit bad, gelegen in 'lopend water', had ook een apart bas- sin alleen voor dames. Dat betekende een grote doorbraak in de emancipatie van het zwemmen. Een lang gekoesterde wens ging in vervulling, want bij de meeste inrichtingen was dameszwemmen

Boven: Zweminrichting Obelt aan de De Ruyterkade / SAA

Links: Statuten Vereeniging Amsterdamsche Zwemclub / archief KAZ

en damesbezoek niet toegestaan en waar het wel mogelijk was, ging het om niet meer dan een verloren uurtje in de week op een meestal onmogelijk tijdstip. Wel werd bij Obelt het damesbassin bij gebruik tijdelijk met zeilen afgeschermd. Ook dienden de heren een aangepast tenue te dragen als het dames toegestaan was om de wedstrijden van de mannen bij te wonen. De zwemmers moesten dan een tricot aantrekken dat ook het bovenlichaam bedekte en soms zelfs een pantalon tot aan de knie. Dat was dan ook de betekenis van de aankondiging dat er een 'gekostumeerde' wedstrijd gehouden werd. In 1892 werd Zwemvereniging Het IJ opgericht die les ging geven in de zweminrichting aan de Westerdoksdijk, waar ze bleven tot in 1912 het Zuiderbad werd geopend.

In 1923 ontstond er een opmerkelijk particulier initiatief. Na een conflict tussen zwemvereniging Het IJ en de uitbater van het Zuiderbad over de beschikbaarheid van het bad voor polowedstrijden

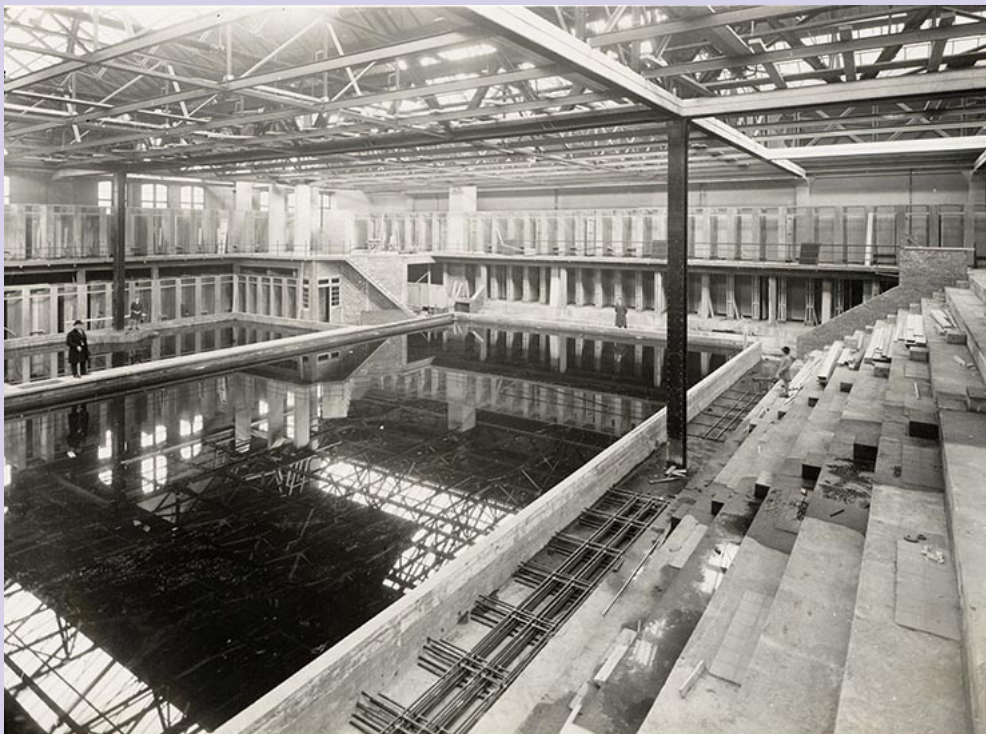
*Boven: Reclame voor de zweminrichting van Obelt aan de De Ruyterkade / SAA
Rechts: Na de verhuizing van Obelt naar de Badhuisweg in Noord / SAA)*

besloten enkele leden om dan maar een eigen overdekt bad te laten bouwen. Drijvende kracht hierachter was de jonge rechtenstudent Han Bierenbroodspot. Hij kwam met het plan om een systeem van spaarkassen in te stellen. Inschrijvers konden maandelijks, halfjaarlijks of jaarlijks een bedrag storten dat vastgezet zou worden voor een te bouwen zwembad. De spaarkassen werden beheerd door een rechtspersoon: NV De Sportfondsen. De eerste inschrijvers waren uiteraard de leden van de zwemverenigingen, maar die veelal kleine bedragen waren natuurlijk bij lange na niet voldoende voor een dergelijk groot project. Daarom werd er veel actievoerd om ook stadsgenoten te overtuigen van het nut van een nieuw zwembad als gemeenschapsvoorziening. De gemeente volgde het initiatief op afstand en stelde zich gereserveerd op. Drie jaar later zat er nog maar

weinig schot in de zaak en daalde de animo bij nieuwe inschrijvers. In 1926 ontstond er echter een doorbraak toen Bierenbroodspot steun kreeg voor zijn initiatief van de Rijksverzekeringbank. Deze bank was in die tijd de belangrijkste uitvoerder op het gebied van de sociale zekerheid en vanuit dat gezichtspunt was de bank bereid om als aanvulling op het zelf gespaarde kapitaal een grote lening te verstrekken, op voorwaarde dat aflossing en rente van de lening door de gemeente gegarandeerd zouden worden. In 1927 ging de gemeenteraad akkoord met de gevraagde garantiestelling van een kapitaal van 260.000 gulden. Dit bedrag was vrijwel gelijk aan de aanneemsom voor het nieuwe zwembad dat Sportfondsenbad Oost

Onder: Het Sportfondsenbad Oost in december 1928 / SAA)

zou gaan heten. Niet alleen stond de gemeente garant voor aflossing en rente, maar ze stelde ook een terrein beschikbaar met daarop het gebouw van de voormalige gasfabriek in Amsterdam-Oost. In 1929 was het zover en was de gasfabriek getransformeerd tot een heus 25 meter-bad met een kleiner ondiep instructiebassin en tribunes. Het nieuwe bad werd een groot succes en nog steeds verzorgt Zwemvereniging Het IJ hier zwemlessen.

De zweminrichting aan de Westerdoksdijk werd in 1920 gesloten. De toenemende industrialisatie langs het IJ veroorzaakte steeds meer vervuiling van het IJ-water en dat werd daardoor ongeschikt voor zwemmers.

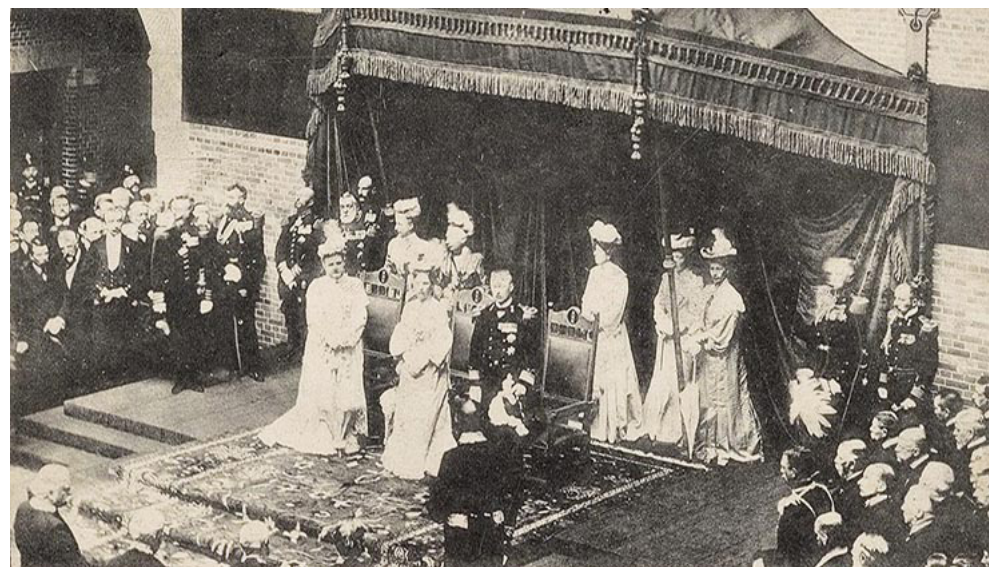
Woensdag 27 mei 1903

Vandaag is de nieuwe beurs geopend door de Koningin, die vergezeld werd door haar echtgenoot Prins Hendrik met wie ze twee jaar geleden in het huwelijk getreden is.

Het is een imposant gebouw, maar ik ben er nog niet over uit of het ook een mooi gebouw is. De oude Beurs van Zocher op de Dam was dat zeker niet en er worden ook weinig tranen vergoten over het aanstaande einde daarvan. Nu de nieuwe beurs geopend is, gaat de sloop van de oude meteen beginnen. Wel zal de Dam er vreemd uitzien zonder die grote zuilen en er is nog niet bekend wat er op

de lege plek zal komen te staan. Hij heeft er niet lang gestaan, de Beurs van Zocher, want hij werd gebouwd in 1845 en nu na slechts 58 jaar alweer gesloopt, maar zelf ken ik de Dam natuurlijk niet anders dan met deze achtergrond.

De stad verandert snel. De handel is enorm aangetrokken en overal worden nieuwe panden opgericht en straten

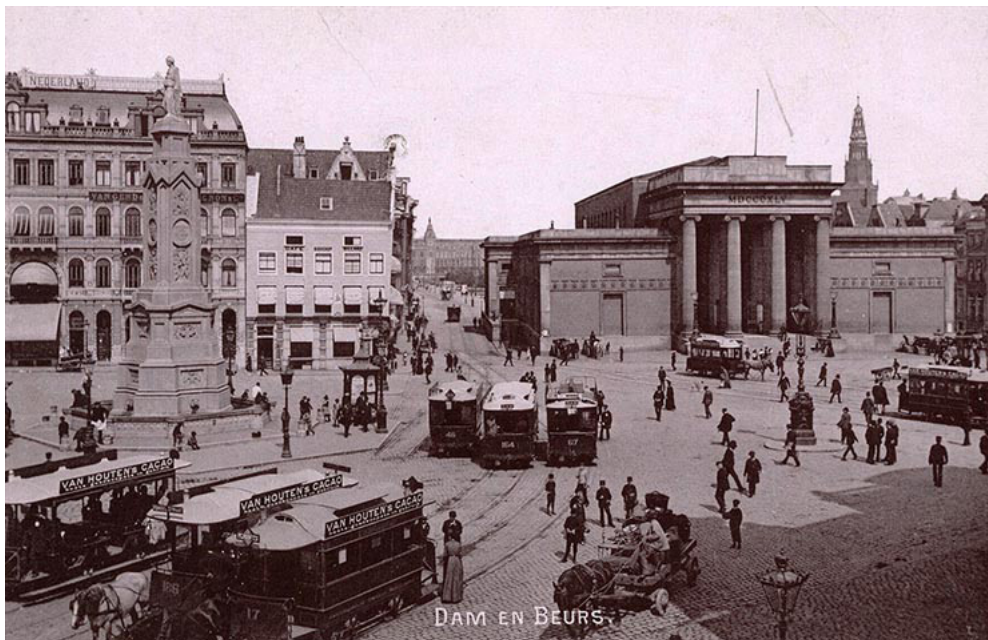

doorgetrokken. Ook wordt er een tweede spoordijk aangelegd aan de westkant van het Centraal Station om de vele treinen de ruimte te geven. Daarvoor moest natuurlijk wel een flink stuk van de Eilandsgracht gedempt worden en raken daarmee wel de Westelijke Eilanden verder van de stad afgesloten. De nieuwe tijd, het is niet anders. De stad wil groeien, maar haar jasje is te krap. Nu kan er, omdat de Rozengracht gedempt is in 1898 makkelijker verbinding gemaakt worden met de westkant van de stad, waar buiten de Singelgracht nieuwe woonwijken gebouwd gaan worden en ook aan de zuid- en oostzijde groeit de stad razendsnel.

Voor de Nieuwe Beurs is al in 1883 weer een deel van het Damrak gedempt en er blijft steeds minder over van de rivier die oorspronkelijk dwars door Amsterdam stroomde; de Amstel, waaraan zij haar naam dankt. Tijdens het jarenlang gebakkelei over hoe de

Boven: Officiële opening van de Beurs van Berlage op 27 mei 1903 / SAA

Links: De koninklijke koets rijdt voor de ingang van het beursgebouw / SAA

nieuwe beurs er uit moest gaan zien, werd er op het aangeplempte stuk grond een soort plantsoen aangelegd om de toegang tot de stad tijdelijk te verfraaien. Inmiddels is dat nu weer verdwenen. Jammer, je kon er als kind altijd lekker rondrennen tussen de perkjes. De oude beurs gaf altijd veel levendigheid op de Dam. De beurshandelaren die de trappen op en af liepen, de verkopers die probeerden hun waren te slijten, de schoenpoetsers die de heren die naar de beurs gingen zo nodig nog even voorzagen van glimmende schoenen en de trams die af en aan reden en handelaren afleverden. Dat gaat nu allemaal verschuiven naar het Damrak en het nieuwe Beursplein. Als jongen liep ik geregeld wel even de beurs in om mijn oom Jan gedag te zeggen die daar beheerder was van het bijkantoor

*Boven: De Dam vóór de bouw van de Beurs van Berlage ±1885 / SAA
Rechts: Het laatste stukje Damrak is gedempt; tekening 1896 J.M.A.Rieke / SAA*

van de Rijkstelegraaf. Graag bleef ik daar een tijdje rondhangen, omdat het heel interessant was om te kijken naar het versturen en ontvangen van telegrammen en de telegrafisten die razendsnel de seinsleutels hanteerden en de berichten in punten en streepjes de wereld in stuurden. Oom Jan is de broer van mijn vader en hij en zijn familie woonden toentertijd direct naast ons op Nieuwendijk 220. Later werd hij onderdirecteur van de Rijkstelegraaf.

Zomer 1903

Dezer dagen loop ik geregeld even naar de Dam om de vorderingen van de sloop te volgen. Nu langzaam aan de beurs verdwijnt, kunnen we zien hoezeer die lange tijd de weg naar het station geblokkeerd heeft. Inmiddels rijden de trams, die nu geëlektrificeerd zijn, door naar het station, wat een hoop ruimte geeft op de Dam. De sloop

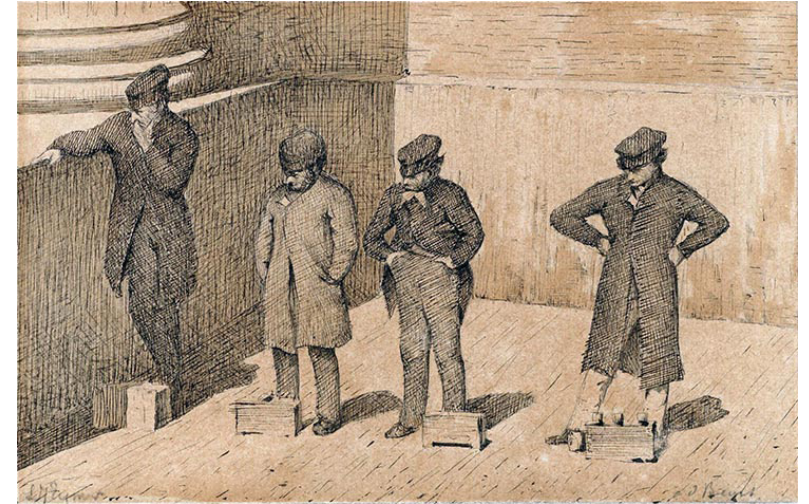

Links:
Het uitgaan van
de beurs;
tekening Reinier
Craeyvanger

Rechts:
Schoenpoetser-
tjes voor de beurs

Onder:
Kijkje op de
beurs; spotprent
uit De Amster-
dammer 1885

Boven: Seinsleutel van de Rijkstelegraaf

Links: Interieur van de oude beurs

Rechts: Krantenbericht over adjunct-directeur Jan Tersteeg 1909

Onder: De sloop van de beurs van Zocher 1903

De adjunct-directeur van de telegrafie te Amsterdam, de heer J. C. TERSTEEG, ziet zich om gezondheidsredenen genoodzaakt den dienst te verlaten. Sedert hij nu twee jaren geleden bij een

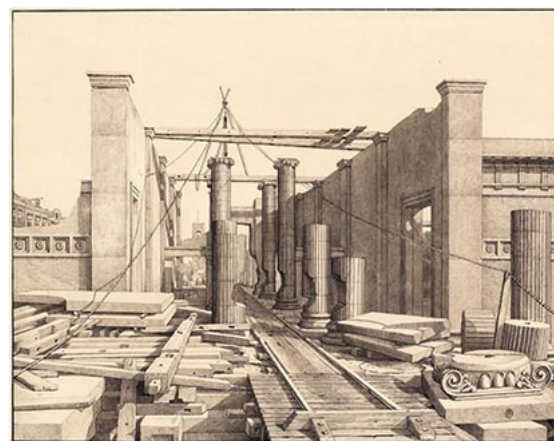

J. C. Tersteeg.

val op straat zijn arm brak, is zijn zenuwgestel zoodanig in de war geraakt, dat hij in den zomer van dit jaar niet langer in staat was zijn inspannenden arbeid vol te houden. Een langdurig verlof, waarin hij hoopte zijn gezondheid te zullen terugvinden, gaf niet de gewenschte verbetering — korten tijd nadat hij zijn dienst had hervat, bleek het hem, dat hij dien onmogelijk meer naar behooren kon vervullen.

Dezer dagen moest hij zich opnieuw ziek melden en het gevolg zal hoogstwaarschijnlijk wel zijn, dat hij, hoe noode hij het ook zal doen, zijn pens oen aanvraagt.

De heer Tersteeg, die meer dan veertig jaar in rijkdienst is, begon in 1864 te Utrecht als leerling-telegrafist. Een half jaar later werd hij overgeplaatst naar Amsterdam, waar hij sedert steeds werkzaam gebleven is. Gedurende eenigen tijd was hij beheerder van het bijkantoor op de beurs, tot hij werd benoemd tot onder-directeur, voor welke functie kort geleden de titel van adjunct-directeur werd ingesteld.

Carl

De Beurs van Zocher

De over het water van het Rokin gebouwde Beurs van Hendrick de Keyser uit 1611 was in 1835 zodanig verzakt dat er geen herstel meer mogelijk was en hij uiteindelijk tussen 1836 en 1838 gesloopt moest worden. Omdat de handel toch door moest gaan, werd er, in afwachting van de bouw van een nieuwe koopmansbeurs, midden op de Dam een houten hulpbeurs opgericht, die van 10 januari 1836 tot 10 september 1845 in gebruik was.

Voor de bouw van een nieuwe Koopmansbeurs werd een prijsvraag uitgeschreven. Winnaar was Isaïc Warnsinck. Hij kwam met het ontwerp van een rond beursgebouw dat echter niet werd uitgevoerd, nadat bleek dat Warnsinck het Colosseum in het Londense Regent's Park gekopieerd had en zich daarmee schuldig gemaakt had

aan plagiaat, destijds een doodzonde onder architecten. Tenslotte werd in 1840 het ontwerp van Jan David Zocher door de raad goedgekeurd, waarna in 1841 de bouw een aanvang nam. Jan David Zocher kwam voort uit een Haarlemse familie die faam maakte met de

Boven: De vismarkt moest in 1840 wijken voor de Beurs van Zocher / SAA

Links: De houten hulpbeurs op de Dam zoals die er van 1836 tot 1845 stond / SAA

aanleg van bekende parken en landschapstuinen. Voorbeelden zijn het Vondelpark en de tuinen van Paleis Soestdijk. Jan David werd het beroemdste van al zijn familieleden. Hij ontwierp naast zijn Beurs in Amsterdam de monumentale vuurtoren van Egmond aan Zee. Wel moest eerst nog de vismarkt aan de Vissersdam verdwijnen. Die vismarkt telde maar liefst 61 visbanken met 122 plaatsen, die aan de visvrouwen verpacht werden. Dagelijks voerden 38 visschuiten de verse vis aan, waarna twee keurmeesters de kabeljauw en de schelvis opensneden om ze te keuren. De vismarkt was overdekt en sloot het Damrak, het gedeelte van de Vissersdam, halfcirkelvormig af. Ten dele stond hij op de vroegere Damsluis in de Amstel, die rondom met huizen was bebouwd. De vismarkt kreeg een nieuwe

Boven: De Beurs van Zocher werd door koning Willem II feestelijk geopend op 10 september 1845 / SAA

Rechts: De Dam rond 1875 met de Beurs van Zocher / SAA

locatie toegewezen aan de noordzijde van de Nieuwmarkt, waar bevoorrading mogelijk was via de Geldersekade.

Op 10 september 1845 opende Koning Willem II het nieuwe beursgebouw en nog in hetzelfde jaar werd de hulpbeurs afgebroken.

De Beurs van Zocher leek inwendig op de vroegere Beurs van Hendrick de Keyser: een rechthoekig gebouw met een open binnenhof. Het uiterlijk was echter compleet verschillend, want de Beurs van Zocher was een on-Amsterdams streng neoclassicistisch gebouw. Aan de Damzijde was het 40 meter brede en 120 meter lange gebouw toegankelijk via een stenen trap die leidde naar een open portiek, gedragen door veertien ionische zuilen. Om de zijgevels aan het Damrak en de nieuw ontstane Beursstraat wat te verlevendigen, bracht Zocher hier twee uitbouwen aan, waarin zich de trap-

penhuizen en kantoren bevonden. Vanwege de rechthoekige vorm en het grotendeels ontbreken van ramen – graan werd bijvoorbeeld bij voorkeur gekeurd bij indirect licht – kreeg de beurs al snel de bijnaam ‘het Mausoleum’. Het is wel duidelijk dat niet iedereen gecharmeerd was van het gebouw. ’s Winters gierde de ijzige wind door het open gebouw en spottend sprak men over ‘het togtige wonder van Amsterdam’. In 1848 werd daarom onder leiding van stadsarchitect De Greef de binnenhof overdekt.

Hierdoor verbeterde het comfort aanmerkelijk, maar de uitbouw aan de kant van het Damrak leverde ook een hoop kritiek op. Hier ging het om de breedte tussen de beurs en de panden aan de overzijde van het Damrak die ter plaatse van de uitbouw slechts 15 meter was. Tijdens de bouw van de beurs was dit nog geen probleem,

maar met de komst van het Centraal Station, waarvoor een paardentramlijn langs het Damrak aangelegd werd, paste dat maar net. De uitstulping aan de zijkant werd nu als uiterst hinderlijk ervaren en kreeg daarom de bijnaam ‘de puist’. Ook door de toenemende

*Boven: Ontwerp voor verbouwing en nieuwe gevel Beurs van Zocher 1870 / SAA
Links: Zo smal was het Damrak in ca 1900 met aan de linkerkant van de beurs ‘de puist’ / SAA*

welvaart na 1870 was de beurs te klein geworden. Er gingen steeds meer stemmen op om de beurs te slopen. Er is een ontwerp bekend voor een nieuwe voorgevel van de Beurs van Zocher van De Haan & Gallay Architecten uit 1870. Die zou zeker niet misstaan hebben op de Dam, maar het is er nooit van gekomen. Al in februari 1882 werd een raadsbesluit genomen voor de bouw van een nieuw beursgebouw dat meer was toegesneden op de veranderende tijd. Naast post-, telegraaf- en telefoonfuncties, vergaderzalen en kantoren zou daarin ook de elders in de stad gelegen graanbeurs opgenomen kunnen worden. Wel was daarvoor een gedeeltelijke demping van het Damrak noodzakelijk. Eind juni 1884 verscheen het definitieve programma voor een internationale prijsvraag met het gedempte Damrak als uitgangspunt. Maar geen van de geselecteerde ontwerpen werd gerealiseerd.

Boven: De sloop in volle gang / SAA

Rechts: Na de sloop bleef een totaal ander uitzicht over (1903) / SAA

Kort leek het erop dat de Beurs van Zocher behouden zou worden. Adriaan Willem Weissman, de stadsarchitect, ontwierp in 1894 een verbouwingsplan voor de beurs, waarbij hij de 'puisten' verwijderde en een effecten- en graanbeurs aan de noordzijde toevoegde. Dit plan zou 75% van de kosten van een geheel nieuwe beurs besparen, maar ook dit plan vond geen genade bij het stadsbestuur. Het diende later wel als plattegrond voor de Beurs van Berlage, welke in 1903 voltooid werd. Nog in datzelfde jaar werd de Beurs van Zocher gesloopt en kreeg het snelgroeierende verkeer richting het Centraal Station tenslotte alle ruimte op het aanzienlijk verbrede Damrak.

Het Beurstrommelen

Volgens de overlevering dateerde het Beurstrommelen uit het jaar 1622 toen de Tachtigjarige Oorlog tegen Spanje weer werd hervat. De Spaanse veldheer Spinola vatte het plan op om de opstandige gewesten na het Twaalfjarig Bestand een beslissende slag toe te brengen door de Amsterdamse handel plat te leggen. Wat ligt er meer voor de hand dan het opblazen van het middelpunt van de handel: de Beurs van Hendrick de Keyser?

Dat beursgebouw stond op bogen over het water van het Rokin. Het lukt de Spanjaarden ongezien een schip vol buskruit onder het gebouw af te meren. Een spelende Amsterdamse weesjongen ontdekte de boot en sloeg onmiddellijk alarm. Zo redde hij de hoofdstad van een ramp. Van het stadsbestuur mocht de jongen een wens doen en daar hoefde hij niet lang over na te denken: Hij wilde graag trom-

melen in het beursgebouw, omdat het daar zo lekker galmde. Het werd een traditie dat elk jaar tijdens de kermisweek in september de beursvloer volstroomde met jonge enthousiaste trommelaars. Eerst in de Beurs van Hendrick de Keyser en later in de Beurs van Zocher. Met enkele korte onderbrekingen is het trommelen op de beurs tot de ingebruikname van de Beurs van Berlage in 1903 een jaarlijks terugkerend festijn. Na een halve eeuw stilte mochten daar vanaf de jaren vijftig de kinderen opnieuw hun lawaaiige gang gaan. Eind vorige eeuw raakte het Beurstrommelen in de gemeentelijke Koopmansbeurs geleidelijk in onbruik, maar in 2008 werd de traditie weer in ere hersteld: nu in de Effectenbeurs op Beursplein 5.

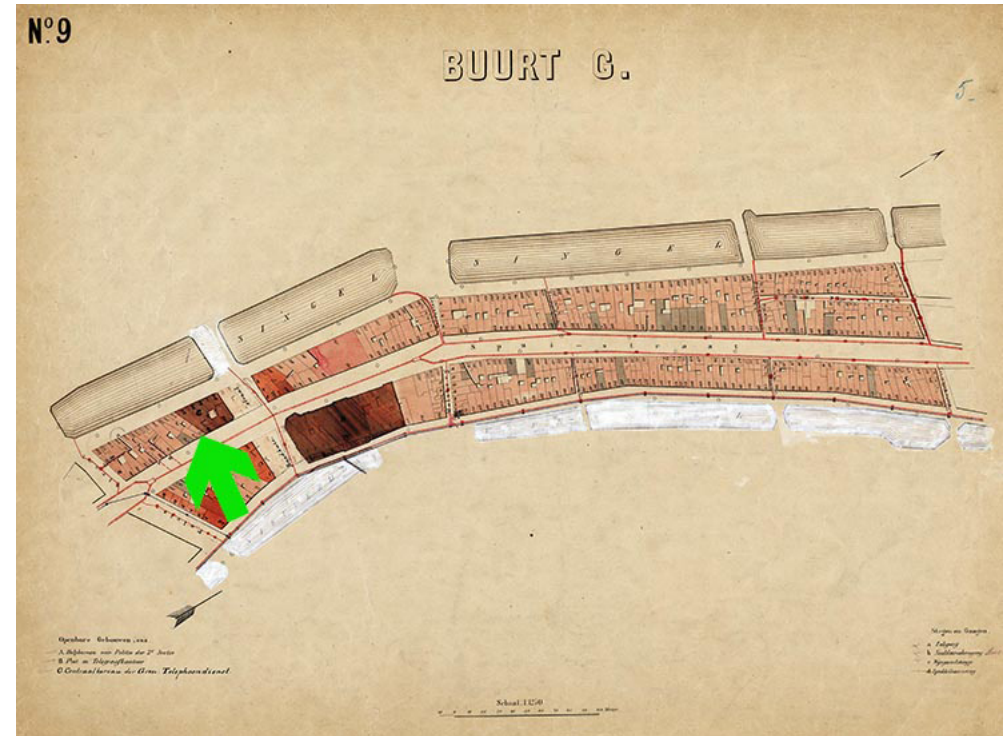
Ria Scharn

Donderdag 5 oktober 1905

Het hing al een tijdje in de lucht, maar nu is het toch definitief; we moeten vertrekken uit de Spuistraat. Ons pand op nummer 172 en de daaropvolgende panden tot en met 182 gaan gesloopt worden en ook Singel 213 tot en met 227. De bedoeling is dat hier een groot

TABAKIETER	Speyer & Co.	Amsterdam
TABAKMANN	Feldmann en Co., handelaren in tabak	Amsterdam
TABAKSMIT	Firma Gt. Jan Smit & Co.	Amsterdam
TABANUS	B. H. Manus	Amsterdam
TABASCO	C. Tersteeg	Amsterdam
TADORNE	Herm. J. v. Koolbergen	Amsterdam
TAENWERLT	E. J. van Weerelt Azn.	Rotterdam
TAFa	N.V. Telefoonapparatenfabriek	's-Gravenhage
TAFaFOON	N.V. Telefoon Apparaten Fabr. „Tafa”	Amsterdam

bankgebouw zal worden neergezet van de firma Labouchère, Oyens & Co. Die zitten nu nog in de Nieuwe Doelenstraat, maar doordat de bank groeit, wordt het pand te klein. Uiteraard koopt de gemeente ons uit en kunnen we van dat geld omkijken naar iets anders, maar het is toch een hele opgave om je bedrijf te verhuizen en ergens anders opnieuw te beginnen. We zitten hier mooi centraal met het Post- en Telegraafgebouw meteen om de hoek en de tabaksbeurs in de Nes op loopafstand. Onze telegraafnaam is Tabasco. Toepasse-lijk vind je niet? Na de verhuizing laten wij ook telefoon aansluiten, want ondanks de mogelijkheden die de telegraaf biedt, vraagt de huidige tijd toch om een modernere aanpak.

Toen mijn ouders hier in 1891 hun sigarengroothandel begonnen,

was dit deel van de Spuistraat nog een lange gesloten gevelrij met af een toe een steeg ertussen.

Op de foto zie je nog net de helft van ons huis met het bord erop dat het te koop of te huur is. Dat was dus in 1891, maar dat veranderde een paar jaar later drastisch. De panden 156-166 werden in 1895 gesloopt voor de aanleg van de Raadhuisstraat en kort erna ook de panden meteen rechts van ons huis, voor de bouw van een nieuwe telefooncentrale. Wij konden blijven en de telefooncentrale werd onze nieuwe buurman. Het kan verkeren en nu zijn wij tenslotte toch aan de beurt. In april moeten wij weg zijn, want dan komen de slopers. Wij kijken dus rond naar een geschikte locatie en hebben wel een paar mogelijkheden op het oog. Het moet wel een groter pand zijn dan we nu hebben, want ook ons bedrijf groeit en we willen, naast de groothandel, ons ook gaan toeleggen op de productie van sigaren. Naast mijn werk heb ik gelukkig ook wel wat tijd over om te zwemmen. Ik vind het nog steeds leuk om mee te doen aan wedstrijden. Niet alleen in Amsterdam, maar dit jaar ook in Gouda en Leiden bijvoorbeeld. Zo kom je nog eens ergens. Mijn specialiteiten zijn duiken en rugzwemmen en ik doe ook geregeld mee aan waterpolowedstrijden.

Algemeen Handelsblad
09-08-1905

Vandaag ben ik weer eens binnengelopen in Frascati aan de Nes waar op donderdag altijd een kijkdag in de grote zaal is. Wanneer wij zelf sigaren gaan produceren, zal ik hier geregeld tabak moeten inkopen. Interessant om te zien hoe het daar toegaat.

Op de terugweg kijk ik op de Dam weer eens naar het totaal veranderde beeld. Sinds 2 jaar geleden de Beurs van Zocher verdwenen is, ligt daar steeds die enorme open ruimte met schuttingen eromheen. Ik ben benieuwd wat daar gebouwd gaat worden, want het is nu maar een kale bedoening en geen fraaie aanblik vanaf de Dam, maar daar is nog niet veel over bekend, begrijp ik. Wel zijn er plannen om de omgeving van de Dam drastisch aan te pakken en het plein ruimer te maken. Ach ja, de nieuwe tijd! We zijn er zelf onderdeel van, maar het gaat me vaak aan het hart als ik zie dat weer een mooi oud pand gesloopt gaat worden.

Pag.34: De Spuistraat 142-172 v.r.n.l. - rechts buurtkaart G met pijl wijzend naar Spuistraat 172

Pag.35: rechts- Tabaksveiling in Frascati

Boven: De Dam in 1907 - foto: J.B.Bickhoff / SAA

Links: De voor de bank Labouchère, Oyens & Co te slopen percelen tussen Spuistraat en Singel inclusief Spuistraat 172 / SAA

De Amsterdamsche Gemeentetelefoon

Tegenwoordig is er bijna geen mens meer te vinden die niet een mobieltje op zak heeft. Kijk om je heen en overal zie je mensen op hun scherpje turen of met 'oortjes in' voor zich uit praten. Vroeger zou je dan zijn aangezien voor een dwaas die een beetje in de war was. We kunnen ons nu niet meer voorstellen dat er leven bestond vóór de uitvinding van de telefoon.

Boven: Masten voor telefoonleidingen, hier op de Binnen-Amstel... / SAA

Rechts: ... en Prins Hendrikkade... / SAA

Slechts een paar jaar nadat in 1876 de telefoon was uitgevonden, deed de telefonie haar intrede in ons land. De uitvinding van de telefoon wordt meestal toegeschreven aan Alexander Graham Bell, die in 1876 als eerste patent daarop aanvraag, maar toch is hij niet de echte uitvinder. Dat was de Italiaanse ontwerper en uitvinder Antonio Meucci, maar door allerlei persoonlijke tegenslagen had Meucci niet genoeg geld om patent op zijn uitvinding aan te vragen. Alexander Graham Bell had dit wel en dus vroeg hij het patent aan en maakte een commercieel succes van de telefoon.

Toen al gauw bleek hoe handig deze uitvinding was, kon de *International Bell Telephon Company* op korte termijn in vele Amerikaans steden het nieuwe communicatiemiddel invoeren. De maatschappij breidde haar werkkring verder uit en kreeg ook concessies voor de aanleg en de exploitatie van plaatselijke telefoonnetten in meerdere Europese steden, zoals ook in Amsterdam voor de periode 7 sep-

tember 1880 tot 7 september 1895. Deze Amsterdamse concessie werd overgedragen aan de *Nederlandsche Bell Telefoon Maatschappij*, die op 1 juni 1881 de eerste Nederlandse lokale telefoondienst opende. Deze eerste telefooncentrale met 49 abonnees werd ingericht op een van de zolders van Sociëteit 'De Groote Club', op de hoek van de Kalverstraat en de Dam. De aansluitingen daarvan werden nog door de Amerikanen uitgevoerd.

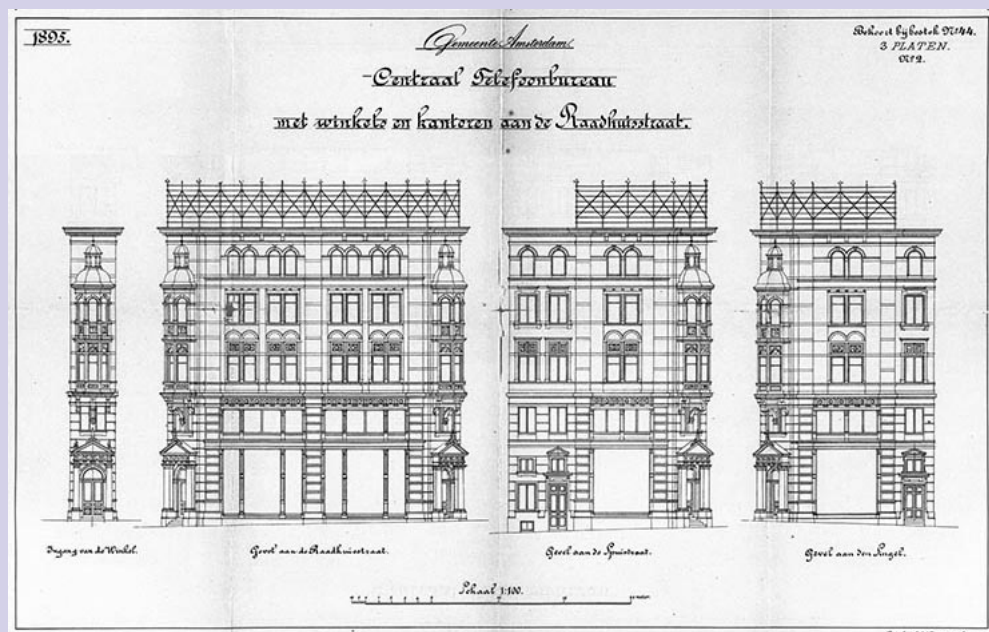
Het Amsterdamse net werd in de eerste jaren uitsluitend voor plaatselijk telefoonverkeer gebruikt; interlokale verbindingen bestonden nog niet. Intussen had de 'Nederlandsche Bell Telefoon Mij' ook in andere steden telefoonnetten aangelegd. Naarmate het voordeel, dat de telefoon voor handel en nijverheid opleverde, duidelijker werd, ontstond steeds meer behoefte om de telefonie op ruimere schaal toe te passen. Dat hield in dat de steden, met een gemeentelijk net, ook

onderling verbonden moesten worden. Daarvoor werd bij Koninklijk Besluit dd. 7 december 1887, no. 15, aan de 'Nederlandsche Bell Telefoon Mij' te Amsterdam concessie verleend voor de aanleg en exploitatie van voor publiek verkeer bestemde elektrische leidingen tussen haar centraal-telefoonburelen in Amsterdam en Haarlem en eveneens tussen die in Amsterdam en Zaandam. Die werd aanvankelijk verleend voor één jaar, terwijl het Rijk de bevoegdheid had die termijn met ten hoogste een tweede jaar te verlengen. De verbindingen tussen de genoemde plaatsen werden op 23 januari 1888 voor het algemeen verkeer in gebruik genomen.

Links: ... en langs het Damrak / SAA

Boven: Rechts de eerste Gemeentelijke telefooncentrale in de Spuistraat 168 / SAA

Weldra werd deze concessie gevolgd door een voor de verbinding van Amsterdam en Rotterdam, een voor een lijn Rotterdam-Dordrecht en door concessies voor de verbindingen van 's-Gravenhage met Amsterdam en met Rotterdam en van Haarlem en Zandvoort onderling en met Amsterdam.

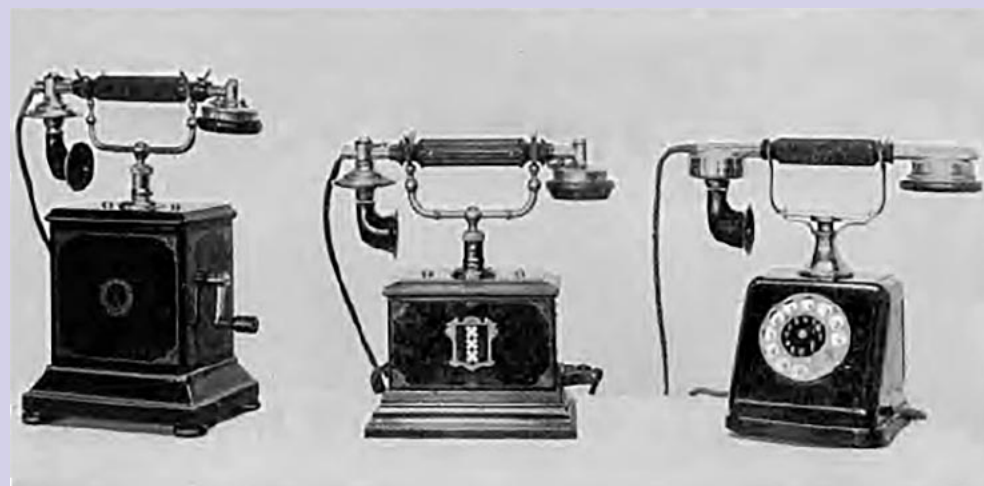
Na 1890 ontstonden er in Amsterdam plannen om de geconcessioneerde bedrijven in eigen beheer te nemen en toen in 1894 het moment naderde dat de concessie van de 'Bell Telefoon Maatschappij' in 1895 ten einde liep, kwam de vraag aan de orde of de 'Bell Telefoon Maatschappij' een nieuwe concessie zou krijgen of dat de gemeente Amsterdam zelf de exploitatie van het telefoonnet ter hand moest nemen. De meningen hierover liepen nogal uiteen. Ter-

Boven: Bouwtekening Gemeentelijke telefooncentrale / SAA

Rechts: Drie generaties telefoontoestellen, van links lokaal-batterij-systeem, een halfautomatische en een automatisch toestel

wijl sommigen meenden, dat de gemeente zich niet met de telefonie diende te bemoeien, maar de exploitatie van het net op zo voordelig mogelijke voorwaarden moest overlaten aan de maatschappij die het tot dusverre beheerd had, waren anderen echter van oordeel, dat de gemeente juist wel zelf de telefoon moest gaan beheren en dat de voordelen daarvan voor de stedelijke kas veel groter zouden zijn dan bij het geven van een concessie.

Die laatsten bleken in de gemeenteraad de meerderheid te hebben. In een geheime raadszitting van 12 december 1894 werd in principe besloten om over te gaan op gemeente-exploitatie, een besluit dat door de raad in openbare zitting van 18 april 1895 met 23 tegen 10 stemmen werd aangenomen. Toen het besluit gevallen was, begonnen de moeilijkheden echter pas, want op 7 september 1895 zou de concessie van de 'Bell Telefoon Mij' eindigen en deze Maatschappij weigerde het net voor f 200.000.- over te dragen, zodat de Gemeente dan van armoede maar besloot om zelf een nieuw net aan te leggen. Omdat het absoluut onmogelijk was om op 7 september 1895 het gemeentenet al in werking te hebben, moest er dus een

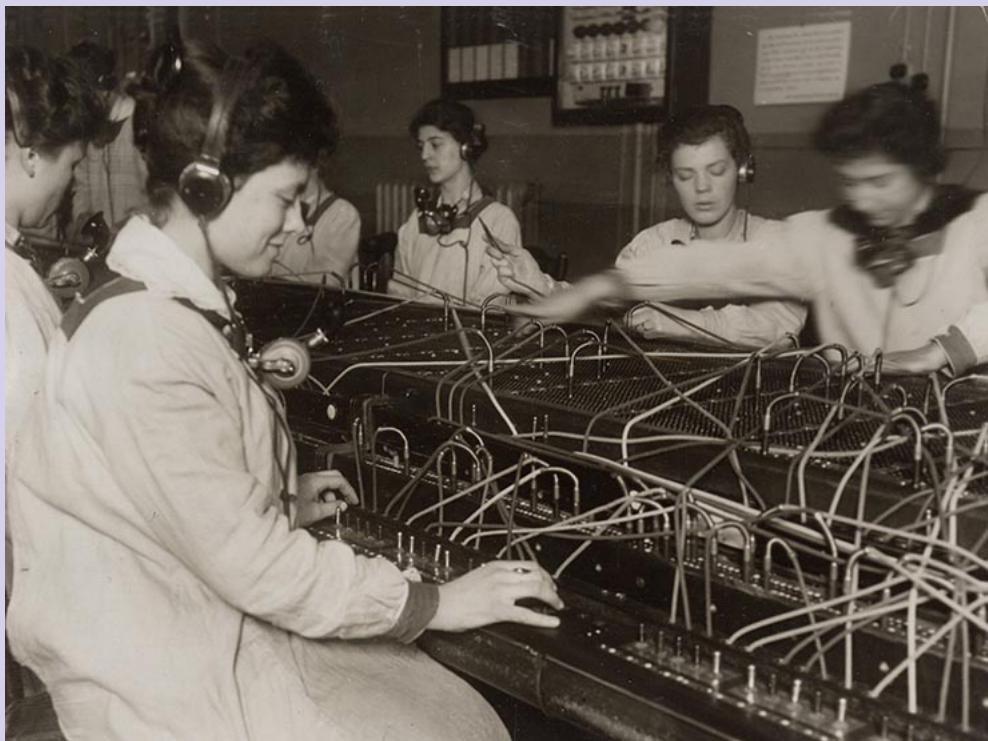

Boven: Berijpte telefoonlijnen op de Prinsengracht / De Prins 1908
Rechts: Het dak van de Beurs van Zocher volgepakt met telefoonmasten
1895 / SAA

regeling getroffen worden om te voorkomen dat op die datum Amsterdam zonder telefoonverbinding zou komen te zitten, wat natuurlijk ontoelaatbaar was. Gelukkig kwamen de gemeente en de maatschappij tot overeenstemming en werd besloten, dat laatstgenoemde voorlopig de exploitatie van de telefoon binnen Amsterdam behield vanaf 7 september 1895 tot nadere opzegging.

Nu kon in Amsterdam met de aanleg van het nieuwe net begonnen worden. De Raad had reeds op 18 april 1895 aan Burgemeester en Wethouders de nodige kredieten verleend voor de uit te voeren werken. De bedoeling was om op 1 oktober, uiterlijk 1 november 1896 met de gemeente-exploitatie te beginnen. Er was dus nog heel wat werk te verrichten. Ondertussen werd er ook gewerkt aan de bouw van een nieuwe moderne telefooncentrale op de hoek van het Singel, de Raadhuisstraat en de Spuistraat. Daarvoor moest een aantal panden gesloopt worden, o.a. Spuistraat 168 en 170.

Het lukte om de werkzaamheden op tijd af te ronden, want op 1 november 1896 was alles gereed en het was te danken aan de persoonlijke invloed van de toenmalige Wethouder voor de Publieke Werken, Mr. M. W. F. Treub en aan de directeur van de telefoon-dienst met zijn medewerkers, dat het gelukt was om in zo korte tijd een zo omvangrijke werk te voltooien.

Op 1 november 1896 werd dan tenslotte, 's morgens om 8 uur, in tegenwoordigheid van Wethouder Treub, de vlag gehesen op Spuis-straat 168 als teken dat het plaatselijke telefoonnet voortaan door de Gemeente zou worden geëxploiteerd.

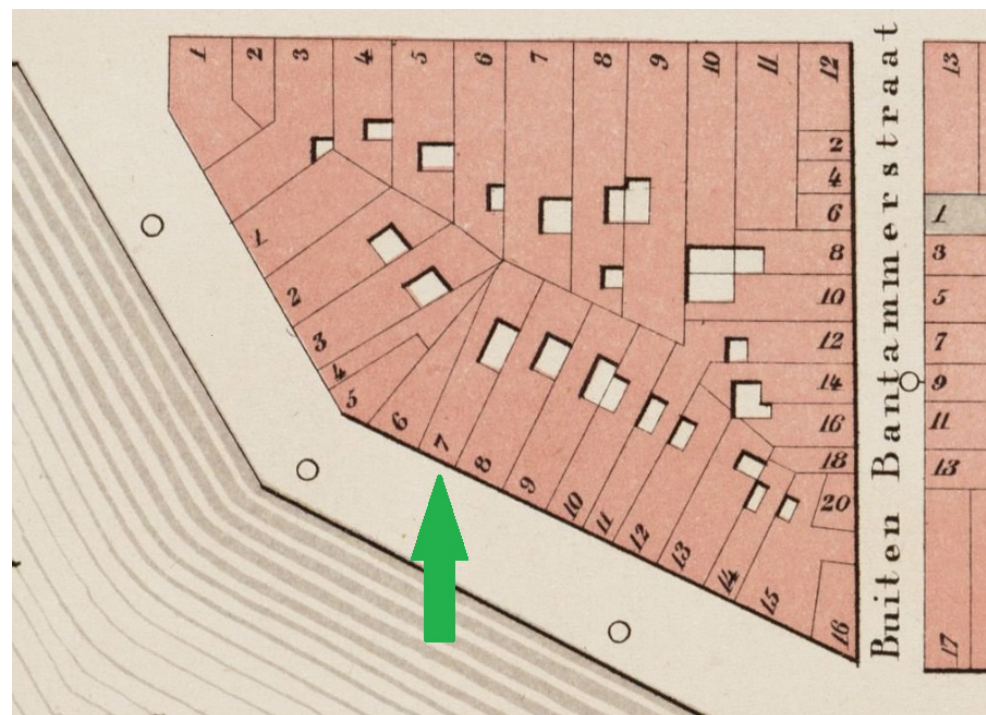
De telefooncentrale, die in dat gebouw gevestigd werd, ving aan

Boven: Bedieningszaal telefooncentrale. Lokaal-batterij-systeem, ±1905.

met ongeveer 1700 aansluitingen, was ingericht volgens het lokaal-batterij-systeem van de firma R. Stock & Co en had een capaciteit van 3200 aansluitingen. Tegen alle verwachtingen in moest echter al in 1899 deze capaciteit worden verhoogd naar 6400 aansluitingen. Het bedrijf groeide gestaag en de telefoontechniek stond evenmin stil, zodat in 1905 de tijd gekomen was om de telefoondienst te moderniseren. In dat jaar werd het centraal-batterij-systeem ingevoerd en de installatie zoveel vergroot, dat er 10.800 aansluitingen mogelijk waren. De elementen bij de telefoontoestellen verdwenen en eveneens de kruk, waarmee de centrale werd opgebeld. Voortaan was het voldoende, dat de abonnee de telefoon van de haak nam. Oorspronkelijk liepen de telefoonverbindingen bijna over de gehele lengte bovengronds via hoge houten of ijzeren palen en dakstellingen. Deze bovengrondse geleidingen hadden echter veel te lijden van ijzel en sneeuwstormen en daarbij kwam nog, dat de veiligheid gebod, dat de draden van het elektrische tramnet, dat zich vanaf 1903 steeds verder uitbreidde, geen telefoonlijnen kruisten. Daarom werden steeds meer draden-routes door ondergrondse kabels vervangen. Vanaf 1909 ging men ertoe over om waar mogelijk de verbindingen over de gehele lengte in een kabel onder te brengen. Het abonnement voor een normale aansluiting bedroeg vóór 1 november 1896 f 118,- en daarna f 90,- per jaar. Dit tarief kon, ondanks de grote aanwas van het aantal abonnees en de enorme groei van aantal gesprekken per dag, waarvoor de spreekmogelijkheid in ruime mate moest worden vergroot, gehandhaafd blijven tot 1 mei 1918. De Gemeentelijke Telefoondienst werd tenslotte op 15 september 1940 opgeheven, omdat de dienst was genaast door de Rijksoverheid en onderdeel werd van het Staatsbedrijf PTT.

Donderdag 3 mei 1906

Het is zover; vandaag zijn we verhuisd naar ons nieuwe adres op Binnenkant 7 op het Waalseiland. Als ik nu vanachter mijn bureau naar buiten kijk, dan zie ik de Waalseilandsgracht met aan de overkant de Kromme Waal. In de gracht liggen veel boten aangemeerd. Willem Witsen heeft veel afbeeldingen gemaakt van deze gracht en de omgeving. Op dit aquarel rechts staat ons nieuwe pand opvallend in het midden. Het is het hoge huis met de lijstgevel. Een enorm pand, veel groter dan op de Spuistraat, zodat we genoeg ruimte hebben om in de toekomst onze zaken uit te breiden. Voorheen zat hier een bedrijf in koffie en thee dat op 3 maart verhuisd is naar de Keizersgracht en dat gaf ons mooi de tijd om onze zaak en woning naar het Waalseiland over te brengen.

Nu we vertrokken zijn uit de Spuistraat wordt ons voormalige huis onmiddellijk gesloopt. Veel herinneringen verdwijnen daarmee. Ik ben hier als jongetje van bijna 11 jaar oud komen wonen, toen mijn ouders hier hun groothandel begonnen en mijn vader is hier overleden. Nu breekt een nieuwe fase van ons leven aan op het Waalseiland. Dat het pand groot is, komt goed van pas, want de hele familie verhuisde mee: mijn moeder, nog steeds de eigenaar van de zaak, mijn broer Willem en mijn zussen Jo en Elise, die op het kantoor werkzaam zijn. Er is nu ruimte genoeg voor iedereen en zeker ook voor de productie van sigaren.

De Binnenkant is een mooie gracht met prachtige panden en een

Boven: Buurkaart waarop het pand staat aangegeven

Links: Spuistraat 172-176, Singel 219 (achtergevel) en Spuistraat 178 (v.r.n.l.)

uitstekende locatie om onze klanten te ontvangen. Nummer 7 is inclusief souterrain en zolder zeven etages hoog en met een ruim achterhuis. De kamers zijn groot en het marmeren trappenhuis

is versierd met beelden. Huize Pauw wordt het genoemd, naar de voorstelling op de geveltop. Het ligt mooi centraal in de stad, dichtbij het station en de haven. Frascatie, waar de tabaksbeurs gehouden wordt, is ook te belopen, maar ik ben wel iets langer onderweg dan vanaf de Spuistraat. Geen probleem hoor, want ik wandel graag en kijk altijd geïnteresseerd rond in de snel veranderende stad.

We zijn nu niet meer alleen een groothandel, maar produceren tegenwoordig ook zelf sigaren, exporteren veel naar Nederlandsch-Indië en het nieuwe pand biedt ons veel meer mogelijkheden.

Onze zaak krijgt steeds meer bekendheid en we zijn er trots op dat in advertenties in De Locomotief, het handels- en advertentieblad van Semarang op Java, er slechts drie Amsterdamse sigarenhandelaars genoemd worden: Hajenius de hofleverancier op de hoek van de Dam, Justus van Maurik van het Damrak en als derde dus C.

*Boven: Aquarel door Willem Witsen van de Binnenkant; in 't midden is nr. 7
Rechts: Advertentie voor een proefkist met 175 sigaren van 7 merken voor f6,25
gelijktijdig met nog een andere proefkist samen voor f12*

Tersteeg, nu aan de Binnenkant.

Als sigaren geëxporteerd worden over zee moeten ze goed verpakt zijn. Ik heb zelf een machine ontworpen waarmee aluminium gevouwen kan worden en daar patent op aangevraagd en gekregen. Die machine maakt het mogelijk om zelf kistjes te produceren waarin de sigaren goed droog blijven als ze onderweg zijn naar de tropen.

Wij geven altijd garantie op onze sigaren. Alle geïmporteerde kist-

jes Havana- en Manilla-sigaren worden, voor verzending, door ons geopend en gecontroleerd op gebreken. Mocht een klant verzoeken de kistjes gesloten te laten, dan is het risico voor hemzelf. Zo werken wij aan het opbouwen van een klantenkring die vertrouwen kan hebben in de producten die wij leveren.

Carl

SIGAREN MAGAZIJN
"MIDDEN-JAVA".
HEERENSTRAAT. TELEFOON NO. 175. SEMARANG.

Heeft steeds voorhanden, honderden der meest gewilde merken,
 Kaarle, Havana en Hollandsche Sigaren Eensche, Engelsche, Ezig-
 Uche en Java.

SIGARETTEN.
ROOKTABAK EN ROOKARTIKELLEN.

van A. J. REIJNVAAN
AMSTERDAM.

Elke klein model 50 stuks f. 3.25
 Zwaarte 50 stuks f. 3.25
 La Corona klein model 50 stuks f. 3.50
 El Tipo Petitissimo 21 x 4-10 50 stuks f. 3.50
 14. Lendres fine klein 50 stuks f. 3.25
 14. Capucine klein 25 stuks f. 3.25
 14. Especialitos groot 50 stuks f. 4.-
 La Corona Torpedo 50 stuks f. 4.-
 El Alamo Altissimo 25 stuks f. 3.-
 Intimidad Altissimo groot 50 stuks f. 4.-

Van de erven de Wed. J. VAN NELLE, Rotterdam.

La Flor de Siam klein model 50 stuks f. 3.25
 Intimidad klein 50 x 50 f. 3.-
 Anita Torpedo 50 x 50 f. 3.-

A. G. C. WILHELMUS, HOFVERBANDIGER, NEDERLANDSCH-PANAMA.

Tabacco klein model 50 stuks f. 3.50
 Leandros Grande klein 50 x 50 f. 3.-
 Regatta de la Plaza klein 50 x 50 f. 3.-
 La Flor de Siam groot model 50 x 50 f. 3.50

JUSTUS VAN MAURIK.

Quatro gewone model 50 stuks f. 4.-
 Nautica klein 50 x 50 f. 3.50
 Miro klein 50 x 50 f. 3.50
 Helewa groot 50 x 50 f. 3.50
 Tien klein 50 x 50 f. 3.50

G. TERSTEEG, AMSTERDAM.

Tien gewone model 50 stuks f. 3.50
 El Valde 50 x 50 f. 3.50
 Flor Especial klein 50 x 50 f. 3.50
 Flor de Siam klein 50 x 50 f. 3.50
 Tien gewone model Leandros 50 x 50 f. 3.50

E. OSKAMP, DEN HAAG.

Cyren gewone model 50 stuks f. 3.-
 Rijkdom klein 50 x 50 f. 3.50
 Tien klein 50 x 50 f. 3.50
 Quatro 50 x 50 f. 3.50
 Vagabond (Pacheco) 50 x 50 f. 3.50

Hoog Sijne Alteïderheid.

Prins Model in koffer van Navigator (Singapore) 50 x 50 f. 4.50
 El Pajar (Singapore) 50 x 50 f. 4.50
 La Laurencia 50 x 50 f. 4.50

Gelaporteerde Manila Sigaren.

Heere Cortado Segador 100 stuks f. 4.50
 Cortado 100 stuks f. 4.50
 Cortado - Segador 100 stuks f. 4.50
 Prins (Van de Looze) 100 100 f. 4.50

Lectures in () Kijp
 Lectures (in met geschiedenis) 100 stuks f. 4.50
 Prins (Van de Looze) 100 100 f. 4.50

Ansicht kaarten van SEMARANG.

Special in Europa helen maken, keurig afgewerkt 12 soorten stuks f. 0.15 franco door geheel Ind.

BELEEFDE LANDBEVOLEN:
A. C. VAN VALKESBURG & Co.
 N. B. Bestellingen leverde de 31ste vordendag van franco voor geheel Java, met 30 vordendag van remissie en onder rembours.
 Bij iedere bestelling wordt gratis een keurig afgewerkte reekens plaat afgeleverd.

4172

CONDITIËN

DE genoteerde prijzen zijn de Hollandsche Engrosprizen, netto à contant, af Amsterdam. Zendingen binnen Nederland worden franco huis geleverd (uitgezonderd zendingen beneden *f* 4.— waarde). Zendingen naar het Buitenland: vrachtvrij boven een voor ieder land verschillend minimum, Nederlandsch Oost- en West-Indië o.a. boven *f* 100.— vrachtvrij naastbijgelegen havenplaats.

De aflevering geschiedt steeds zoo spoedig mogelijk, de verzending per geschiktste (tenzij voorgeschreven) gelegenheid.

Alles wordt goed geconditionneerd, goed geëmballeerd en verzekerd verzonden. Overkisten, zeeassurantie en eventuele blikken binnenkisten worden tegen kostenprijs berekend.

Sigaren worden binnen Europa in den regel in houtfust geleverd, tabak in papier. Leveringen naar overzeesche landen geschieden (behoudens naar die landen, waarheen vochtwerend blik alleen voor de zeereis noodig is) steeds in luchtdichte blikken klepkistjes, waarvoor — behalve bij Rooktabak — geen extra kosten berekend worden. Ook binnen Europa wordt, op aanwijzing bij de order: „in blik”, in deze blikverpakking geleverd. (Sommige merken zijn uitsluitend in blikverpakking voorradig.) Geïmporteerde Havana- en Manilla-Sigaren, Cigaretten e. d. worden, voor zoover niet over zee te verzenden, alleen in de origineele verpakking afgeleverd.

Leveringen naar het Buitenland geschieden slechts tegen rembours (indien mogelijk), kasaanwijzing in Nederland of remise vooruit, uitgezonderd aan bij mijne firma voldoende bekende Committenten.

NOTA.

Tenzij uitdrukkelijk ongeopende kistjes verlangd worden, wordt ieder kistje Import-Havana en Import-Manilla voor de aflevering ingezien ter voorkoming van klachten over gebreken, welke zich bij Import-Sigaren meermalen voordoen; vertoont bij opening een kistje een of ander gebrek, dan wordt dit niet geleverd. Voor gebreken, geconstateerd bij ontvangst van geopende kistjes wordt de volle verantwoordelijkheid aanvaard, klachten over den inhoud van ongeopend afgeleverde kistjes kunnen alleen aangenomen worden, wanneer de Committent die gesloten aflevering niet verzocht heeft.

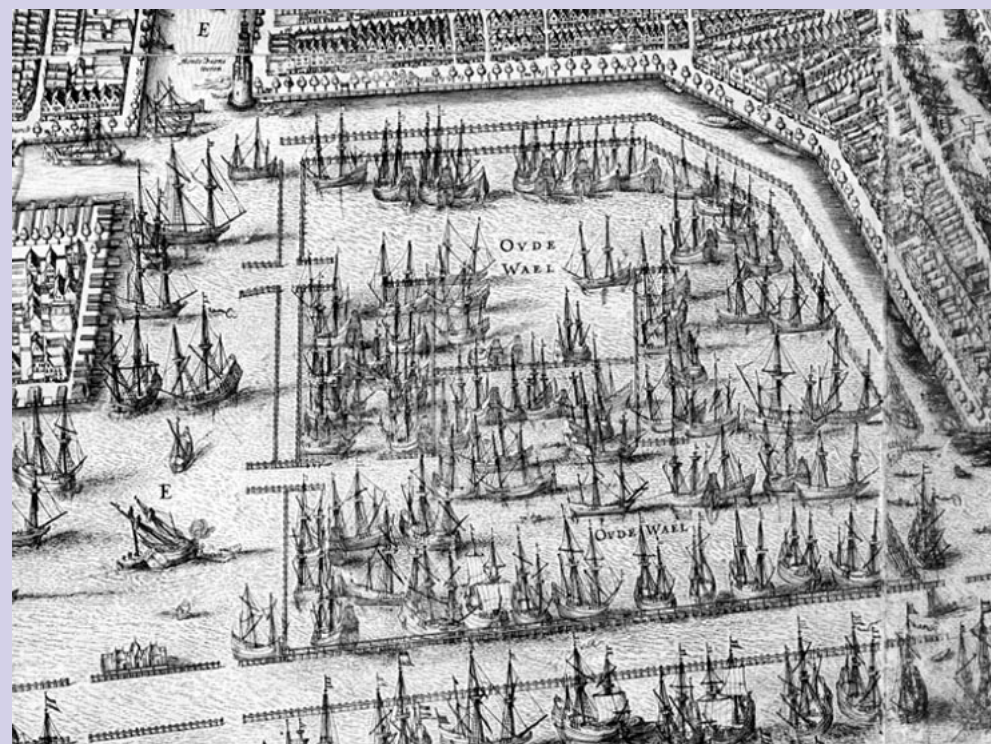
C. TERSTEEG—AMSTERDAM.

Het Waalseiland

Aan beide zijden van de van de stad lag in het IJ een 'waal'. Een waal was een soort 'stalling' voor schepen, die daar konden overwinteren of er gerepareerd werden. De waal werd omringd door palenrijen met doorgangen die konden worden afgesloten met drijvende bomen. Die toegangen werden bediend en bewaakt vanuit de zogenoemde boomhuisjes. Aan de oostzijde van de stad lag de Oude Waal, die langzamerhand te ondiep werd voor de steeds groter wordende schepen en de Nieuwe Waal lag aan de westzijde ongeveer op de plek waar nu het Westerdok is.

In 1592 werd begonnen met de plannen voor een verplaatsing van de Oude Waal, meer naar het noorden, waar het IJ dieper was en

in 1610 was het werk klaar. In 1634 nam de stad het besluit om het ongebruikte stuk ondiep water van de voormalige waal aan te plemmen en geschikt te maken voor woningbouw. Het is een van de weinige eilanden die niet op bij eb toch al droogvallende buitendijkse grond aangelegd zijn, maar compleet op het IJ veroverd.

In 1646 was het zover dat de eerste percelen konden worden vrijgegeven. De bedoeling was dat het Waalseiland een rustige buurt zou worden voor de goeude burgerij. De percelen kostten dan ook het dubbele van wat er bijvoorbeeld op het naastgelegen Rapenburg

Boven: Op deze kaart van 1625 is de Oude Waal nog in werking; in 1634 zou het bovenste deel geplempt worden en Waalseiland gaan heten

Links: Palissade met boomhuisje – G.P. Westenberg 1830

werd gevraagd. Die prijs kon wel oplopen tot 7000 gulden, een vermogen in die tijd, dat alleen door welgestelden kon worden opgebracht. Het leverde de gemeente in totaal maar liefst 475.808 gulden op, waarmee de kosten van het droogleggen ruimschoots vergoed waren en er nog genoeg overbleef om de gemeentekas aan te vullen. De percelen waren standaard 6,20 meter breed en kostten gemiddeld ruim 4200 gulden, maar dan had je ook wel uitzicht over het IJ. Het was niet de bedoeling dat bedrijven zich hier zouden vestigen. Er mochten daarom geen pakhuizen gebouwd worden en de panden werden aaneengesloten neergezet zonder steegjes en achterommetjes. Het eiland werd omsloten door de Binnenkant aan de Waalseilandsgracht, de Buitenkant aan het IJ en de Kalkmarkt aan de Oude-

*Boven: Waalseilandgracht, tekening door door Pierre Tetar van Elven ±1880
Rechts: Kraans-boom, gezien naar de Schreyershoek, Oude Kerk en Kraan ±1735*

schans. Dwars over het eiland liepen twee straten: de Buiten Bantammerstraat en de Schippersstraat. De Kalkmarkt dankt zijn naam aan de markt in kalk die hier van 1663 tot eind 18de eeuw gehouden werd. In de 17de eeuw woonde, tot aan zijn dood, Michiel de Ruyter aan de Buitenkant, tegenwoordig Prins Hendrikkade 131.

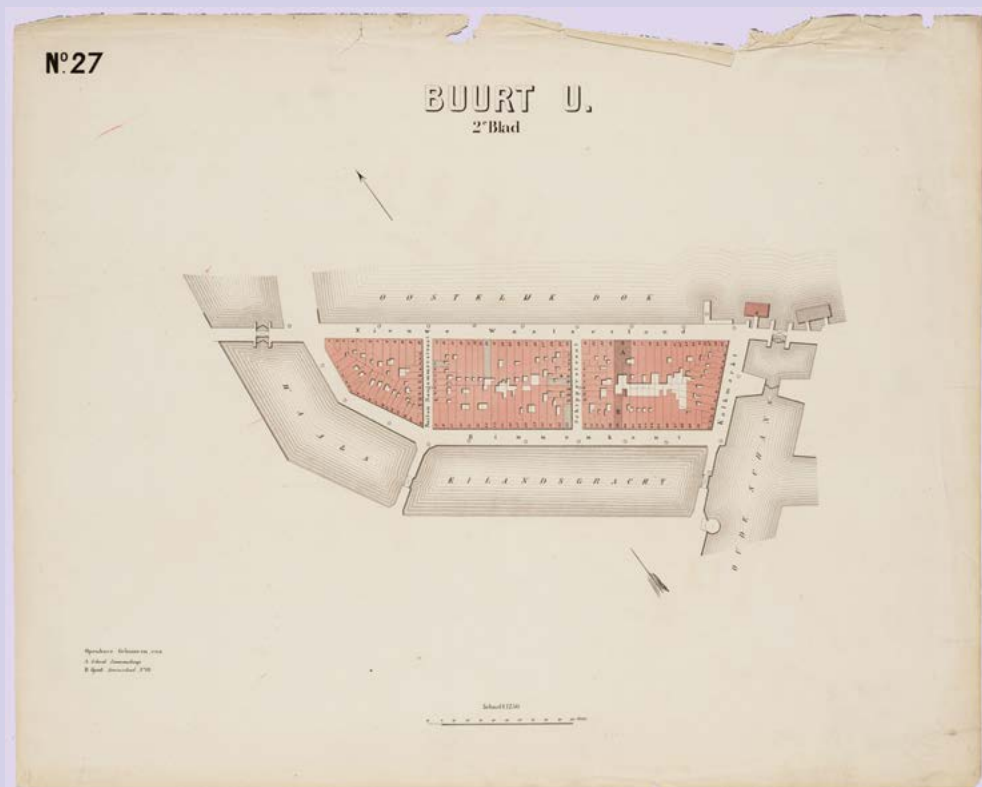
De brug die op de punt van het Waalseiland de Binnenkant met de Kromme Waal verbindt heet de Kraansluis. De naam herinnert aan de Grote Kraan die hier van 1643 tot 1841 in het IJ stond en diende om masten in schepen te zetten en om steenblokken en geschut te lossen.

De naam Buitenkant verdween in 1879 toen alle kades aan het IJ werden samengevoegd onder dezelfde naam: de Prins Hendrikkade. De kade vormt de noordelijke begrenzing van de stad Amsterdam en de zuidelijke oevers van het IJ. Hiermee verdween een aantal oude namen met een lange geschiedenis, zoals de Haringpakkerij (ontleend aan de haringhandel en Haringpakkerstoren), de Texelsche Kade (aanlegplaatsen voor de schepen naar Texel), de Kampersteiger, de Oude Teertuinen, het Kamperhoofd, de Buitenkant

en de IJgracht. Prins Hendrik (1820-1879), was de derde zoon van Koning Willem II en broer van Koning Willem III. De prins had veel belangstelling voor handel en zeevaart. Daarom werd hij dan ook vaak aangeduid als Hendrik de Zeevaarder. Zijn borstbeeld, dat sinds 1885 in het Prins Hendrikplantsoen voor het Victoria Hotel stond, staat sinds 1979 voor het Scheepvaarthuis. Dat werd hier vanaf 1913 gebouwd en veranderde het aanzicht van het Waalseiland compleet, maar daarover meer in een latere aflevering.

Ria Scharn

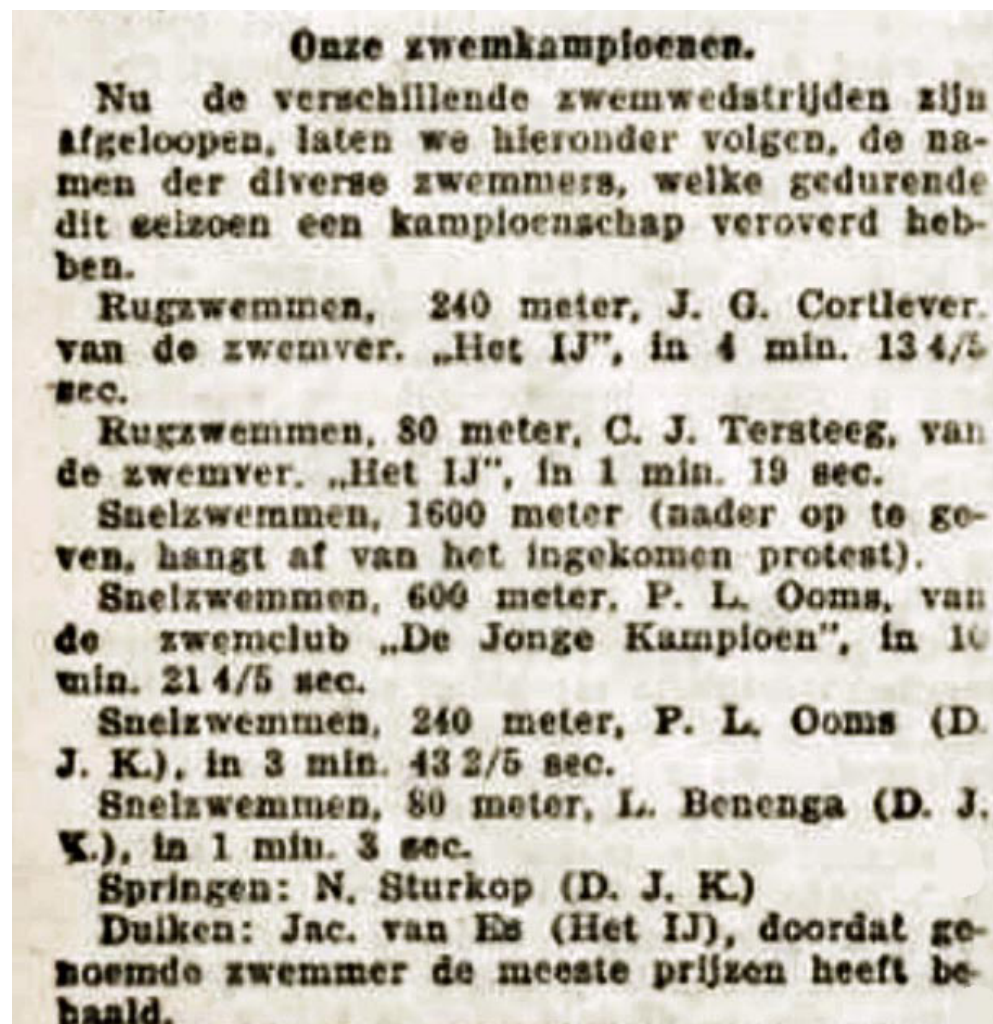

Boven: Borstbeeld van Prins Hendrik de Zeevaarder, broer van koning Willem III; het beeld heeft wat door de stad gezworven maar heeft nu een passende plaats in de stad gekregen

Links: Buurtkaart van het Waalseiland, buurt U, tweede blad

Zaterdag 19 september 1908

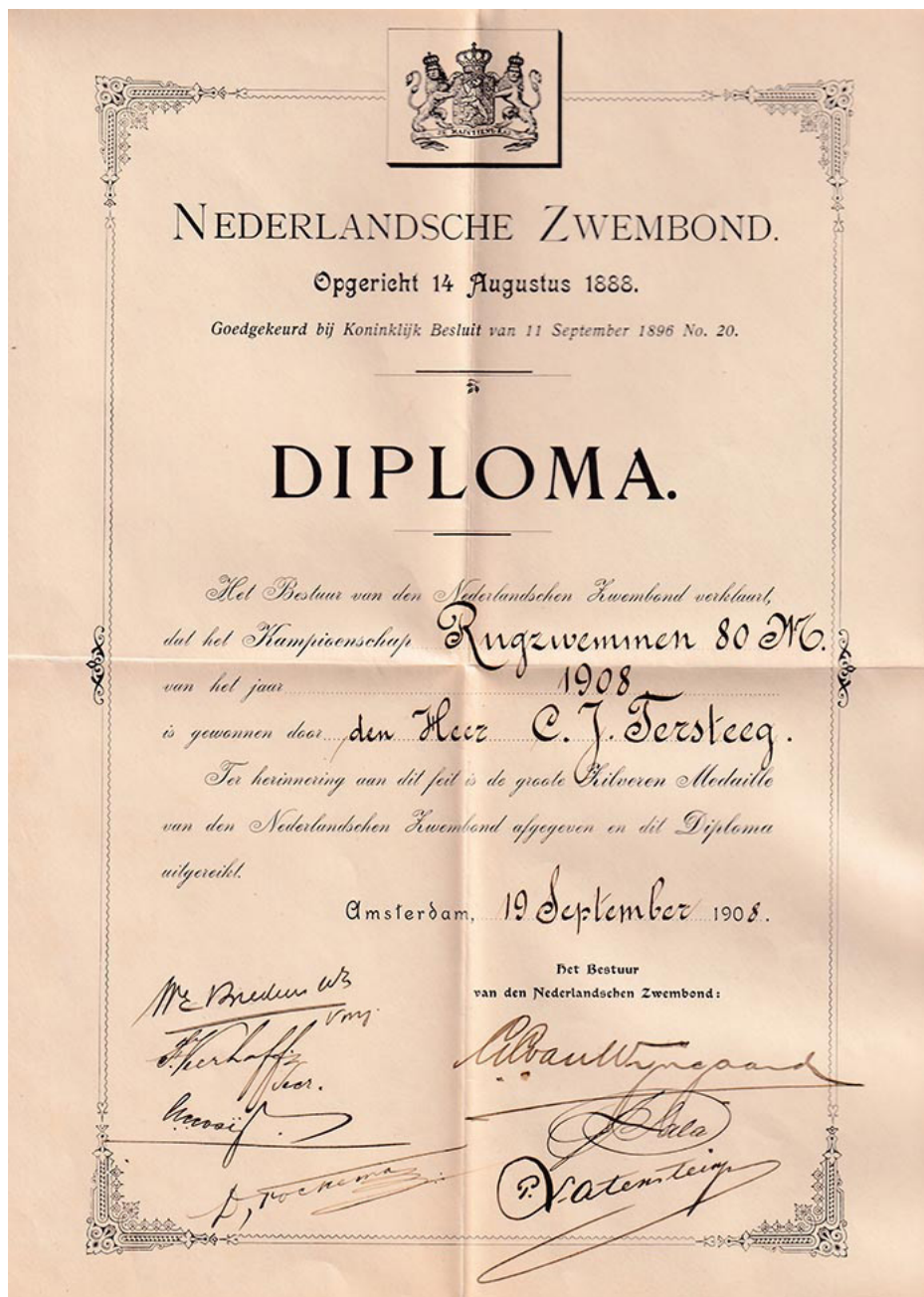
Vandaag werden de diploma's en medailles uitgereikt van de kampioenschappen van de Nederlandsche Zwembond en ja, ik was erbij! Ik ben nu Nederlands kampioen rugzwemmen op de 80 meter. De wedstrijd vond plaats op 9 augustus 1908 in de Zweminrichting Obelt aan de Ruijterkade, die helaas dreigt te moeten verdwijnen

voor de aanleg van pontfuiken voor de Valkenwegpont en een sleepbootsteiger. Dat zou jammer zijn, want het is een prachtig zwembad, met een grote duiktoren, dat heel geschikt is voor zwemwedstrijden. Tegenwoordig woon ik op een steenworp afstand van dat zwembad, hoewel mijn eigen zwemvereniging 'Het IJ' natuurlijk nog steeds aan de Westerdoksdijk zit.

En dat was niet de enige prijs dit jaar, want op 26 juli werd ik tweede bij de zwemwedstrijd in Zaandam, ook weer op de 80 meter, en op 2 augustus werd ik eerste op de 240 meter rugslag bij de Nationale Zwemwedstrijd in Edam. Dat leverde mij nog twee fraaie medailles op. Een succesvol jaar dus.

Boven: Nederlands kampioen rugzwemmen op de 80 meter

Er wordt weer flink gesloopt in de stad. Dit jaar zijn de muurhuizen aan de Nieuwe Kerk gesloopt, omdat er onderhoud nodig was aan de zuidgevel van de kerk. Niet dat ze nou zo mooi waren, maar het gaat me altijd aan het hart wanneer er iets dat ik al sinds mijn jeugd ken, verdwijnt, hoewel ik een uitzondering maak voor de Beurs van Zocher, waarover ik al eerder vertelde.

Waar ik me wel heel boos over maak is de sloop van de Nieuwezijds Kapel. Een middeleeuwse kerk die maar liefst stamt uit 1346 en onlosmakelijk verbonden is met de geschiedenis van Amsterdam. Ik ben zelf niet katholiek, maar het lijkt mij dat het veel beter was geweest om de kerk te verkopen aan de katholieken dan hem uit nijd, dat die hem weer zouden gaan gebruiken, te laten slopen. Het is een onverkwikkelijke strijd geweest en helaas heeft de Hervormde Gemeente die gewonnen. Een dergelijk gebouw zou toch boven de godsdienststrijd verheven moeten worden. Ik word er droevig van als ik over het Rokin loop en zie hoe dit stuk geschiedenis van de stad verwoest wordt. Dat is nooit meer goed te maken.

We wonen en werken nu 2 jaar op het Waalseiland en het bevalt ons goed. We hebben genoeg ruimte om zelf sigaren te produceren en ruime opslag voor onze groothandel.

Op deze foto zie je ons pand helemaal links. We hebben nu natuurlijk

ook telefoonaansluiting en het is handig dat de telefoonmast heel dichtbij op het achterhuis van onze burens staat. Ook mijn moeder ziet dat nu wel in. Je kunt niet achterblijven bij de concurrenten. Ze praat er al een tijdje over om zich uit de zaak terug te trekken. Dat is wel een goed idee, want ze heeft haar rust verdiend. Ze is nu 59 jaar oud en heeft geen gemakkelijk leven gehad, nadat mijn vader al op vrij jonge leeftijd, hij was 42 jaar, overleed en haar achterliet met de groothandel en vier nog te jonge kinderen. Zij heeft met hard werken de zaak overeind weten te houden en ons een goede opleiding gegeven. Mijn broer en ik, inmiddels 30 en bijna 28 jaar oud, zijn daardoor goed in staat de zaak verder de toekomst in te leiden. Het heeft geen haast. We wachten tot zij zover is.

De sloop van de Nieuwezijds Kapel

Op 10 juli 1908 zetten de slopers de moker in de middeleeuwse Nieuwezijds Kapel op het Rokin. Hij dateerde uit de 15de eeuw en werd gebouwd als opvolger van de Kapel ter Heilige Stede. Deze eerste bedevaartkapel was gebouwd op de locatie waar zich in 1345 het Mirakel van Amsterdam afgespeeld zou hebben. Iedereen kent wel het verhaal over het wonder, maar het is veel minder bekend welke enorme invloed dat heeft gehad op de ontwikkeling van Amsterdam. Nog in datzelfde jaar 1345 begon men met de bouw van een kapel rond de vuurplaats van de woning waar het wonder plaatsvond en werd de zwartgeblakerde achterwand van de vuurplaats onderdeel van de kapel.

Boven: Nieuwezijds Kapel, nog in volle glorie in het jaar 1663

Rechts: idem, achterzijde aan de Kalverstraat; tekening van H.P.Schouten uit 1781

Eeuwenlang is er aan deze 'Heilige Stede' verbouwd en aangebouwd. In 1421 en 1452 brandden de toen bestaande kapellen deels af bij de grote stadsbranden van Amsterdam en moest de kerk herbouwd worden.

Al gauw ging het verhaal rond dat er in Amsterdam een wonder was geschied. Troubadours zongen erover aan de diverse Europese ho-

ven en duizenden pelgrims, waaronder de Habsburgse keizers Karel V en Maximiliaan van Oostenrijk, kwamen van heinde en verre via Amstelveen of Sloten en vervolgens over de Overtoom en de Heilige Weg naar de Heilige Stede. Net als met de vele toeristen van tegenwoordig leverde dat de stad geen windeieren op. De verdiensten door souvenirverkoop (pelgrimsinsignes), logies en maaltijden vloeiden direct naar de bevolking en de gasthuizen. Dankzij deze inkomsten kon de stad in 1362 twee oorlogsschepen uitrusten en met het Hanzeverbond mee ten strijde te trekken tegen de Deense koning Waldemar IV, die in 1361 het Hanze-eiland Gotland had ingenomen. Het conflict eindigde in een Deense nederlaag en als dank mocht Amsterdam in 1367 lid worden van het Hanzeverbond. Dat is de geboorte van de Oosterse Handel, de moedernegotie van Amsterdam, die de stad vooral graan en hout opleverde, en het be-

gin van de stad als handelsmacht. De Nieuwezijds Kapel stond aan de wieg daarvan.

Bij de Alteratie in 1578 werd de kapel van de katholieken afgenomen en ging over in handen van de protestanten. De Hervormde Kerk nam de kapel in bezit en veranderde de naam in Nieuwezijds Kapel. De kerk stond daar ruim 500 jaar tot er in 1898 een plakkaat werd aangebracht op de poort aan het Rokin met de tekst ‘Gesloten wegens herstelling’, wat meteen al wantrouwen opwekte. Het verhaal was dat er op 18 februari van dat jaar ‘werking’ was opgetreden in één van de koorpilaren. Stukken zandsteen waren naar beneden gevallen en de veiligheid van de kerkgangers kon niet meer worden gegarandeerd. Er zaten inderdaad al sinds mensenheugenis

Boven en links: Begin van de afbraak in 1908

scheuren in de buitenmuren, die bovendien steeds meer naar binnen of naar buiten begonnen te hellen. Alle pilaren op één na stonden uit het lood. Bouwkundig onderzoek wees uit dat het gebouw er slecht aan toe was. Er werd gewezen op de mogelijkheid van noodmaatregelen, zoals vervanging van de meest scheefstaande pilaren, de zware topgevels en het belastende

pannendak, maar de gevaarlijke situatie zou ook dan blijven voortbestaan.

In februari 1899 besloot de kerkenraad van de Hervormde Gemeente van Amsterdam dat de Nieuwezijds Kapel gesloopt moest worden. Op de vrijgekomen grond zou dan ruimte zijn voor een nieuwe kerk in combinatie met winkelpanden. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap tekende onmiddellijk bezwaar aan en beriep zich op de historische betekenis van het gebouw en de vooraanstaande katholieken lieten hun ongenoegen heel wat luider horen. De Nieuwezijds Kapel stond centraal in de jaarlijkse Stille Omgang ter herdenking van het Mirakel van Amsterdam, die in 1881 tot ergernis van sommige protestanten in ere was hersteld. Ook de Gemeente Amsterdam verklaarde zich tegen afbraak en op het stadhuis werden plannen gesmeed om de voorgenomen sloop met hulp van de rechter tegen te houden.

Er volgde een grimmige strijd. De kerkenraad werd ervan beschuldigd dat het hen te doen was om het geld, dat de bouw en verhuur van winkels zou opleveren. De protestanten verweten de Gemeente Amsterdam van het in stand houden van paapse afgoderij. De toon was gezet en het werd er niet beter op toen de kerkenraad in februari 1900 aanstalten maakte om met de sloop te beginnen. Het stadsbestuur liet de sloop prompt stilleggen wegens schending van gemeente-eigendom. Er volgde een proces waarin de advocaten van het stadhuis betoogden dat in feite Amsterdam eigenaar was van de Nieuwezijds Kapel en dat de kerkenraad dus helemaal niet mócht slopen.

Het juridische steekspel zou zes jaar duren. De pleidooien gingen terug tot de dagen van de Alteratie van 1578, toen Amsterdam van het katholieke geloof overging op het protestantse. De bezittingen van de Roomse Kerk zouden volgens de Amsterdamse pleiters op dat moment aan de stad zijn toegefallen en alleen 'in gebruik' overgedragen aan de

protestanten. Er waren méér argumenten, maar de uitspraak op 20 januari 1906 bevestigde de Hervormde Gemeente in haar bezitsrecht over de Nieuwezijds Kapel.

Hoewel alle kerkgebouwen eeuwenlang stadseigendom waren geweest en op kosten van de stad onderhouden, werden gedurende de Franse tijd (1794-1814) alle kerkgebouwen overgedragen aan de verschillende kerkelijke genootschappen, met uitzondering van de respectieve torens.

Het lot van de bouwvallige kerk was daarmee nog steeds niet bezegeld. De tegenstanders bleven onder aanvoering van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap pleiten voor restauratie en zoeken naar mogelijkheden die te financieren. Zelfs de regering bemoeide zich met de zaak en dus ook in Den Haag werd gezocht naar geld. In de laatste fase van de schermutselingen was sprake van de mogelijkheid dat vooraanstaande katholieken de Nieuwezijds Kapel voor bijna f 1.000.000,- zouden kopen om hun geliefde Heilige Stede te herstellen. Dat was tegen het zere been van veel kerkenraadleden. De protestanten wilden de oude kerk afbreken om de katholieke revival te remmen, hun motto was 'liever puin dan paaps'.

Nog op 14 maart 1908 besloot de kerkenraad de sloop drie maanden op te schorten in afwachting van de uitkomsten van een nieuw onderzoek door architecten en andere deskundigen. Toen deze commissie na die periode nieuw uitstel vroeg om financiering te zoeken voor nog meer onderzoek, had de kerkenraad er genoeg van en mochten de slopers aan de slag en aldus werd, onder luid cultureel en religieus protest, de Nieuwezijds Kapel (de vroegere Heilige Stede) toch met de grond gelijk gemaakt. Op 10 juni 1908 werd een schutting rond het complex geplaatst en precies een maand later begon de sloop. Katholieken in stad en land waren woedend dat een heilig gebouw ten prooi viel aan vernieling. Fanatieke protestanten spraken hun voldoening uit dat dit middelpunt van paapse 'ouwelcultus' met de grond gelijk werd gemaakt.

Boven: Sommige kolommen waren heel ernstig beschadigd

De heren van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap reageerden bedroefd. Een van hen was de architect A.W. Weissman, de man die in 1911 het initiatief zou nemen tot oprichting van de Bond Heemschut. “Nu de Heilige Stede gesloopt is, derft Amsterdam niet alleen een gedenkteken, dat getuige was van zijn ‘eer ende opcomen’, maar mist het ook een zijner meest karakteristieke kerkgebouwen”, schreef hij in september 1908 in Elsevier. “Het zal tot in lengte van dagen worden betreurd, dat de Heilige Stede, waaraan zulke herinneringen verbonden waren, moest verdwijnen.”

Delen van de gesloopte kerk werden door de stad opgeslagen en uiteindelijk gebruikt voor de Mirakelkolom op het Rokin. De dakruiter van de kerk verhuisde naar het dak van kerk De Papegaai op de Kalverstraat. Dat is wat er rest van een cultureel en historisch gezien zeer belangrijk gebouw in het oude hart van de stad.

Ria Scharn

Zondag 2 oktober 1910

Het zindert in de stad. Overal worden gebouwen gesloopt en nieuwe opgericht. Er heerst een gevoel van hoop, van overtuiging dat de toekomst beter gaat worden. Bedrijven durven weer te investeren en de nieuwe tijd te omarmen. Zeker voor het centrum geldt dat, maar ook de wijken langs de vroegere schans hebben hier volop mee te maken. De oude wagenpleinen hebben hun oorspronkelijke functie verloren en krijgen een nieuwe invulling. De schans zelf is veranderd in fraaie straten met statige huizen. Laatst was ik in de buurt van het Weesperplein, dat sinds de opening van Station Rhijnspoor in 1843 een heel andere statuur heeft gekregen en ik besloot er even te gaan kijken. Het is een belangrijk knooppunt geworden van de trein en de verschillende tramlijnen, ook na de opening van het Centraal Station nog. Dat maakt het voor investeerders interessant om nieuwe gebouwen op te richten en vandaar dat de 'Vereeniging

Blijkens akte, 17 Mei 1910 ten overstaan van ondergeteekende verleden, is tusschen de heeren Willem Christiaan Tersteeg en Carl Johan Philip Tersteeg, kooplieden, wonende te Amsterdam, aangegaan eene vennootschap onder de firma C. Tersteeg, ten doel hebbende het uitoefenen van den groothandel in sigaren, tabak en aanverwante artikelen.

De vennootschap is gevestigd te Amsterdam, Binnenkant 7, heeft een aanvang genomen op 1 Mei ll., is aangegaan voor den tijd van 9 achtereenvolgende jaren en zal na verloop van dien termijn geacht worden telkens voor een jaar te zijn verlengd, totdat eene schriftelijke opzegging door een der vennoten, 6 maanden vóór den afloop van den bepaalden tijd, haar doet eindigen.

De vennoten hebben ieder het recht de firma te teekenen, doch voor het zich stellen als borg, voor het ter leen opnemen of geven van gelden, voor het teekenen van accepten en wissels en voor alle andere buiten het doel der vennootschap vallende verbintenissen wordt de handteekening van beide vennoten vereischt.

Beurs voor den Diamanthandel' haar blik heeft laten vallen op de westzijde van dit plein. Tot nu toe maken ze gebruik van gebouw Casino aan het Waterlooplein, maar de groei van de diamanthandel schept behoefte aan een betere behuizing.

Er is een grote bouwput ontstaan op de hoek met de Nieuwe Achtergracht en ik ben benieuwd hoe anders het er hier binnenkort zal uitzien.

Ook voor ons is 1910 een jaar van veranderingen. Mijn moeder heeft besloten zich uit de zaak terug te trekken en mijn broer en ik zetten hem voort onder dezelfde naam C. Tersteeg. Christiaan Tersteeg was onze vader en het is wel handig dat mijn naam ook met een C begint. Wij hebben de zaak vanaf 1 mei dit jaar overgenomen en op 17 mei heeft de notaris de akte opgesteld en de bekendmaking

daarvan stond op 14 juni in de Staatscourant.

Moeder blijft wel gewoon op de Binnenkant wonen en wij kunnen voorlopig dus nog gebruik maken van haar kennis en ervaring. Ze zal zich zeker nog wel graag met de gang van zaken bemoeien.

Het pand naast ons op nummer 6 was vrijgekomen, maar is sinds 30 juni weer verhuurd aan een nieuwe familie. Af en toe tref ik hun dienstbode die geregeld de ramen staat te lappen. Een aardige jonge vrouw die Marie heet en met wie ik graag even een praatje maak. Ze is wat verlegen en vindt het, geloof ik, niet gepast dat zij contact heeft met de meneer van nummer 7 en het gesprekje gaat dus meestal van mij uit. Misschien heeft haar baas er wel iets over gezegd.

Wat het zwemmen betreft, was 1910 een uitstekend jaar! Vorig jaar behaalde ik opnieuw het Nederlands Kampioenschap op de 80 meter en dit jaar werd ik op 3 juli Nederlands kampioen op de 240 meter rugslag en dat leverde mij beide keren weer een grote zilveren medaille op. Nog mooier was het dat de Amsterdamsche Zwemclub op 24 juli zijn 40-jarig bestaan vierde. Ik werd daar nogmaals Nederlands kampioen, ditmaal weer op de 80 meter rugslag en dat leverde mij een enorme zilveren medaille op met het portret van Koningin-Moeder Emma aan de voorkant en een vergulde zilveren medaille die aangeboden werd door de Hollandsche Dameszwemclub. Een aardig resultaat dus.

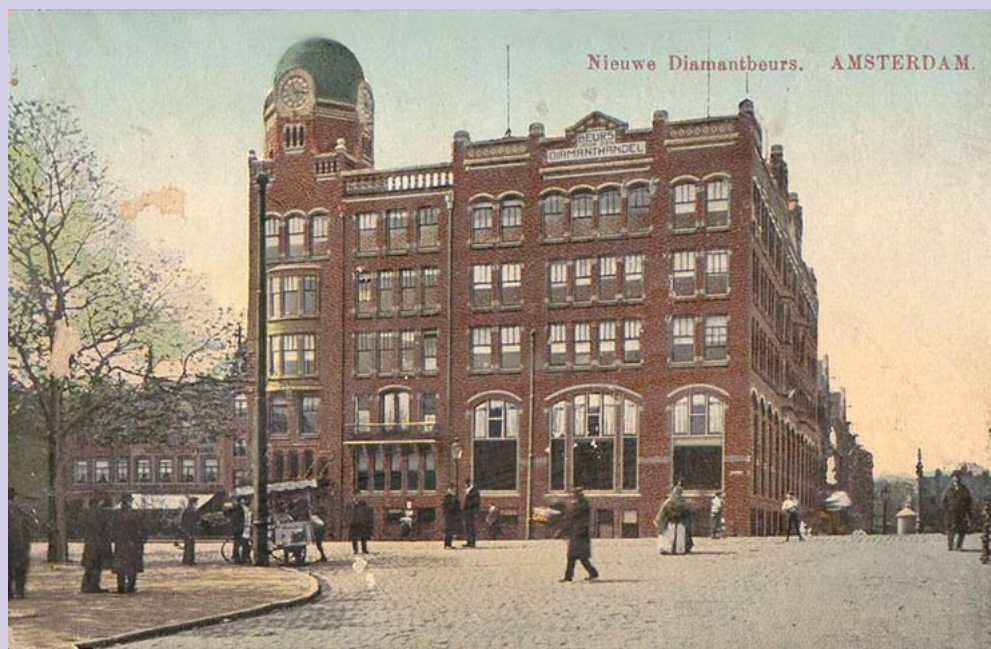
Carl

De Diamantbeurs op het Weesperplein

Al meer dan 400 jaar lang is Amsterdam leidinggevend op het gebied van de diamanthandel. Laten we eens kijken hoe dat zo gekomen is. In het zuiden van Europa was het Moorse rijk aan de macht en in Spanje en Portugal waren de Joden niet langer welkom. Velen van hen vluchtten naar het noorden en een grote groep kwam in Antwerpen terecht. Ook hier nam de intolerantie toe en dat maakte dat de Joden opnieuw een veilig heenkomen moesten zoeken. Vanaf 1600 kwamen deze Sefardische Joden naar Amsterdam. Nederland stond in die tijd bekend als het meest tolerante land van Europa. De stad was immers in 1578 overgegaan op het protestants geloof en Amsterdam als handelsstad zag de komst van de vaak rijke Sefardische Joden wel zitten. Veel van de Portugese Joden die naar Nederland kwamen, waren juweliers. Zij brachten hun kennis en

vakmanschap van het diamantslijpen en -polijsten met zich mee, evenals hun handelscontacten in landen waar ruwe diamant werd gevonden, zoals India en Brazilië.

Vanaf begin 17de eeuw ontvluchtten ook veel Oost-Europese Joden hun land, waar de beruchte pogroms hele bevolkingsgroepen terroriseerden en iedereen doodden die het niet eens was met de heersende overtuiging. Dit waren de Asjkenazische ofwel Hoogduitse joden, die in tegenstelling tot de rijke Sefardische Joden zeer arm waren. Het liberale en tolerante Amsterdam opende zijn deuren voor deze vluchtelingenstroom, maar het was voor de vluchtelingen niet mogelijk om een traditioneel beroep uit te oefenen, omdat zij door de machtige gilden uitgesloten werden van deelname. Er was

Boven: De huizen die moesten verdwijnen voor de bouw van de nieuwe Diamantbeurs, tekening Herman Misset 1908 / SAA

Links: De nieuwe Diamantbeurs, prentbriefkaart uit 1918 / SAA

echter een alternatief, want de gilden hadden geen invloed op het relatief nieuwe ambacht van diamantslijpen. Hoewel het drie tot vijf jaar duurde om meesterslijper te worden, konden de arme Joden diamantslijper worden en daarmee in hun levensonderhoud voorzien. Na de ontdekking van de Braziliaanse diamantvelden in 1725 slaagde Amsterdam erin het monopolie op de invoer van ruwe diamanten uit dat land te bemachtigen. Plotseling kwamen er grote hoeveelheden diamanten naar Nederland en raakte Amsterdam bekend als de Diamantstad. Dat ging goed totdat vanaf het midden van de 19de eeuw de diamantvelden van Brazilië begonnen op te drogen. Diamanten werden opnieuw schaars en faillissementen en werkloosheid troffen de diamantindustrie.

Boven: Gebouw Casino op het Waterlooplein, waar van 1890 tot 1910 de diamantbeurs werd georganiseerd / SAA

Rechts: De bouwput voor de nieuwe Diamantbeurs ±1909 / SAA

Gelukkig werden net op tijd rond 1870 in Zuid-Afrika grote diamantmijnen ontdekt. Hierdoor kon de grote toestroom van diamanten weer op gang komen en het beroep van diamantbewerker worden gered. De gouden jaren keerden weer terug voor de Diamantstad en deze periode werd daarom de Kaapse tijd genoemd. De lonen stegen flink en daarmee de welvaart onder het Joodse proletariaat. Tegelijkertijd nam de rijkdom van de middenklasse in zowel Europa als de Verenigde Staten toe. Diamanten waren nu populairder dan ooit, omdat steeds meer mensen zich dat konden veroorloven.

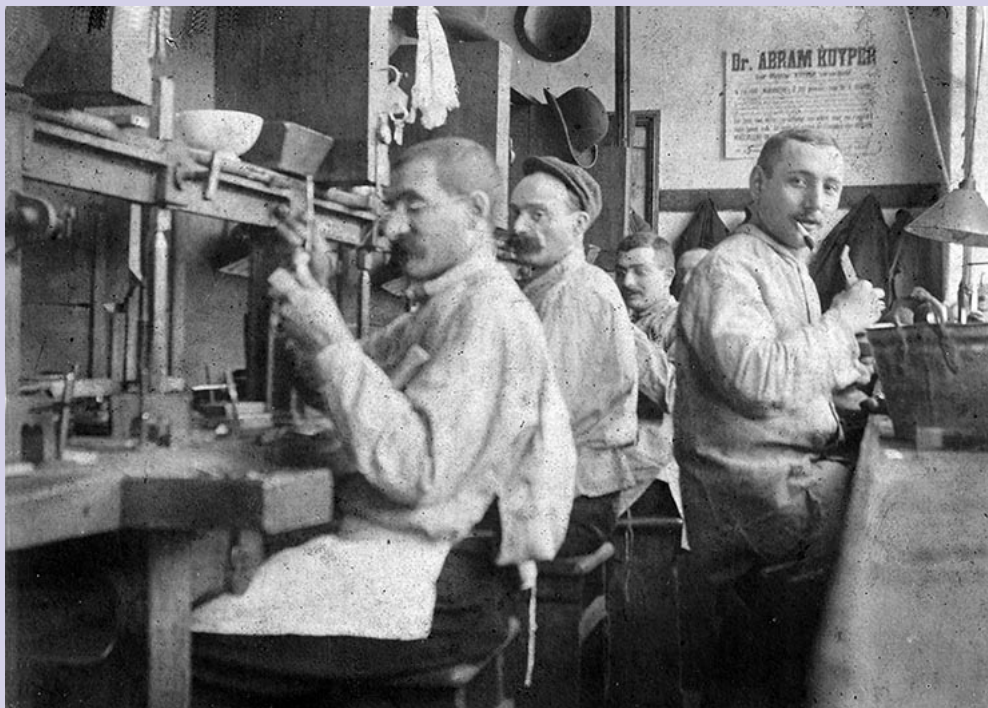
Op 17 september 1890 keurde de Nederlandse koning Willem III de documenten voor de 'Eerlijke Maatschappij voor Diamanthandel' goed. Dit betekende dat 's werelds eerste Diamantbeurs, gevestigd in Amsterdam, kon worden geopend.

Vanaf toen hield de 'Beursvereniging voor den Diamanthandel', in de wandeling 'de Club' geheten, van zondag tot vrijdagmiddag

diamantbeurs in de grote zaal van Casino aan het Waterlooplein en op de bovenste verdieping werden ook ruimten in gebruik genomen als kloverswerkplaatsen met de bijbehorende kantoren. De beurshandel floreerde en de ruimte werd de vereniging echter snel te krap. Men begon om te zien naar een andere locatie. Het oog viel tenslotte op het Weesperplein, hoek Nieuwe Achtergracht, waar een aantal panden werd aangekocht. Met de gemeente Amsterdam werd een akkoord bereikt omtrent de aankoop van een flink stuk van het Weesperplein waarna de bouw van de nieuwe Diamantbeurs kon beginnen.

Architect Gerrit van Arkel werd in de arm genomen voor het ontwerp. Het werd een opvallend gebouw met zijn markante hoektoren, kleurrijke materialen en rijke details in metselwerk en tegelta-

bleaus. Met name de gevelbeëindiging had een verfijnde afwerking. Deze verfijning is na een verwoestende brand in februari 1956 en verschillende verbouwingen en uitbreidingen volledig verloren gegaan. Gelukkig zat de brandweerkazerne meteen om de hoek en was de blusboot Jan van der Heijden snel ter plaatse. Na die brand moest het pand gedeeltelijk worden afgebroken, maar dankzij de vuurvaste kluisen en het feit dat de meeste diamanten in de kelder lagen, ging er geen diamant verloren.

Tot de Tweede Wereldoorlog was de Amsterdamse Diamantbeurs het wereldcentrum voor de diamanthandel. Tijdens de Tweede We-

Boven: Keuren van het slijpsel en de kwaliteit van diamanten / SAA

Links: Diamantbewerkers van de firma Robles & van Kleef aan 't werk in de Diamantbeurs / SAA

reldoorlog vielen de Duitsers de Amsterdamse Diamantbeurs binnen en werden alle aanwezige handelaren gedwongen hun voorraad diamanten af te staan.

Door de oorlog had Amsterdam veel diamantslijpers, diamanthandelaren en diamanten verloren, want 95% van de diamantbewerker was Joods. Na de Tweede Wereldoorlog krabbelde de diamantindustrie weer op, net als de rest van Nederland. De oorlog had echter

een einde gemaakt aan de leidende positie van Amsterdam als diamantcentrum van de wereld. De kennis en de technieken van het diamantslijpen bleven gelukkig bewaard. De diamantbewerker die na de oorlog terugkwamen, hebben ervoor gezorgd dat Amsterdam tot op de dag van vandaag 'The City of Diamonds' genoemd kan worden.

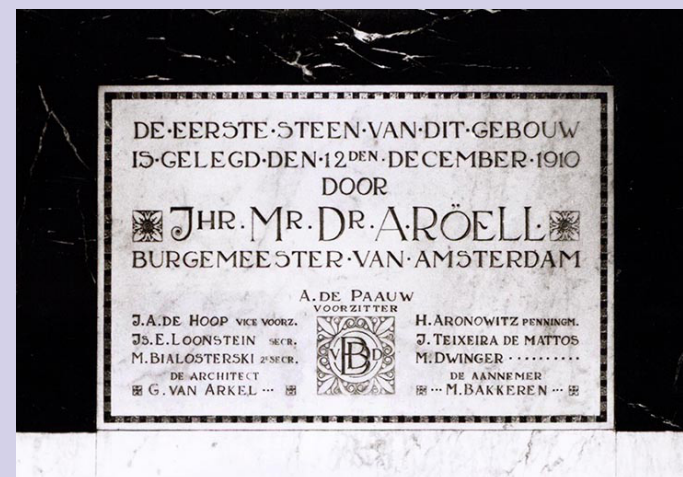
Ria Scharn

Links:

17 april 1942 moesten de handelaren hun diamanten inleveren en werden ze gefouilleerd op achtergehouden stenen foto: Bart de Kok / SAA

Rechtsboven: Eerste steen gelegd door burgemeester Röell / SAA

Rechtsonder: Hevige brand in de Diamantbeurs op 13 februari 1956 / SAA

Donderdag 5 oktober 1911

Het is een druk jaar geweest. Kortgeleden is mijn jongste zus het huis uitgegaan. Ze is inmiddels commies en heeft een baan gevonden in Venlo. Een heel eind uit de buurt, maar Elise is een energieke jonge vrouw en wil graag haar vleugels uitslaan. Ze gaat daar wonen bij familie, die een kamer voor haar heeft. Het wordt dus stiller hier in huis. Mijn moeder is er natuurlijk nog, maar de zakelijke kant rust nu op mij, mijn broer Willem en mijn zus Jo. Dat gaat ons helemaal niet slecht af. We werken hard en de zaak bloeit. Het zwemmen komt dit jaar een beetje op de tweede plaats. Ik heb nog wel hier en daar meegedaan, maar niet aan belangrijke wedstrijden. Deze donderdag ga ik, zoals vaker, naar de kijkdag van de tabaksbeurs in Frascati. Wanneer ik de trap van ons pand afloop, zie ik een

slank figuurtje met een mand aan de arm voor mij uit lopen. Dat is Marie van hiernaast, denk ik. Misschien leuk om met haar op te lopen; benieuwd waar ze heen gaat. Ik versnel mijn pas en bij de brug naar de Bantammerstraat haal ik haar in.

“Goedemorgen juffrouw Marie,” zeg ik en licht mijn hoed. Een beetje geschrokken kijkt zij op. “Oh, meneer Tersteeg, bent u dat! Ik vroeg me al af wie er zo snel achter mij aan liep.” “Ik hoop niet dat ik u bang gemaakt heb,” vraag ik. Ze bloost en zegt “Nee hoor, maar als vrouw moet je natuurlijk altijd oppassen.” Ze loopt weer door en ik volg haar. Ik heb niet zo vaak de kans om met haar te praten en ze is erg aardig. “Gaat u boodschappen doen?” vis ik verder en wijs op het mandje aan haar arm. “Nee, niet echt,” zegt ze, “maar

Boven: Geldersekaide met het begin van de Binnen Bantammerstraat / SAA

Links: Brug over de Waalseilandgracht ca 1870. Binnenkant 7 is het hoge huis meteen naast bovenkant van de ophaalbrug / SAA

het is vandaag mijn vrije dag en ik ga de stad in om te winkelen. Ik ga eerst naar de Winkel van Sinkel.” “Op de Nieuwendijk,” zeg ik, “weet u dat ik vlak daarbij geboren ben?” Ze glimlacht en antwoordt dat ze dat natuurlijk niet kon weten.

Via de Bantammerstraat lopen we over de Geldersekade naar de Nieuwmarkt. Ik laat haar de route bepalen en merk dat ze via een omweg richting de Dam loopt. “We kunnen ook binnendoor lopen,” stel ik voor, maar ze schudt haar hoofd en bloost. “Dat zijn geen goede straten voor een vrouw om doorheen te lopen. Ik ga het liefst via de Oude Hoogstraat en de Damstraat.”

Ik begrijp wat ze bedoelt en we lopen gezellig pratend richting de Dam. Ze is geboren in Tilburg, vertelt ze en later met haar ouders,

Boven: Vijgendam met Beurspoortje / SAA

Rechts: Dam gezien vanuit het paleis, met in het midden het Commandantshuis en de Vijgendam; de beurs van Zocher is al gesloopt / SAA

broers en zussen naar Utrecht verhuisd. Een paar jaar geleden is ze zelfstandig naar Amsterdam gekomen, omdat het hier gemakkelijker was om werk te vinden.

Ik vertel haar over de geschiedenis van de straten waar we doorheen lopen en wijs haar op bijzondere panden. Bij de Dam gekomen, wijs ik haar op wat er allemaal gaat veranderen en hoeveel er gesloopt gaat worden. Daar heeft ze duidelijk niet over gehoord en ze kijkt verbaasd om zich heen. “Dus dit gaat allemaal verdwijnen?” wijst ze om zich heen op de Vijgendam. Dat beaam ik. Over een jaar zal hier niet veel meer overeind staan. Hier scheiden onze wegen. Ik ga via de stille zijde van het Rokin richting Frascati en zij vervolgt haar weg naar de Nieuwendijk. Ik bedank haar voor de gezellige wandeling, licht opnieuw mijn hoed en loop het Beurspoortje in.

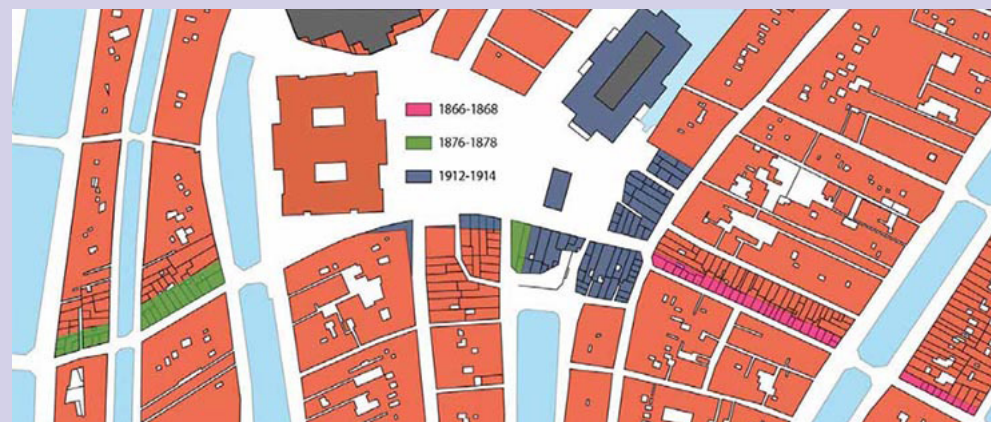
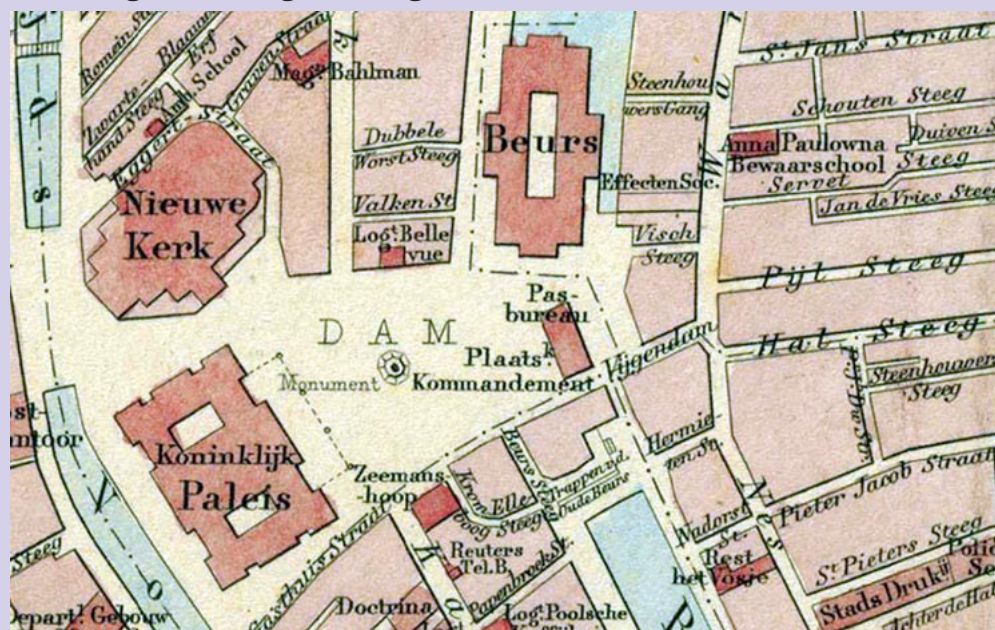
Carl

Het Commandantshuis en de grote sloop

Als we oude tekeningen of schilderijen van de Dam bekijken, valt het op hoe groot de Dam toen was. Zelfs met de Waag erbij lijkt het een zee van ruimte. Was de Dam toen groter? Nou nee, hij was eerlijk gezegd veel kleiner dan tegenwoordig.

Als we de tegenwoordige situatie vergelijken met die op de kaart uit 1867 zien we dat het Commandantshuis en de Beurs van Zocher verdwenen zijn en dat het huizenblok tussen Vischsteeg, Warmoesstraat en de Vijgendam rond 1912 compleet verdwenen is, waardoor dat deel van de Warmoesstraat met o.a. Krasnapolski aan de Dam kwam te liggen. De Halsteeg werd verbreed en heet nu Damstraat en de zuidelijke gevelwand van de Dam werd gesloopt en daarna kwam de nieuwe rooilijn een stuk meer naar het zuiden te liggen. De Dam werd daarmee een heel stuk groter en heeft deze vorm tegenwoordig ook nog.

Op het tweede kaartje is te zien wat er allemaal verdween. Het oude hart van de stad, op en rond de voormalige Damsluis, ging compleet op de schop om de doorstroming van het verkeer makkelijker te maken. Ook het toenmalige Beurspoortje verdween, maar dat kwam later in een andere vorm weer terug.

Iets verderop aan het Beursplein werd in 1911 ook het bekende Bible Hotel afgebroken. Het kende een lange geschiedenis. In 1647 werd drukkerij-uitgeverij 'De Liesveldsche Bijbel' in de Warmoesstraat omgebouwd tot logement, dat onder dezelfde naam werd uitgebaat. In de daaropvolgende eeuwen werd het logement diverse keren met buurpanden uitgebreid en kreeg in de 19^e eeuw de naam 'Bible Hotel'. Na de demping van het Damrak werd de ingang aan de Warmoesstraat naar de Beursstraatzijde verplaatst, en in 1901 werden nog eens vijf percelen bij het hotel getrokken. Hoge schulden en tegenvallende klandizie leidden tien jaar later echter tot verkoop en sloop van het complex voor de Effectenbeurs.

Boven: De herinrichting van de Dam en omstreken in drie fasen; in rood de verkeersdoorbraak Damstraat, in groen die van de Paleisstraat en in blauw de grote sloop voor de verruiming van de Dam / kaart: Th.Bakker

Links: De Dam aan de vooravond van de herinrichting / SAA

Amsterdam

Bible-Hotel, Damrak

Boven: Het Bible-Hotel groeide uit van een enkel pand in de Warmoesstraat tot een kolossaal en internationaal hotel aan wat later het Beursplein zou gaan heten / SAA

Op oude afbeeldingen zien we midden op de Vijgendam een groot gebouw staan; het zogenaamde Commandantshuis oorspronkelijk het 'Huis onder 't Zeil' dat een lange geschiedenis kende. Om de afsluiting van de vismarkt op de Dam bij het water van het Damrak te verbeteren, waren in 1599 de huizen aan de westzijde van de markt afgebroken en vervangen door een groot, langgerekt huis dat opnieuw het zicht op de vismarkt moest ontnemen. De zeven huizen onder één kap, gebouwd in de trant van Hendrick de Keyser, werden verhuurd als winkels en tapperijen. De zitplaatsen buiten, tegenwoordig noemen we zo iets een terras, kregen als bescherming tegen

Boven: Het Huis onder 't Zeil; tek: H.P. Schouten 1775 / SAA

Rechts: De Dam, gezien naar het zuiden door de Beurssteeg; links het Commandantshuis, rechts de waag op de Dam tek: H.P. Schouten 1779 / SAA

de regen een zeil als afdak, waardoor het gebouw al snel de bijnaam 'Huis onder 't Zeil' kreeg. In 1779 was het geheel zo bouwvallig geworden dat een ingrijpende verbouwing noodzakelijk was. De nieuwe gevel werd een aantal meters naar voren gezet en er kwam een extra verdieping op. De zijkanten werden zijvleugels, waardoor een U-vorm ontstond en het 'Huis onder 't Zeil' onherkenbaar werd. Aan de achterkant zag het gebouw er heel wat minder fraai uit, alsof er coulissen rond het oude pand gebouwd waren. Ook de bijnaam sloeg nergens meer op, omdat het zeil verboden werd. Binnen was nu immers ruimte genoeg. De verbouwing werd in de jaren 1774-1775 uitgevoerd door stadsarchitect J.E. de Witte en kreeg een nieuwe gevel in classicistische stijl, waarvan de rooilijn 5 meter meer naar voren kwam te staan.

*Linksboven:
Het Commandants-
huis in
1912 / SAA*

*Rechtsboven:
De afbraak
van de huizen
op de Mid-
dendam in
1912 / SAA*

*Linksonder:
Aan de ach-
terzijde van
het Command-
antshuis was
de oude be-
bouwning nog
te herkennen
/ SAA*

*Rechtsonder:
Diezelfde
afbraak, ge-
zien naar het
paleis / SAA*

In de Franse tijd vorderde Lodewijk Napoleon 1807 het gebouw als dienstwoning voor de stadscommandant, vandaar de nieuwe naam Commandantshuis die het niet meer kwijt zou raken. Koning Willem I liet die situatie na 1813 voorlopig voortbestaan en het pand behield deze functie tot 1869, waarna er verschillende gemeente- en rijksinstellingen in werden gevestigd. Het Commandantshuis stond min of meer in een kwade reuk vanwege een groot openbaar toilet aan de achterzijde. Op sommige foto's zien we de stelling op het dak voor de telefooncentrale die 1 juni 1881 door de Nederlandsche Bell Telefoon Maatschappij werd geopend op de zolder van de Groote Club. In 1912 werd het gebouw tijdens de herinrichting van de Dam afgebroken. Een gapend gat met een schutting erom bedierf nog jaren het aanzien van de Dam. Na de afbraak van het Commandantshuis werden de resten blootgelegd van de twee sluizen die de Amstel ooit met het IJ verbonden.

Er ontstonden tal van plannen om de lege plek in het hart van de stad in te vullen, waaronder het ontwerp van een kolossaal hotel uit 1915. Ik denk dat we blij moeten zijn dat dit plan niet is uitgevoerd. Het gebouw zou de Dam totaal overheerst hebben.

Toen een definitieve bestemming op zich liet wachten, werd in 1925 het Damplantsoen aangelegd. In 1947 werd hier na de oorlog een tijdelijk Nationaal Monument geplaatst en dit verdween in 1955 om plaats te maken voor het definitieve Nationaal Monument dat nog steeds de voormalige Vijgendam domineert.

Ria Scharn

*Boven: In 1915 werd een plan voor een groot hotel op de Dam gepresenteerd / SAA
Links: In 1912 werd het gebouw van de Groote Club afgebroken en op een nieuwe rooilijn weer opgebouwd om de Paleisstraat meer ruimte te geven / SAA*

*Linksboven:
In 1915 werden - na
afbraak van het Com-
mandantshuis - de
fundamenten van de
Damsluis opgegraven
/ SAA*

*Rechtsboven:
In 1947 werd een
tijdelijk nationaal mo-
nument in het Dam-
plantsoen gebouwd /
SAA*

*Linksonder:
Na de opgravingen
bleef het middenter-
rein tot 1925 braak
liggen, waarna een
plantsoen aangelegd
werd / SAA*

*Rechtsonder:
In 1956 werd het
definitieve nationaal
monument ingewijd
/ SAA*

Vrijdag 8 november 1912

Als een donderslag bij heldere hemel kregen wij dit jaar bericht dat zes Amsterdamse rederijen besloten hebben een gemeenschappelijk kantoor op te trekken op ons Waalseiland; Het Scheepvaarthuis gaat dat heten. Er moeten voor dat enorme gebouw maar liefst 13 panden gesloopt worden; de nummers 108 t/m 114 op de Prins Hendrikkade en hier aan de Binnenkant de nummers 1/m 6.

Ons pand mag dus blijven staan, maar we zitten nu weer in hetzelfde schuitje als in 1895 toen wij in de Spuistraat zaten en de panden direct naast ons gesloopt werden voor de bouw van de Amsterdamsche

Telefooncentrale. Dat ging een tijdje goed, maar tenslotte moesten wij in 1906 alsnog wijken voor het nieuwe bankgebouw van de firma Labouchère, Oyens & Co. Natuurlijk wisten wij wel dat er veel zou gaan veranderen in het centrum van Amsterdam, maar wij dachten hier op het Waalseiland buiten schot te kunnen blijven. Het is toch zo'n mooie gracht met prachtige huizen. Dat enorme gebouw op de punt van het eiland gaat vast het evenwicht verstoren. We zitten hier nog maar pas zes jaar en weer knaagt de onzekerheid aan ons. Ze gaan direct tegen ons pand aanbouwen. Gaat dat Scheepvaarthuis in de toekomst uitbreiden? Waar moeten we dan weer naartoe? Dit

Boven: Binnenkant voor de sloop voor het Scheepvaarthuis - Willem Witsen / SAA
Links: De voor het Scheepvaarthuis te slopen huizen aan de Binnenkant / SAA

*Boven: Schreierstoren met Geldersekade 2 waar Marie naartoe verhuisde / SAA
Rechts: De bouwput van Magazijn De Bijenkorf in 1912 / SAA
Onder: Hoek Binnenkant-Prins Hendrikkade waar het Scheepvaarthuis kwam / SAA*

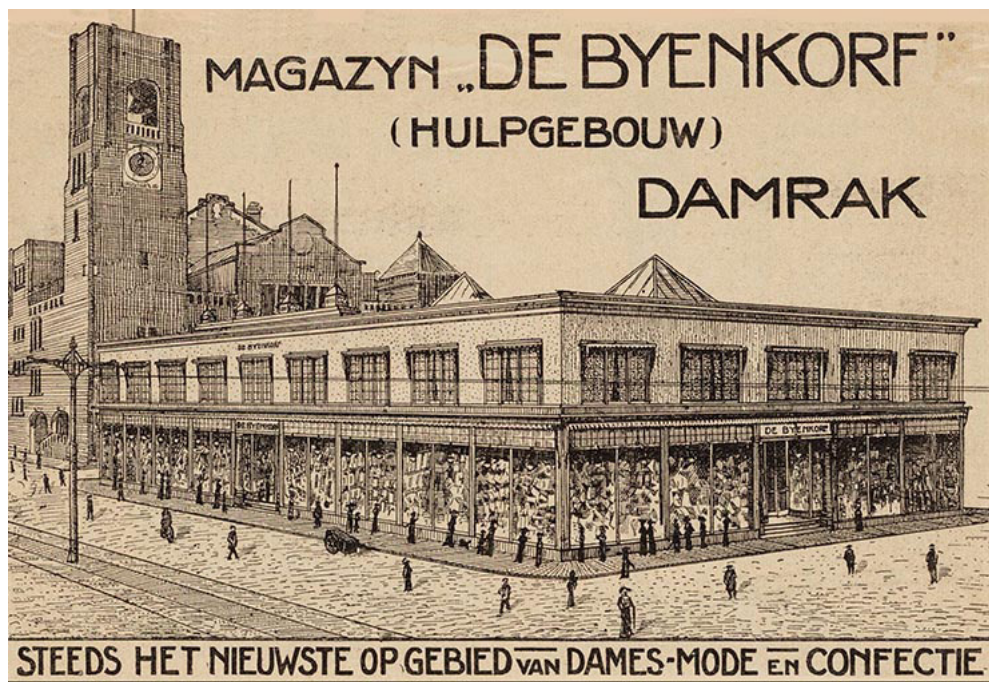

pand bevalt ons uitstekend. Ruimte genoeg voor al onze activiteiten en ook voor toekomstige uitbreidingen.

Vandaag zijn onze burens van nummer 6 verhuisd en met hen natuurlijk Marie, hun dienstbode. Nu kan ik geen praatje meer met haar maken terwijl zij ramen staat te lappen. Ze gaan gelukkig niet zo heel ver weg, want hun nieuwe adres is Geldersekade 2. Ik ga haar zeker missen, maar mijn moeder vindt het vast niet erg. Die heeft er een hekel aan als ik met haar sta te praten, niet zozeer om-

dat ze de dienstbode is, maar wel vanwege het feit dat het een katholiek meisje is. Ik weet daar trouwens zelf ook niet zo goed raad mee. Vorige week ben ik weer een keer met haar opgelopen naar de Dam. Zij wilde naar de hulpwinkel van de Bijenkorf op het Beursplein. Oorspronkelijk was dat een zaak in garen en band op de Nieuwen-

dijk, maar die is inmiddels zo gegroeid, dat een nieuw pand noodzakelijk wordt. Eerst was het de bedoeling om dat op de Nieuwendijk neer te zetten, maar inmiddels zijn hun plannen nog veel ambitieuzer geworden en gaat er een enorme winkel aan de Dam gebouwd worden. Marie en ik hebben samen staan kijken bij de grote bouwput waarin inmiddels hard gewerkt wordt. Volgens de tekeningen die ik gezien heb, wordt het nieuwe gebouw veel fraaier dan zijn voorganger op deze plek, de Beurs van Zocher. Daar hoeven we zeker geen weemoedige herinneringen aan te koesteren.

Boven: Hulpgebouw voor Magazijn De Bijenkorf; steeds het nieuwste op gebied van damesmode en confectie / SAA

Rechts: Over de zwemwedstrijden in Antwerpen, boven de gewonnen medaille, onder een krantenartikel

Ook dit jaar heb ik weer aan diverse zwemwedstrijden meegedaan en het leukste was de keer dat ik naar Antwerpen ben geweest, waar ik in de prijzen viel. Geen vergeefse reis dus. Ik heb de eer van zwemvereniging *het IJ* hooggehouden.

Carl

Z w e m m e n .

Gisteren werden door de Antwerpsche Zwemvereniging internationale wedstrijden gehouden, ondersteund door het gemeentebestuur en opgenomen in het lange programma der Conscience-feesten, welke feesten echter aan de belangstelling voor de wedstrijden wel eenigen afbreuk deden.

Deze wedstrijden hadden een zeer snel verloop, tusschen 3 en 7 uur werden 11 nummers in goede orde afgewerkt. De deelnemers uit het buitenland waren niet talrijk, aan het nummer rugzwemmen 100 M, namen twee Hollanders deel, C. J. Tersteeg, Amsterdam, en A. Frank, Rotterdam, die resp. den 1en en 2en prijs wonnen in 1 m. 33 $\frac{1}{5}$ sec. en 1 m. 39 $\frac{3}{4}$ sec.; overigens kwamen geen landgenooten uit, de aanwezige manschappen van het Nederlandsche polo-zevental spaarden hunne krachten voor het hoofdnummer, de Holland—België-polomatch.

Het kampioenschap van België over de Engelsche mijl werd gewonnen door Maas (Antw.) 29 m. 51 $\frac{3}{4}$ sec.; 2e Vermetten (Antw.) 30 min. 24 $\frac{1}{4}$ sec.

De Bijenkorf

Op Dam 1 staat een imposant gebouw - nee, dat is niet het Koninklijk Paleis, want dat heeft als adres Nieuwezijds Voorburgwal 147 - maar wel een winkelpaleis dat het werkelijke Paleis naar de kroon

probeert te steken: De Bijenkorf! Er zijn maar weinig mensen die nog weten dat dit enorme warenhuis ooit begonnen is als een klein zaakje in garen en band op Nieuwendijk 132.

In 1870 opende de uit Oud-Beijerland afkomstige Simon Philip Goudsmit (1844) het furnituurzaakje. Goudsmit was Joods, evenals zijn personeel en dat gold waarschijnlijk ook voor een deel van zijn clientèle. Zijn zaak was dan ook op zaterdag gesloten. Simon was geen ondernemend zakenman. Zijn winst stak hij liever

Boven: Buurkaart Nieuwendijk tussen Dirk van Hasselt- en Kolksteeg; in rood de kadestrale nummers / SAA

Links: Magazijn De Bijenkorf op Nieuwedijk 130-132 / SAA

in effecten en de aankoop van weidegrond dan in uitbreiding van zijn zaak. Simon werd niet oud; hij overleed al in 1889. Zijn vrouw Sarah Goudsmit-Keizer nam toen het roer over, want hun zoon Alfred was pas drie jaar oud. Zij vroeg een jonge neef om te komen helpen. Deze Arthur Isaac (1864-1932) had veel verstand van stoffen, maar minder van het winkelwezen. Die achterstand haalde hij echter snel in en onder zijn leiding begon de stormachtige groei. Al snel werd het winkelpand op nummer 130 bij de zaak gevoegd en meer personeel aangenomen.

De zaken gingen goed en nadat Arthur Isaac het pand op nummer 130 aan de zaak had toegevoegd, besloot hij verder uit te breiden. Hij kocht meer panden op de Nieuwendijk met het plan daar

Boven: De bouwput van Magazijn De Bijenkorf in 1912 / SAA

Rechts: Hulpgebouw voor Magazijn De Bijenkorf; steeds het nieuwste op gebied van damesmode en confectie / SAA

één grote winkel van te maken. In 1907 besloeg De Bijenkorf een groot blok ten zuiden van de Kolksteeg – een onhandig labyrint. Er moest dus worden verbouwd, maar liever nog een heel nieuw pand worden opgetrokken. Probleem was dat de winkel ondertussen natuurlijk wel moest blijven draaien. Op 9 juli 1909 besloot de gemeenteraad het lege terrein op de hoek van Damrak en Dam (waar tot 1903 de Beurs van Zocher had gestaan) voor vijftien maanden te verhuren aan de firma. Drie maanden en twee dagen later ging de noodwinkel op het 'Oude Beursterrein' open. Meteen was de belangstelling massaal, vooral door de ideale locatie. De publiciteit in de kranten deed de rest. Die had een enorm effect: ineens vervijfvoudigde de omzet! Reden voor de familie Goudsmit om te

denken: waarom blijven we niet permanent hier op De Dam? Logische gedachtegang natuurlijk, maar helaas zag geen bank het zitten om te investeren in een grote zaak in band en garen op deze prominente plek. Hoeveel band en garen heeft een mens nou helemaal nodig? Isaac en de inmiddels volwassen zoon Alfred Goudsmit besloten daarom van de furniturenwinkel een warenhuis te maken; zo'n winkel waar je van alles en nog wat kunt kopen.

Het eerste grote warenhuis in Europa was Au Bon Marché in Parijs, vereeuwigd in Emile Zola's beroemde roman *Au Bonheur des Dames* uit 1883. De transformatie van modehuis tot warenhuis begon al rond 1860. Het voorbeeld werd snel gevolgd en ook op andere plekken in Parijs, in Londen (Harrods) en in enkele Duitse steden verrezen grote warenhuizen, maar in Nederland wilde men er kort na 1900 nog niets van weten. Zo'n grote zaak zou de doodklap zijn voor de eerzame kleine middenstander; en al die bescheiden geprijsde artikelen, dat moest wel rotzooi zijn. Die middenstand was

electoraal een belangrijke factor, dus stelde het gemeentebestuur zich graag op als verdediger van de gewone winkeliers.

Arthur Isaac en Alfred Goudsmit zagen af van hun plannen om aan de Nieuwendijk een groot winkel-pand te bouwen, met de bedoeling een nieuwe zaak aan de Dam op te richten. Ze verzochten daarom de gemeente om voor dit doel het hele terrein te mogen kopen. Het woord

Links: Arthur Isaac, opvolger van Goudsmit

‘warenhuis’ viel nog niet; in de ogen van B&W ging het gewoon om een verhuizing van een nette Amsterdamse modewinkel. Ongerust informeerde een raadslid nog wel of het gebouw niet gebruikt zou worden als een soort warenhuis zoals Tietz in Düsseldorf. Maar de wethouder verzekerde hem dat op de voorliggende tekening alleen de onderste étage bestemd was voor de winkel en de rest voor kantoorlokalen. En inderdaad, de raad zwichtte. Want het zou tijdelijk zijn, nietwaar? De discussie over de herbestemming van het terrein duurde al veel te lang, de gemeente zat op zwart zaad en ondertussen moest het Damrak nodig worden gemoderniseerd. Een financiële impuls was dus zeer welkom.

Had De Bijenkorf nu met opzet haar ware bedoelingen verzwegen? Dat is niet helemaal duidelijk, want het lijkt erop dat het warenhuis-plan pas echt vorm kreeg toen financiering werd gezocht. Omdat

de Nederlandse banken niets zagen in de plannen, gingen Isaac en Alfred Goudsmit op zoek naar buitenlands kapitaal. Ze kwamen in contact met directeur Frits Hochheimer van de Belgische tak van het Duitse warenhuisbedrijf Tietz. Die adviseerde om meteen een echt warenhuis te beginnen en hun nieuwe pand van onder tot boven een grootse gedaante te geven. De forse winsten van Tietz België leverden een ijzersterk argument. Om de financiering te vergemakkelijken, maakte Hochheimer in 1911 van De Bijenkorf een Belgische B.V., statutair gevestigd te Antwerpen! Op die manier kwam het geld er en in het voorjaar van 1912 ging de gemeenteraad akkoord met een nieuwe plek voor de noodwinkel, ietsje noordelijker op het Beursplein. Toen kon op het terrein van de Oude Beurs begonnen worden met de bouw van een luxueus winkelpaleis.

Boven: Van het definitieve ontwerp werd een maquette gemaakt / SAA

Rechts: Boven elke entree zit een sluitsteen met de initialen SPG van de stichter

Het was een reusachtige onderneming, maar ook buitengewoon gewaagd. Niet in de laatste plaats omdat de doem van de Grote Oorlog over de opening op 3 september 1914 hing. In eerste instantie werd alleen de parterre in gebruik genomen, min of meer primitief, maar zeker getuigend van wat het in normale omstandigheden had geworden. Pas in de loop van de volgende maanden werd het hele warenhuis opengesteld.

Meteen al in oktober 1914 werd de stad geconfronteerd met het oorlogsleed, toen een grote massa Belgische vluchtelingen Amsterdam bereikte, van wie honderden onderdak vonden in de nog niet gesloopte noodwinkel op het Beursplein! Kort na het einde van de oorlog kon in 1919 opgelucht en opgetogen worden vastgesteld dat sinds 1915 de omzet was gestegen van één tot negen miljoen gulden. De Bijenkorf werd ontworpen door de architecten van Straaten en Lubbers. Het gebouw werd opgetrokken uit rode baksteen en natuursteen. Het gebouw telt vijf bouwlagen: een begane grond, drie verdiepingen en een verdieping meteen onder het dak. Op de begane grond dienen de grote ramen als etalages. De vensters op de eerste verdieping zijn voorzien van glas-in-lood en op de gevels van het gebouw zijn neoclassicistische en neobarokke stilelementen

aangebracht. Dit alles was volstrekt nieuw in Nederland: meer dan 15.000 m² warenhuis, verdeeld over vier verdiepingen, in een spiksplinternieuw monumentaal pand. De lunchroom illustreerde het geheel nieuwe karakter van de winkel. Hier kwam je niet om even snel boodschappen te doen. Voor de cliëntèle (voornamelijk redelijk welgestelde dames) moest een bezoek een 'uitje' zijn. De Bijenkorf was een plek waar een vrouw rustig alléén heen kon gaan, zonder dat er 'over gepraat werd'. Zij ontmoette er vele mededames en werd door het personeel in de watten gelegd. Zij kon er werkelijk álles krijgen. Uit 1914 dateert de reclameleus: "Mama koopt alles in De Bijenkorf."

Het bedrijf deed er ook alles aan om het verblijf van de klanten zo veel mogelijk te rekken. Behalve de lunchroom met 300 plaatsen

was er jarenlang een leesbibliotheek. Er traden zo nu en dan op-
razangers op en er werden kunsttentoonstellingen georganiseerd.
De recreatieve afdelingen waren met opzet bovenin het gebouw ge-
situeerd: op weg daarheen passeerden de klanten zoveel mogelijk
soorten koopwaar. Wie niet zelf zijn boodschappen mee naar huis
wilde nemen, kon ze met de opvallende Bijenkorfauto thuis besteld
krijgen.

Op reclamegebied was De Bijenkorf een echte voortrekker. Een hit
was (sinds 1915) de 'Witte Week': een sensationele uitverkoop van
huishoudtextiel en later ook andere artikelen.

Dat was misschien wel de opvallendste nieuwigheid van De Bij-
enkorf: het warenhuis was ook een venster op de wereld. Hier zag
men het eerst wat voor verbluffend handige, delicioze, modieuze

en uiterst smaakvolle nieuwe producten en stijlen in tal van andere landen waren uitgedacht. De Bijenkorf als Wereldtentoonstelling... kijk, hoe een beschaafd en modern huishouden eruitziet! Die aantrekkingskracht bleek onweerstaanbaar, ook toen het eerste nieuwtje er af was. Het Amsterdamse filiaal was het pand dat in 1926 de eerste roltrap van Nederland kreeg. Directeur Leo Meyer introduceerde die, nadat hij deze nieuwe uitvinding gezien had tijdens een reis door de Verenigde Staten.

In 1935 breidde de Bijenkorf uit in de richting van de Warmoesstraat. Er kwam een centrale lichthal met een groot glazen dakraam. En toen brak de Tweede Wereldoorlog uit. De Bijenkorf was nog steeds een Joods familiebedrijf en werd geleid door een Joods bestuur. Om het bedrijf uit handen van de Duitse bezetter te houden, werd het bestuur vervangen door niet-Joodse directieleden. Een jaartje bleef het rustig, tot de Februaristaking in 1941. Aan die staking deed een groot deel van het personeel van de Bijenkorf actief mee; de Duitsers traden hard op en de Bijenkorf werd onder curatele gesteld van een Duitse bewindvoerder. De familie Isaac kon tijdig onderduiken, maar vanaf mei 1941 werden er maandelijks tiental-

Links:

Overkluizing Beursstraat voor uitbreiding De Bijenkorf in 1935 / SAA

Rechts:

Plaquette ter herdenking van de oorlogsslachtoffers onder het personeel '40-'45 / A.Zaaiman

len Joodse werknemers ontslagen. Er was steeds minder te koop. In de hongerwinter van 1944 probeerde de Bijenkorf zo goed en kwaad mogelijk te zorgen voor het personeel. Overgebleven artikelen uit de winkel werden geruild voor voedsel. Van het naar kampen afgevoerde Joodse personeel, keerde uiteindelijk maar één tiende terug; 737 personeelsleden zijn tijdens de oorlog door de bezetter vermoord.

Na de oorlog kon de Bijenkorf door de teruggekeerde familie Isaac worden hersteld. De laatste Isaac trad in 1980 uit het bedrijf waarmee deze keten niet langer in Joodse handen was.

In de Bijenkorf vindt u in het trappenhuis naar de eerste verdieping een plaquette. Die verwijst naar het leed dat de Tweede Wereldoorlog heeft toegebracht aan de medewerkers van het warenhuis die slachtoffer zijn geworden van de Duitse bezetters en naar de herwonnen vrijheid. Op de ronde natuurstenen plaquette ziet u in reliëf twee figuren en een zon. De tekst eronder luidt: 'Herdenken en vernieuwen 1940-1945'.

Ria

*Links:
Couture gespeld
door couturier Dick
Holthaus / NRC*

*Rechts:
De lichthal, aanwinst
van de verbouwing in
1935 / AHCV*

Zondag 31 augustus 1913

Het is druk hier op de gracht. Overal lopen bouwvakkers rond, grote wagens voeren bouw materiaal aan en het is een getimmer en gezaag van jewelste. De bouw van het nieuwe Scheepvaarthuis is in volle gang. Het is nu niet mogelijk om via de Kraansluis naar het centrum te lopen, want de kade ligt vol met stenen en balken. Ik zou natuurlijk kunnen omlopen via de Buiten Bantammerstraat, maar ook op de Prins Hendrikkade is het een rommeltje. Voorlopig kunnen we maar beter gebruik maken van de Waalseilandbrug, om naar

*Boven: Willem Witsen legde in 1913 het bouwbegin van het Scheepvaarthuis vast
Rechts: Zo zag Jacob Olie brug 283 vanaf de Montelbaanstoren / SAA*

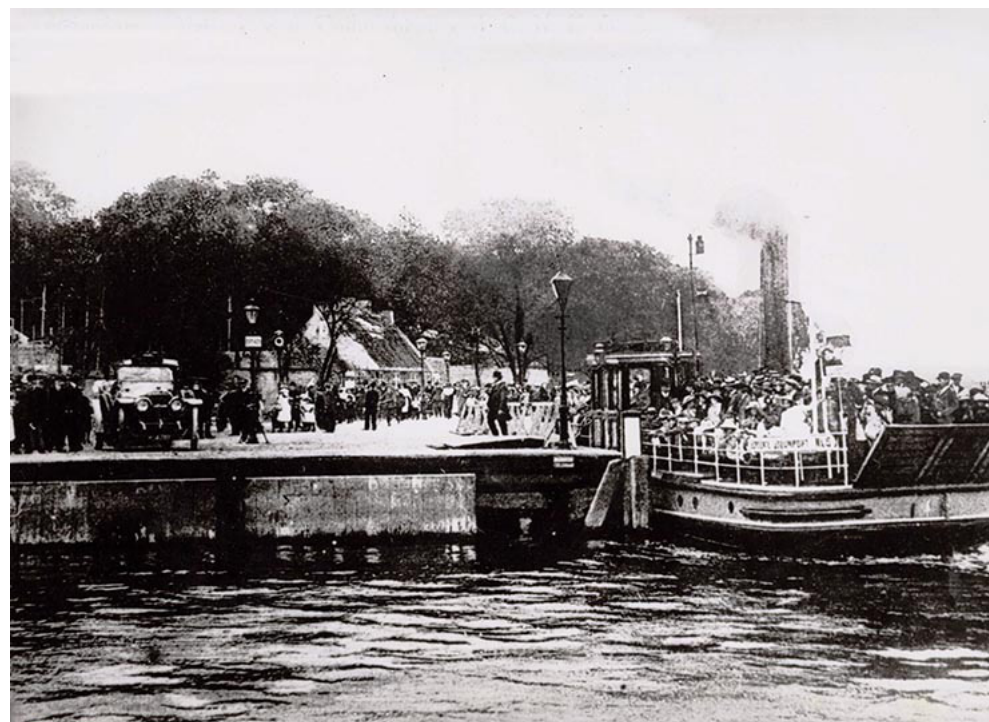
de Binnen Bantammerstraat en verder de stad in te lopen. Probleem is wel dat we kortgeleden bericht gekregen hebben dat nu juist deze brug vervangen gaat worden. Hij is te bouwvallig geworden, zegt men, en er moet een nieuwe komen. Het lijkt mij dat het nieuwe Scheepvaarthuis er ook wel wat mee te maken heeft. Ze verwachten natuurlijk veel klanten te gaan ontvangen en dat vereist wat meer cachet dan die oude brug biedt. Benieuwd hoe ze dat gaan oplossen. Ik neem aan dat er wel een hulpbrug zal komen, zodat we tijdens de bouw niet hoeven om te lopen via de brug bij de Montelbaanstoren. Het is weer een goed sportjaar geweest voor mij. Ik heb een aantal medailles behaald, waaronder opnieuw die van Nederlands Kampioen op de 80 meter rugslag. Dat was dit keer in Gouda. Vandaag

waren de jaarlijkse kampioenschappen van 'Zwemvereniging Het IJ' in het nieuwe in aanbouw zijnde 'Badhuis Obelt' aan de overkant van het IJ. De opkomst van het publiek viel wat tegen. De afstand was toch veel groter dan naar de vorige locatie aan de Ruijterkade en het entreegeld was ook niet goedkoop.

Het is dit jaar 100 jaar geleden dat ons land bevrijd werd van de Fransen en om die reden waren er in het hele land festiviteiten gepland. In Amsterdam was dat 'De Eerste Nederlandsche Tentoonstelling Op Scheepvaartgebied (ENTOS)'. De gemeente Amsterdam wilde de Buiksloterham meer bekendheid geven en het evenement kwam dus bij het Tolhuis aan de overkant van het IJ.

De Nederlandsche Zwembond leek het daarom een goed idee dit jaar de internationale zwem- en waterpolowedstrijden op dit ENTOS-terrein te laten plaatsvinden. Dat was niet echt een verstandige

keuze, want het zijkanaaltje waar de wedstrijden moesten plaatsvinden, leende zich niet echt voor deze functie.

De Nieuwe Courant schreef over de wedstrijden die plaatsvonden op 20 juli:

'Wel kon er het nodige veld in afgezet worden, doch voor den toeschouwers was het bijkans onmogelijk om den wedstrijd goed te volgen. De regeling was dan ook absoluut onvoldoende. Het gaat niet op, om een publiek waaronder talrijke dames, de wedstrijden in de modder aan den kant te laten volgen.'

Boven: Tijdens de ENTOS was de oversteek met de Tolhuispont gratis en landde op een speciale steiger die direct naar het tentoonstellingsterrein leidde / SAA

Links: Obelt aan de Badhuisweg in Noord / SAA

Ik ben kortgeleden Marie weer eens tegengekomen. Niet zo toevallig als het lijkt natuurlijk, want ik loop geregeld zo maar eens over de Geldersekade in de hoop haar tegen te komen. We wandelden samen door de stad terwijl zij haar boodschappen deed en ik vertelde haar over de komende wedstrijd. Had ze misschien zin om te komen kijken naar de wedstrijden? Ze aarzelde eerst en zei dat ze erover na zou denken. Misschien kon ze haar vriendin vragen om mee te gaan. Het was misschien wel een leuk uitstapje en ver was het natuurlijk niet. Sinds vorig jaar is de Tolhuispont gratis en het is maar een korte oversteek. Ze was er dus bij op 20 juli en gelukkig maakte ik een uitstekende indruk met de eerste prijs op de 600 meter rugslag. Zij en haar vriendin hadden genoten van het dagje uit en de zwemwedstrijden toch redelijk goed kunnen volgen. Dat het wat modderig was, deerde hen niet en ze waren diep onder de indruk van mijn mooie glimmende medaille.

Carl

Het Scheepvaarthuis

In 1912 besloten zes Amsterdamse rederijen een gezamenlijk hoofdkantoor te laten optrekken en gaven opdracht tot de bouw van het Scheepvaarthuis. De perfecte locatie werd gevonden op de Prins Hendrikkade, vlakbij de Oostelijke Handelskade, waar de handelsschepen afmeerden. De plek was ook symbolisch belangrijk, want vanaf deze plek vertrok Cornelis de Houtman in 1595 voor de eerste reis naar Oost-Indië. Het pand moest dienen als een praktisch, modern en functioneel kantoorgebouw en tevens verwijzen naar de rijke scheepvaarttraditie van Nederland. In en aan het gebouw zijn daarom talloze symbolen te vinden die getuigen van deze geschiedenis.

Boven: Het Scheepvaarthuis in zijn huidige vorm / SAA

Links: De Buitenkant, in 1879 herdoopt in Prins Hendrikkade, in 1905 / SAA

De opdrachtgevers voor het nieuwe kantoor waren zes Amsterdamse rederijen: de Stoomvaart Maatschappij Nederland (SMN), de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij (KPM), de Java-China-Japan Lijn (JCJL) en de Koninklijke Nederlandse Stoomboot-Maatschappij (KNSM) met dochtermaatschappij Nieuwe Rijnvaart Maatschappij (NRM) en de in 1912 overgenomen Koninklijke West-Indische Maildienst (KWIM). Gezamenlijk richtten de zes maatschappijen een naamloze vennootschap op, de NV Kantoorgebouw 'Het Scheepvaarthuis', met een kapitaal van 1.000.000 gulden. Het gebouw was gepland op een perceel van 1400 vierkante meter op de hoek van de Prins Hendrikkade en de Binnenkant. Hiervoor moesten wel eerst dertien grachtenpanden worden gesloopt, op de Prins Hendrikkade de nummers 108 t/m 114 en op de Binnenkant de nummers 1 t/m 6.

Als eerste werden de gebroeders Van Gendt aangezocht voor de technische uitvoering en het betonskelet en Jo van der Mey voor de architectonische vormgeving. Laatstgenoemde was een tot dan toe vrij onbekende architect, die zijn collega's Michel de Klerk en Piet Kramer inschakelde om mee te ontwerpen. Ze waren alle drie verbonden geweest aan het bureau van Ed. Cuypers.

Een grote groep kunstenaars werd ingeschakeld om binnen- en

Boven: De Beraadzaal was vroeger de ruimte waar vergaderingen van de directieleden werden gehouden. Deze ruimte is volledig ontworpen door Theo Nieuwenhuis, een binnenhuisarchitect

Links: De glas-in-loodkoepel boven het trappenhuis

buitenkant van het gebouw te verfraaien. Zoals gezegd was het de bedoeling dat het uiterlijk van het pand zou verwijzen naar de roemruchte scheepvaarttraditie van Nederland. De gevels werden daarom voorzien van talrijke symbolen die aan dit verleden herinnerden. Het was de bedoeling het gebouw grandeur en macht te laten uitstralen. Het kreeg de vorm van een schip waarvan de voorsteven in de richting van het IJ wijst, alsof het zo weg zou kunnen varen. De directiekantoren bevonden zich op de verschillende verdiepingen zoals op de boeg van een schip. De hoofdingang op de hoek Prins Hendrikkade/Binnenkant kreeg een afgeknotte torenopbouw, bekleed met koperkleurige Engelse leistein. De loden dakrand werd uitgevoerd in de vorm van scheepstouwen, golven en vissenkopjes. Aan het vele beeldhouwwerk aan de gevel werkten Hendrik van der Eijnde, Willem Brouwer en Hildo Krop mee.

Al tijdens de eerste bouwfase (1913-1916) werd er rekening gehouden met een latere uitbreiding. Voor beide fases werden de bakstenen gelijktijdig gebakken om afwijkingen in de kleur te voorkomen. In 1916 is dan eindelijk het nieuwe prestigieuze scheepvaartkantoor gereed. Vanaf dan kunnen reizigers hier in een luxe sfeer hun reis boeken. De meest gekozen bestemmingen waren: Nederlands Oost-Indië (tegenwoordig Indonesië) en Afrika, maar er wordt ook van Java naar New-York, China, Japan en Zuid-Amerika gevaren. De loketten herinneren nog aan de kaartverkoop. Het binnengekomen geld werd in de kluis in de kelder bewaard. Tussen 1926/1928 werd overgegaan tot het bouwen van de tweede fase. Opnieuw sneuvelden vele grachtenpanden. De nummers 7 t/m 11 aan de Binnenkant en op de Prins Hendrikkade de resterende panden tot aan de Buiten Bantammerstraat.

Uitbreiding

In de periode 1926/'27 werd het Scheepvaarthuis uitgebreid. Hieronder het deel aan de Binnenkant en rechts dat aan de Prins Hendrikkade. De benodigde bakstenen waren in 1913 al meebesteld om kleurafwijkingen te voorkomen.

Tijdens de oorlog werd in 1942 het gebouw gevorderd ten behoeve van de Duitse Soziale Verwaltung, de organisatie die belast was met de tewerkstelling van Nederlandse mannen in Duitsland. De rederijen werden verbannen naar de derde en vierde verdieping.

Na de oorlog, hervatten de rederijen hun werkzaamheden weer, namen elk hun eigen etage weer in bezit en begonnen met het herstel van de vloot.

De rederijen overwogen in 1953 een definitieve voltooiing van het gebouw; een derde afsluitende wand van de driehoek, maar door allerlei bezwaren, zoals die van de bewoners van de Buiten Bantammerstraat die hierdoor compleet in het donker zouden komen te zitten, is dat er nooit van gekomen.

Geleidelijk trokken de maatschappijen zich daarna terug uit het

Scheepvaarthuis, waarna in 1983 het Gemeentevervoerbedrijf (GVB) er zijn intrek nam. Daarvoor werd het gebouw aangepast aan de heersende mode. Dat kwam hoofdzakelijk neer op het aanbrengen van pastelkleurige plafondplaten, computervloeren en tl-verlichting. Veel Amsterdammers hebben nare herinneringen aan het gebouw, want het was in die tijd de plek waar je de boete kon komen betalen als je je auto had teruggevonden met een grote gele wielklem om een van de wielen.

In 1998 werd het pand gekocht door de familie Van Eijl, die onder meer eigenaresse en directievoerende is over Amrâth Hôtels & Restaurants. Zij wilden het Scheepvaarthuis omtoveren in een vijfsterrenhotel.

Inmiddels werd in samenwerking met Bureau Monumenten en Archeologie onder leiding van Van Hoogevest Architecten de gevel inclusief het smeedwerk gerestaureerd.

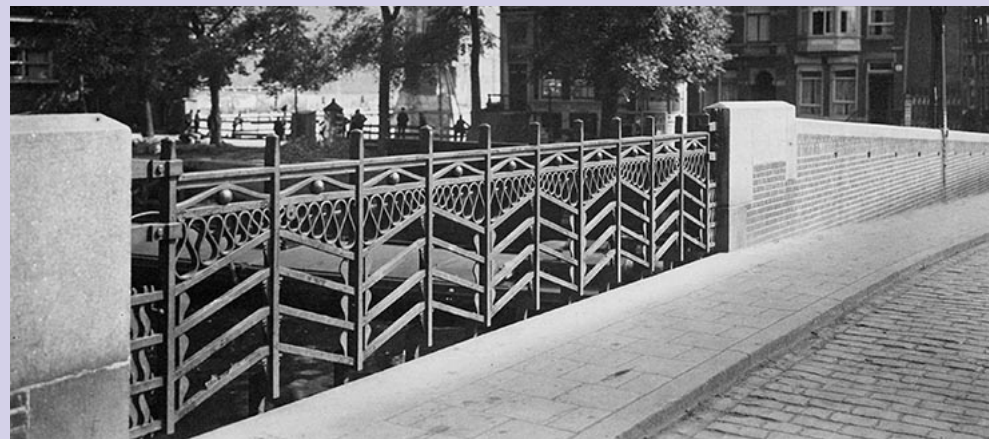
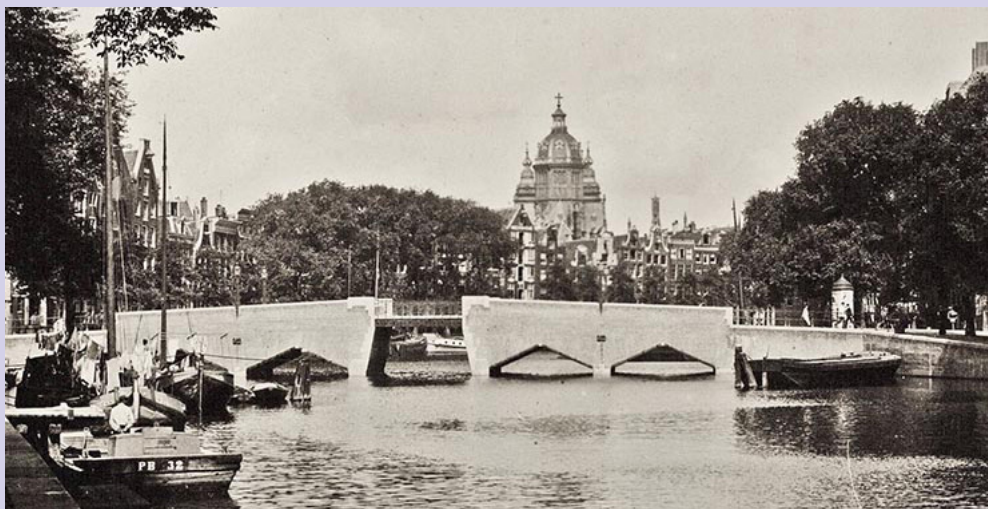

In 2004 vertrok het GVB naar een nieuwe vestiging aan de Arlandaweg en startte in 2005 de verbouwing tot hotel.

Grand Hotel Amrâth opende in 2007 de deuren. De naam Amrâth werd in het jaar 2000 aan alle hotels van de keten gegeven. Het is de meisjesnaam van Van Eijl's moeder, die uit Frankrijk afkomstig is.

Brug 283 over de Waalseilandgracht

Gelijk met de bouw van het Scheepvaarthuis besloot men ook de, op een steenworp afstand gelegen, brug tussen de Binnen- en Buiten Bantammerstraat aan te pakken. Er lag hier al eeuwen een brug; vanaf het moment dat het Waalseiland werd aangelegd was er een verbinding met de stad nodig. Oorspronkelijk was dat een houten ophaalbrug, maar het onderhoud daarvan werd in de loop der tijd te duur bevonden. In 1862 werd hier op voorstel en ontwerp van stadsarchitect Bastiaan de Greef een ijzeren ophaalbrug geplaatst. In 1896 werd hier nog maar zo weinig gevaren dat de bovenbouw werd verwijderd en het min of meer een vaste brug werd met vijf doorvaarten. De huidige brug is in 1913 in opdracht van de Dienst

der Publieke Werken van de gemeente Amsterdam ontworpen door de architect J.M. van der Mey, die ook het Scheepvaarthuis ontwierp, en is gebouwd in 1914.

De brug maakte destijds veel discussie los. De constructie van de brug, met de massieve bakstenen muren en de nogal grove vormen, vond men niet passen in de historische binnenstad. Van der Mey wees erop dat de constructie van nieuwe bruggen steviger moest worden uitgevoerd vanwege de zwaardere belasting door het verkeer. In de jaren zeventig kreeg de brug het flink te verduren toen de metro werd aangelegd. Een groot deel van de Waalseilandgracht tussen deze brug en de Kraansluis in de Prins Hendrikkade werd tijdelijk gedempt en de bodem werd flink opgeschud door het afzinken van de caissons pal naast deze brug. Er ontstond scheurvorming en er werden gebreken geconstateerd aan het beton (waaraan de bakstenen zijn opgehangen), het metselwerk en de ijzeren liggers. Na de voltooiing van de werkzaamheden aan de metro moest in 1977 meteen begonnen worden met het herstel van de brug, waarna een paar jaar later de monumentstatus volgde.

Mobilisatie 1914

Meteen na de afkondiging van de mobilisatie op 31 juli 1914 werden 200.000 manschappen opgeroepen om zich op 1 augustus te melden bij de kazerne. Zo ook Carl, die de dag daarop werd ingekwartierd in Fort Krommeniedijk, onderdeel van de Stelling van Amsterdam. Vanuit het fort schreef hij in die eerste dagen twee brieven naar huis, waarvan hier de letterlijke tekst. Hij maakt zich vooral ook zorgen over zijn zus Lise die in Venlo, dus pal bij de Duitse grens, werkt en woont.

Fort Krommenie, 2 augustus 1914, 7 uur 's avonds

L.S.

Thans zijn wij na een 3 uurs marsje op het fort aangeland. Zijn fort-manoevres onder gewone omstandigheden al dagen van behelpen, nu leven wij in de primitiefste toestand. Hier ontbreekt alles wat bij geringe eisen

wel aanwezig mocht zijn. Hedennacht maffen in kribben zonder strozak. Om vijf uur was er nog geen brandstof aanwezig om koffiewater te koken. Drinkwater is slechts in geringe mate aanwezig, kantine bestaat niet. Heden menu: regenwater met brood, koffie met brood, dessert kaas. Heden is het zondag, maar het is lopen, draven, sjouwen als op een werkdag. Morgen zullen wij het terrein voor het fort schoonhakken moeten, want alles is begroeid met dicht hout wat voor artillerie en infanterie maar belemmerend is. Wij zitten drie kilometer van Uitgeest, midden in het weiland, zien geen andere mensen dan de bewoners van het fort, ruim driehonderd zielen. Weg mag geen enkele, dus alle correspondentie wordt verzonden als toevallig een ordonnans op het fort komt. Als het zaakje een beetje lang aanhoudt, zullen wij toch maatregelen moeten treffen om ons van onontbeerlijke zaken te voorzien: sigaren, tabak, schrijfpapier enzovoorts,

zijn artikelen die onmisbaar zijn voor een soldaat. Een dagblad met de laatste berichten zou opgeld doen. Verder zal ik niet veel meer kletsen, want diverse kleinigheden zijn voor buitenstaanders onbelangrijk. Te zijner tijd zou ik wel eens graag een en ander willen horen over hoe het te Amsterdam gaat met het werk. Kan de mail nog verzonden worden? Hier hoort men zoveel ongelooflijke berichten verhalen. Een ochtendblad van twee augustus heb ik nog te pakken kunnen krijgen. Mijn bril heb ik ook nog door middel van G. Bath ontvangen, waarvoor mijn dank! Juist komt het heuglijke bericht dat om negen uur nog een potje soep komt. Eten gaat voor alles, vooral als je na's morgens half zes niet veel meer hebt gekregen.

Met groeten en tot later, Carl

Expeditie van brieven zal wel dinsdag worden aangezien de bode van heden reeds vertrokken is. Hoe is de toestand in Venlo? Is de treinenloop weer normaal? Iedereen vraagt maar, is er nog wat nieuws?

Fort Krommenie, 5-8-1914

LS,

Het pakket heb ik gisteravond in de beste orde ontvangen. De inhoud was boven verwachting! Meer verlang ik niet. Etenswaaren behoeft men mij niet te sturen en dus ook geen moeite te doen dergelijke zaken te krijgen. Langzamerhand raakt men weer aan het ongeregelde leven gewoon en blijft de politieke toestand zo nog lang voortduren, dan komen de meesten als 'beesten' weer thuis! Nu, spoedig thuiskomen, zullen wij wel niet, want wat ik uit de bladen lees, ziet het zaakje er beroerd uit! Lise zal in Venlo wel benauwd worden, daar is het een vuil hoekje! Hebben jullie wel iets van haar gehoord? Hier op het fort, lopen de onmogelijkste verhalen rond. Eenieder die naar Krommenie/Uitgeest of omstreken is geweest, komt met berichten terug die aan het onmogelijke grenzen. Op het fort bij ons wordt de ganse dag gewerkt aan het slopen van bomen en kreupelhout. Het is jammer als je al dat mooie groen voor den grond ziet gaan! Het gehele fort lag rondom in mooie hoogopgaande bomen en de gracht was geheel begroeid met wilgenhout. Maar het moest gebeuren en er zal wel veel meer kostbaarders verloren gaan in deze tijd! Heden wordt bij ons een begin gemaakt met prikkeldraadversperring. Dat wil zeggen, het gehele fort wordt omringd met ijzeren palen, diep in de grond geplant en kriskras met prikkeldraad verbonden. Ook zijn de mannen van de genie aangekomen, belast met de inundatiewerken. Die mensen zullen ons, als het tijd wordt, onder water zetten. De artillerie is begonnen met het klaarmaken van projectielen; 350 in het geheel, dus niet zo erg veel, een bewijs dat aan deze zijde nog niet veel gevaar te duchten is. De grote stukken voor de wallen staan nog in de loods, maar deze zullen dezer dagen ook wel naar buiten moeten. De fort-opzichter, die buiten het fort in een afzonderlijk huis woont, zit in de grootste benauwdheid, want als de afsluiting voltooid moet worden, wordt zijn huis en de genie-loods door de artillerie ondersteboven geschoten. Maar niet alleen hier, in alle verboden kringen om de forten moet alles ondersteboven! Het aantal kostgangers bij ons groeit nog steeds aan. Langzamerhand komen alle kazematten vol te zitten.

De commandant zijn grootste zorg is al die monden te stoppen. Wat de burgers hen niet goedschiks geven willen, laat hij nemen! Nog nimmer hebben wij zo'n beste commandant gehad als deze luitenant, zijn borst versierd met het Lombok-kruis, de Militaire Willems-orde en nog meer eretekens. Hij loopt te tieren en te razen als een bezetene, blaft geweldig, maar bijt niet! 's Avonds zit hij gemoedelijk met iedereen te kletsen en moppen te vertellen uit zijn Indische diensttijd. Daarbij de grootste zorg voor de manschappen! Van zondag tot dinsdag hebben wij op de kribbenroosters geslapen, maar de luit heeft net zo lang om strozakken ge-seind tot hij ze heeft gekregen! De geest onder de mensen is hier dan ook opperbest! Ieder schikt zich, zelfs de grootste mopperaars, met gelatenheid. Zoals verteld wordt, hebben de mensen op Marken-Binnen en nog een paar kleine forten in de omtrek het veel slechter en de geest is ook veel minder goed! Een groot vermaak voor de soldaten hier is het karpervissen. 's Avonds zitten zij in rijen langs de gracht en slepen reuzenkarpers op de kant. Voor de liefhebbers, heden gestoofde en morgen gebakken vis. De overste kwam kijken en zei tot de luit: 'Dit water is verpacht, die lui

mogen daar niet vissen'. Maar de luit zegt: 'Dat kan mij niet schelen nu heb ik het gepacht!' Heden is er een artillerieluit aangekomen, een kwast van een vent en heeft het commando overgenomen, hetgeen bepaald geen verbetering betekent. De krant kunnen jullie gerust blijven zenden, het postverkeer is nu naar omstandigheden goed geregeld. Dat is typisch te zien als een man met brieven komt, alle werk wordt neergegooid en in een dichte kring staan allen om de boodschapper heen, vol verwachting zijn naam te horen afroepen. Hebben zij iets, dan verdwijnen zij zo spoedig mogelijk om de inhoud te verslinden. Komt de allernieuwste krant dan, onverschillig aan welk werk zij bezig zijn, hetzij graven of jassen, leest een man met luide stem de laatste oorlogsberichten voor. Dat daarop de nodige mogelijke veronderstellingen besproken worden, behoeft geen betoog. Bij gelegenheid, schrijf mij nog eens hoe het met de werkzaamheden loopt. Is de bewuste kist met blik nog uit Rotterdam gekomen? Dat in het binnenland niets te doen is, is geen wonder. Overal hoor je van stilstand enzovoort. Naar Venlo heb ik nog niet geschreven, want, wat zou ik Lise moeten schrijven? Bepaalde gebeurtenissen hebben hier niet plaats. Ook is het schrijven in een kazemat niet bijzonder gemakkelijk. 's Avonds kun je niet schrijven vanwege de slechte verlichting, in de rusttijden hangen de tafels vol met mensen en daarnevens zijn zij bestrooid met etensresten, vet en koffievlekken. Onze bezittingen kunnen wij netjes opbergen in de kribkisten; elke krib heeft een kistje ter berging van persoonlijk bezit. Voorts zal ik maar niet uitweiden over al die kleinigheidjes. Zondag zullen wij de was wel doen, want langer dan een week kunnen wij het niet uitstellen! Mocht er iets nieuws zijn, dan hoor ik het wel. Anders geen bericht, goed bericht.

Met dank i.v.m. het verzonden pakket en met vele groeten uit het fort.

Carl

Mocht het epistel wat onduidelijk zijn, dan is daar niets aan te doen, de omstandigheden beletten behoorlijk en op je gemak te gaan zitten schrijven!

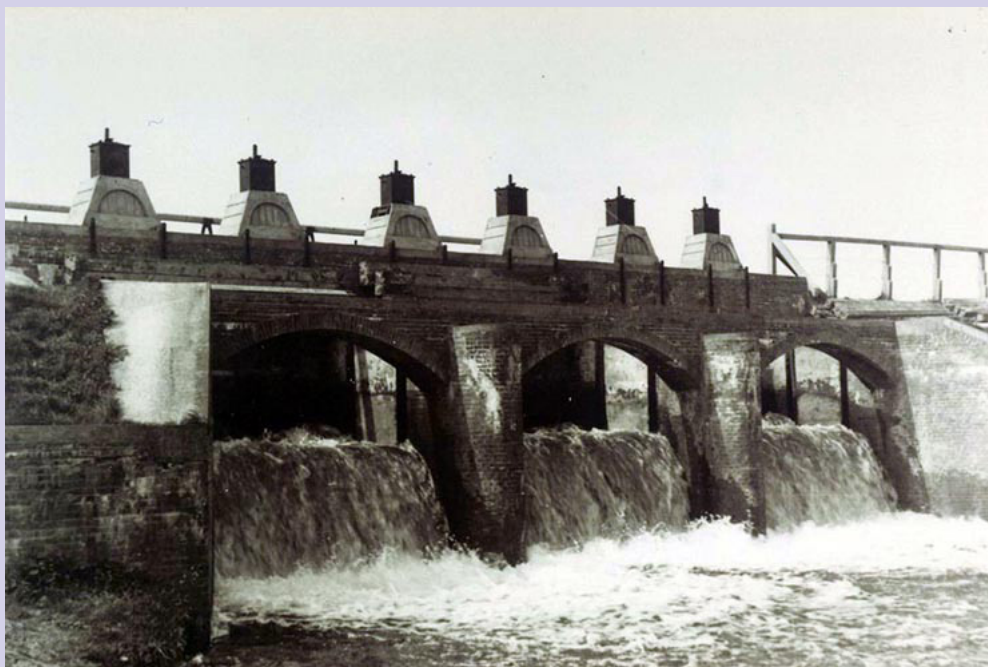
UNESCO WERELDERFGOED

De Stelling van Amsterdam

Eeuwenlang lag Amsterdam relatief veilig binnen haar muren. Steeds wanneer de stad zich uitbreidde, werden er nieuwe wallen aangelegd en de oude geslecht. In de 17^e eeuw ontstond tenslotte tijdens de 3de en 4de Uitleg de beroemde halvemaanvorm van Amsterdam, met zijn muren, singelgracht en de 26 bolwerken. Deze omwalling voldeed lange tijd en heeft nooit een belegering gekend of enige vorm van oorlogsschade geleden. Eind 18^e eeuw was het gedaan met de vestingen en begon ook Amsterdam voorbereidingen te treffen om te ontmantelen. Rond 1880 was alles geslecht.

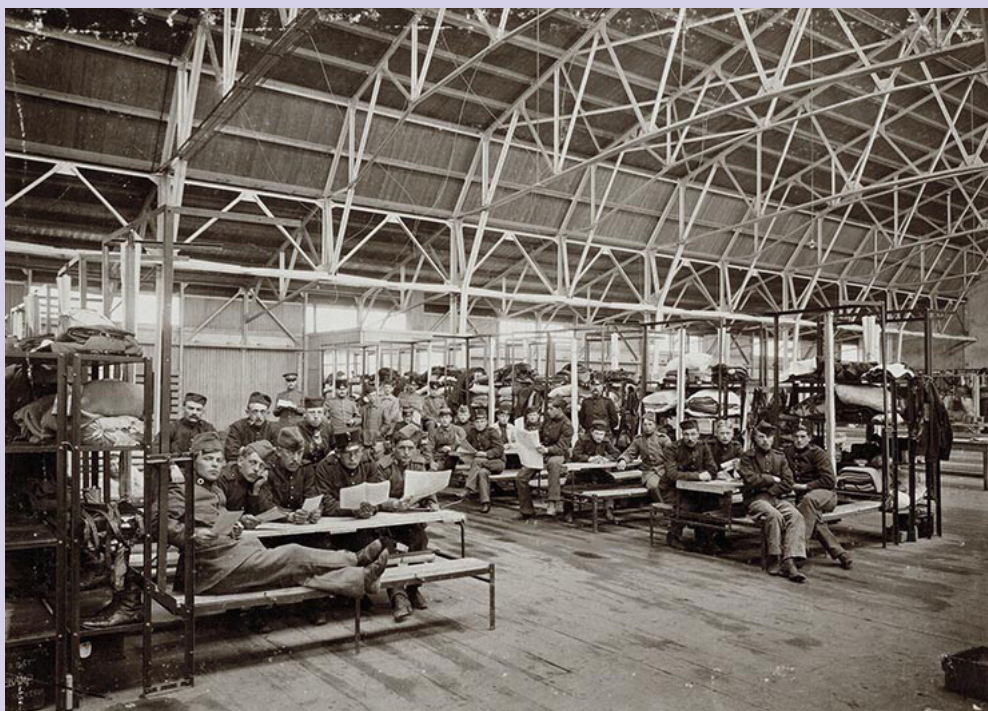
Als gevolg van de Frans-Duitse oorlog in 1870-1871, liepen de spanningen in Europa op en besloot het Ministerie van Oorlog uit voorzorg een 135 kilometer lange verdedigingslinie rondom de hoofdstad aan te leggen: de Stelling van Amsterdam. De Nederlandse

regering greep hiermee terug naar een beproefd recept: het gebruik van defensieve waterlinies om vijandelijke legers buiten de deur te houden. De Oude Hollandse Waterlinie ontstond in het Rampjaar 1672, toen Frankrijk, Engeland en de Duitse vorstendommen Münster en Keulen de oorlog verklaarden aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. In de 17^e en 18^e eeuw was dit een militaire verdedigingslinie tussen het IJsselmeer en de Biesbosch, westelijk van Utrecht; eeuwenlang, ook na de verandering in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de ruggengraat van de Nederlandse defensie. In eerste instantie was onderwaterzetting de hoofdmoot van de verdediging. Het gebied werd in 1672 daarom vooral met vaartuigen verdedigd. Daarna werden er ook forten, schansen en bastions ge-

Boven: Oorlogskeuken 1914-'18 / SAA

Links: Inundatiesluis Zuidelijke Beemsterringdijk / collectie J. de Groot

bouwd en werden vestingsteden versterkt.

In de Vestingwet van 1874 werd bepaald dat de Stelling van Amsterdam als laatste wijkplaats, als 'Nationaal Reduit' (zelfstandig verdedigbaar werk binnen een fort) moest gaan functioneren. De kringstelling werd uitgerust om, mochten alle andere linies gevallen zijn, 700.000 mensen een belegering van minstens een half jaar te kunnen laten uitzingen. De Stelling was het neusje van de zalm op het gebied van militair-waterstaatkundige techniek. Een ingenieus systeem van 42 militaire forten, vier batterijen, tientallen sluizen, dammen, kanalen en kades maakte van Amsterdam een haast onneembare vesting. Door het lage polderlandschap van Noord-Holland kon men het

*Boven: Mobilisatie 1914, inkwartiering van gemobiliseerde militairen, Cruquiusweg
Rechts: Idem, slaapafdeling / beide foto's: SAA*

land aan de buitenzijde van de verdedigingslinie onder water zetten. De vijand zou zich letterlijk vastlopen in het water, want de inundatiestroken waren te diep om erdoorheen te rijden en te ondiep om eroverheen te varen. De forten kregen de taak om essentiële waterstaatkundige werken te beschermen, zodat het Nederlandse leger de controle bleef houden over de inundaties. Onder geen beding mocht de vijand hoofdsluizen of dammen in handen krijgen, want anders zou de verdediging als een kaartenhuis in elkaar storten. Polders hebben niet overal een gelijke hoogte, maar bij een waterdiepte van 20 tot 30 centimeter worden sloten onzichtbaar en de grond modderig, terwijl de meeste boten er niet kunnen varen. De inundaties waren 3 tot 5 kilometer breed zodat de vijand, met het toenmalige geschut, niet of nauwelijks het achterliggende land kon beschieten. Om

in oorlogstijd vrij schootsveld te hebben, was het gebied rond de verdedigingswerken ingedeeld in cirkels van driehonderd, zeshonderd en duizend meter. Dit waren de Verboden Kringen zoals vastgesteld in de Kringenwetten van 1814 en 1853. In deze kringen golden allerlei bouw- en beplantingsvoorschriften die afhankelijk waren van de classificatie van het verdedigingswerk. Bij de hoogste classificatie mochten binnen de kring van 300 meter bijvoorbeeld alleen houten huizen worden gebouwd. In geval van oorlog konden alle obstakels, zoals huizen, gebouwen en bomen binnen de drie kringen worden afgebroken of verbrand. In de Kringenwet van 1853 was daarvoor een regeling voor schadevergoeding opgenomen.

In Europa liepen de spanningen in het begin van de 20^e eeuw opnieuw op. Tussen verschillende landen werden afspraken gemaakt

dat zij elkaar steunden indien zij aangevallen werden. Nadat op 28 juni 1914 de Oostenrijkse Aartshertog en troonopvolger in Sarajevo werd doodgeschoten, escaleerde de situatie. Oostenrijk-Hongarije viel Servië binnen, direct gevolgd door een Duitse aanval op Frankrijk en een inval van Rusland in Duitsland. Europa stond in brand. In verband met de oorlogsdreiging luidden op 31 juli 1914 in het hele land de klokken, werden overal aanplakbiljetten opgehangen en een algehele mobilisatie afgekondigd. Meer dan 200.000 Nederlandse mannen werden opgeroepen voor militaire dienst, voertuigen en paarden gevorderd en voorraden aangelegd. Alle militairen moesten zich op 1 augustus melden bij hun kazerne. Het leger bestond uit

Boven: Belgische vluchtelingen in een eetzaal in de Diamantbeurs / SAA

Links: Belgische vluchtelingen marcheren van het CS naar 'n opvanglocatie /SAA

de militie (het veldleger), de landweer (die bewaakte onder meer de grens, kust, bruggen en spoorwegen) en de landstorm. Ze werden per trein naar de grens of naar één van de andere verdedigingslinies gebracht, maar ook werden velen ondergebracht bij burgers.

In Amsterdam ontstond in de eerste dagen van augustus een run op De Nederlandsche Bank op de Oude Turfmarkt. Voor de deuren van het statige gebouw stond het iedere dag zwart van de veront-ruste burgers die hun papiergeld wilden inwisselen voor zilvergeld en pasmunt. Ze hadden geen vertrouwen meer in bankbiljetten. Met de bedoeling Parijs te veroveren, kozen de Duitsers voor de kortste weg en vielen op 4 augustus 1914 België binnen. Neder-

*Boven: Bestorming Nederlandsche Bank na afkondiging mobilisatie 1914 / SAA
Rechts: Aardappeldistributie / SAA*

land lag net buiten deze route, maar het scheelde weinig. Al meteen na de inval kwam de vluchtelingenstroom naar Nederland op gang. Toen op 10 oktober 1914 Antwerpen viel, vluchtten naar schatting 1 miljoen burgers naar Nederland. De reden van de vlucht was de agressie bij de Duitse troepen: dorpen en steden werden in brand gestoken, inwoners vermoord en er werd geplunderd. Voor het 6½ miljoen inwoners tellende Nederland was het een zware opgave om al deze vluchtelingen te huisvesten en te voeden. Ruim 20.000 vluchtelingen kwamen in Amsterdam terecht. Ze werden eerst naar de Koopmansbeurs of Effectenbeurs gebracht, waar de registratie plaatsvond en daarna gehuisvest in instellingen en gebouwen zoals de Olofskapel, de Nieuwe Walenkerk, dierentuin Artis en de Dia-

mantbeurs op het Weesperplein. Deze opvangplaatsen bleken voor de lange termijn niet geschikt om de grote hoeveelheid vluchtelingen op te vangen, waarna er andere opvangplekken werden ingericht in de loodsen op de IJkade en de Handelskade.

In de loop van 1915 liep de politieke discussie over de verlopen en een eventuele demobilisatie hoog op. Toen werd duidelijk hoe ingrijpend het was, zoveel mannen uit het arbeidsproces te halen. Allerlei bedrijven liepen gevaar failliet te gaan, kostwinners waren lange tijd afwezig en daar stond maar een karige vergoeding tegenover. Uiteindelijk werd besloten dat de mobilisatie op volle sterkte gehandhaafd bleef, terwijl anderzijds de verlofregeling werd versoepeld en soldaten die lang onder de wapenen waren door nieuw opgeleide rekruten werden vervangen. Degenen die afzwaaiden bleven echter wel oproepbaar en zo kon het zijn dat in 1918 Nederland in geval van nood 500.000 man onder de wapenen zou kun-

nen brengen, op een bevolking van 6½ miljoen een indrukwekkend hoog percentage.

De Stelling van Amsterdam heeft nooit actief dienstgedaan. Het is mogelijk dat zij in de Eerste Wereldoorlog een afschrikwekkende functie heeft gehad voor de grote Europese landen om Nederland niet binnen te vallen. Door de opkomst van het vliegtuig verloor de Stelling na de Eerste Wereldoorlog snel aan militaire betekenis. Ze bleef echter grotendeels behouden en de militaire status werd pas in 1963 opgeheven. Daarna zijn er musea en kunstcentra gekomen. In 1996 is de Stelling van Amsterdam in haar geheel op de UNESCO Werelderfgoedlijst geplaatst.

Ria Scharn

Boven: Pampus neemt een bijzondere plaats in de Stelling van Amsterdam in
Links: Stelling van Amsterdam, UNESCO Werelderfgoed /Werelderfgoedfotos.nl

Donderdag 23 september 1915

Vandaag ben ik 35 jaar geworden. Dat betekent voor mij dat ik eindelijk weer terug ben op de Binnenkant. Weg van het soldatenbestaan in Fort Krommeniedijk; het heeft lang genoeg geduurd. In eerste instantie leek het erop dat er niemand weg mocht zolang de mobilisatie zou duren, maar er staken in het land steeds meer protesten de kop op. Er zijn in totaal 200.000 mannen gemobiliseerd en dat heeft natuurlijk een gigantische impact op het arbeidsproces in het land. Veel bedrijven raakten hun personeel kwijt en lopen nu kans failliet te gaan. Heel veel gezinnen zijn in de problemen gekomen, omdat de kostwinner lange tijd afwezig is. Ze krijgen wel een karige vergoeding, maar voor de vele grote gezinnen is dat lang niet genoeg. Mijn afwezigheid was voor ons bedrijf niet zo'n groot probleem, omdat mijn broer, die ouder dan 35 jaar is, niet werd opgeroepen en mijn zus ook meewerkt in het bedrijf. Via de post konden we gelukkig zakelijk overleg hebben. Natuurlijk werd mijn inbreng wel gemist, maar ze hebben het gered. Er is nu besloten om nieuwe rekruten op te leiden, waardoor de

ZWEMMEN.
Militaire zwemwedstrijden, groep Wormerveer.
Gisteren werd in de Zaanlandsche Zweminrichting voor de tweede maal in dit seizoen een zwemwedstrijd gehouden, voor de militairen in de groep Wormerveer, georganiseerd door de sportcommissie aldaar.
Nadat kapitein J. H. E. Rückert een kort openingswoord had gesproken, werd van een 4-tal kandidaten een zwemproef afgenomen, waarvan er drie slaagden voor het getuigenschrift door bestuurders van den Ned. Zwembond voor de militairen in uitzicht gesteld.
Hierna werd een nummer vèrzwemmen over 1500 M., in de Zaan buiten de zweminrichting. Een 10-tal roeivaartuigen waren voor de begeleiding der zwemmers aanwezig, waarvan er 27 startten. Een 16-tal legde het geheele traject af, de andere elf moesten opgevischt worden of bevangen door de kooi van het water of door ongeosfendheid op dien afstand vermoeld.
De eerstaankomende H. P. van den Berg legde den afstand af in 34 min. 22 4/5 sec. Tweede was de buiten medelager meezwemmende bekende rugzwemmer C. J. Tersteeg in 35 min. 16 1/5 sec. Derde H. C. v. Broekhuizen, die als eerstaankomende oudste deelnemer (35 jaar) een medaille ontving. 4. Meuleman; 5. Rigter; 6. Wilkens; 7. Lunou; 8. Halvers; 9. Korff; 10. v. d. Vegt; 11. v. d. Kley; 12. Ibaen; 13. Gordon; 14. Jung; 15. Catulla; 16. v. d. Veer, welke laatste ruim 1 uur over den afstand zwom.
Duiken naar een pop. Winnaar P. F. van Overbeeke (fort Krommeniedijk).
Het aan wal brengen van een bewusteloozen drenkeling. Winnaar Pels. Het aan wal brengen van een tegenspartelenden drenkeling, winnaar P. F. v. Overbeeke.
De prijswinner in dit laatste nummer is lid der Amsterdamsche Reddingsbrigade.
Muziek der artillerie luisterde het zwemfeest op, dat, hoewel laat in het seizoen gegeven, toch goed geslaagd is, getuige het vrij groot aantal deelnemers.
Als starter, tijdopnemer en beoordeelaar der reddingproeven, fungeerde de official van den N. Z. B., de heer C. V. Kramer.
Kapitein Rückert reikte na afloop met een hartelijk speechje de prijzen uit.
De oversten Wafelbakker en Bontenakel bevestigden tal van belangstellende officieren en minderen woonden de wedstrijden bij, die voor de groep Wormerveer een succes zijn geworden.

soldaten die al lang onder de wapenen zijn, naar huis kunnen. Die blijven wel oproepbaar en ik dus ook. Ik hoop niet dat het nodig is dat ik opnieuw moet opkomen.

Van zwemmen komt natuurlijk niet veel meer. Op 26 juli vorig jaar, 5 dagen voor de afkondiging van de mobilisatie, heb ik nog meegedaan aan een wedstrijd van Zwemvereniging "Het Y" en een tweede prijs gewonnen. Daarna was het afgelopen. Wel werden er op 15 september jl. militaire zwemwedstrijden georganiseerd voor de groep Wormerveer, waar Fort Krommeniedijk onder valt, en daar heb ik, buiten mededinging, nog aan meegedaan.

In het leger heb ik ruim de tijd gehad om over mijn toekomst na te denken. Ik ben nu 35 en zou graag een eigen gezin stichten. Marie is voor mij de ware, maar er kleven heel veel bezwaren aan een huwelijk met haar. Niet voor ons beiden, maar wel voor de wederzijdse families. 'Twee geloven op één kussen, daar slaapt de duivel tussen', wordt er dan gezegd. Ik heb besloten mij daar niets meer van aan te trekken en heb haar kortgeleden ten huwelijk gevraagd. Gelukkig zei ze "ja"! Inderdaad protesteerden mijn moeder en haar ouders heftig, ook mijn broer en zussen waren niet blij. Marie heeft een zus die haar van harte steunt en heeft aangeboden om het trouwfeest bij haar thuis te houden. Haar man wil wel mijn getuige zijn, maar eigenlijk zou mijn broer dat moeten doen. De ouders van Marie hebben bezwaar aangetekend tegen ons huwelijk. Afwachten maar hoe dat gaat aflopen. Ik heb geen toestemming meer nodig, want ik ben

boven de dertig, maar Marie bereikt die leeftijd pas in april volgend jaar. Zo nodig moeten we de trouwerij tot dan uitstellen, maar afstel komt er zeker niet.

Komende week gaan we weer samen wandelen en kijken naar de volgende grote veranderingen op de Dam. Nu is de andere hoek van de Dam aan de beurt, het stuk tussen het Rokin en de Kalverstraat. Ook daar komt een groot winkelpand waarvoor helaas een stel prachtige panden moet wijken. Ook de sigarenhandel van Hajenius, die nu al voor de tweede keer verdreven wordt, maar ze weten er iedere keer weer beter uit te komen. Het nieuwe pand op het Rokin is kortgeleden geopend en als collega-sigarenhandelaar ga ik daar beslist ook even kijken en een sigaartje opsteken.

Carl

Linksboven:

De zuidwand van de Dam met Hajenius, Zeemanshoop en het huis van Cretier & Kramp ertussen

Boven:

Marie van Eerdewijk, de aanstaande van Carl

Rechtsboven:

De zuidwand van de Dam met Hajenius, Zeemanshoop en het huis van Cretier rond de Krom Elleboogsteeg

Rechts:

Het huis van Cretier staat er deels nog als Peek & Cloppenburg al gereed is

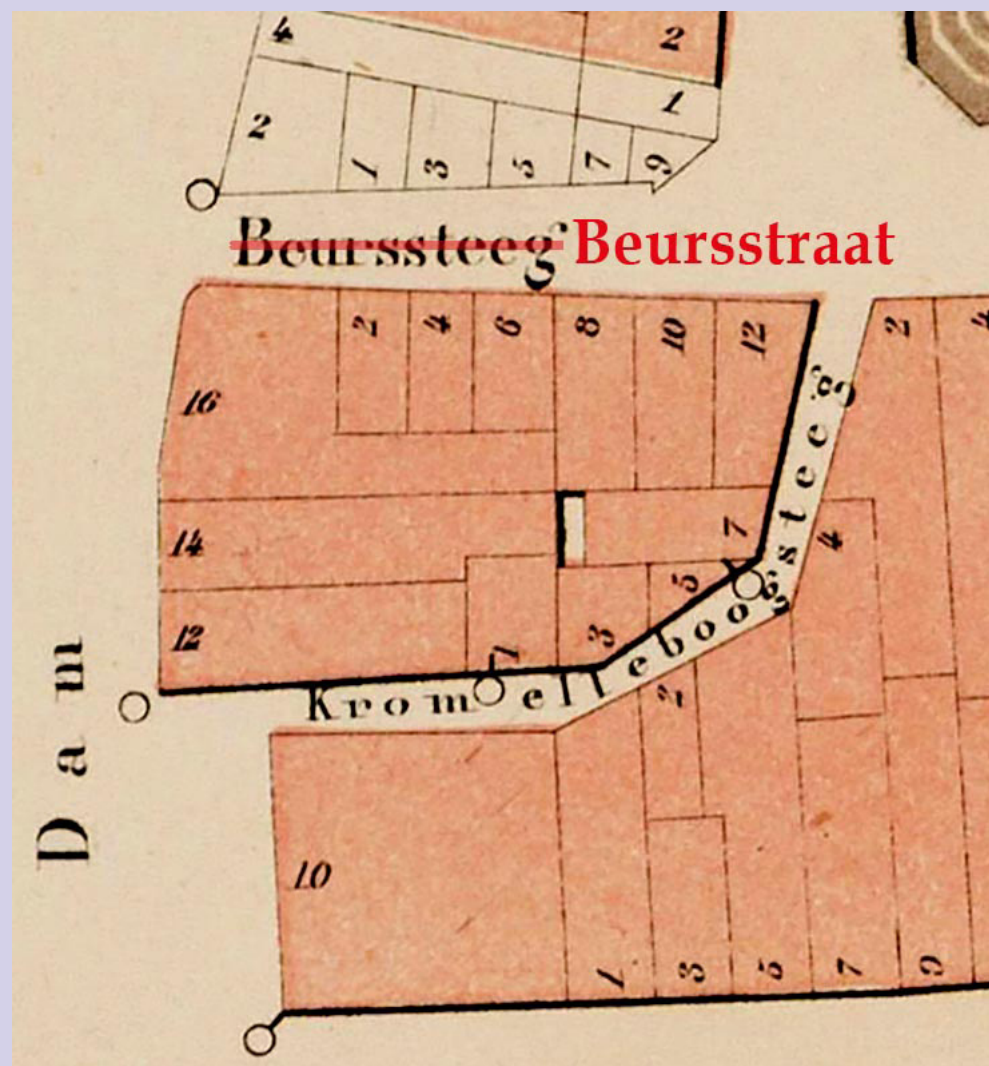

Peek & Cloppenburg

Op de hoek van de Dam en het Rokin staat sinds ruim een eeuw het imposante gebouw van Peek & Cloppenburg. Het is een beetje de tegenhanger van de Bijenkorf die, schuin ertegenover, de hoek met het Damrak domineert.

Peek & Cloppenburg werd in 1869 in Rotterdam opgericht door twee Duitse kooplieden, Johann Theodor Peek en Heinrich Anton Adolph Cloppenburg. In 1885 startten ze een filiaal in Amsterdam op de Nieuwendijk. Aanvankelijk alleen met de verkoop van 'heeren- en kinderkledingstukken', waarbij met 'kinderen' overigens alleen 'jongens' bedoeld werd.

In 1917 volgde de sprong naar de Dam, waar tussen Kalverstraat en Rokin een splinternieuw kledingpaleis werd opgetrokken door

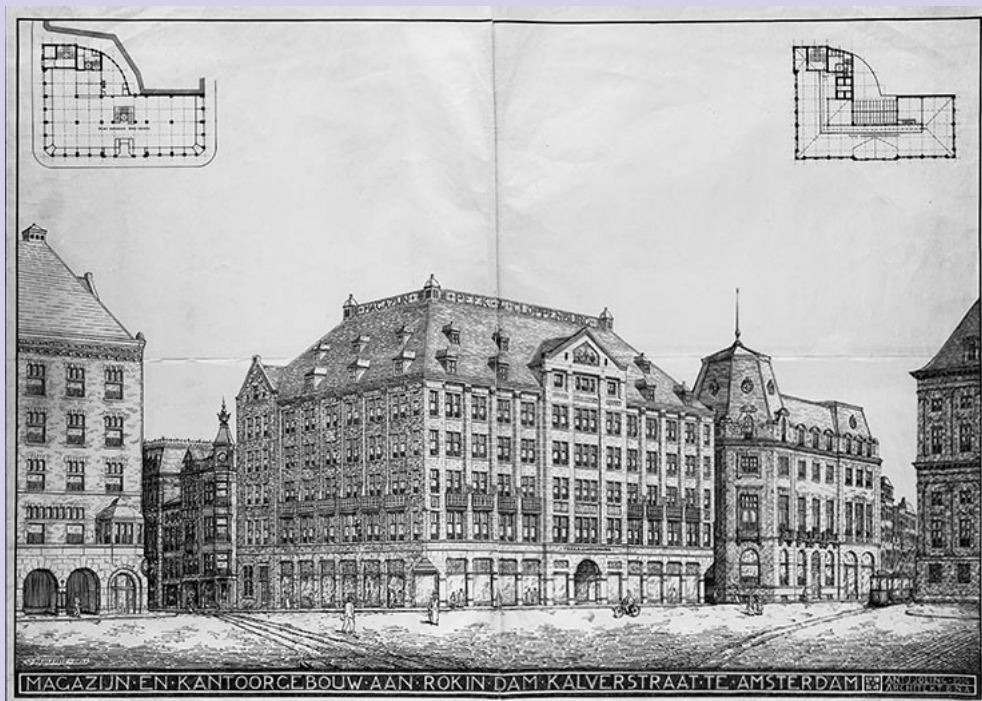

architect Anton J. Joling. De bouwgrond was in het bezit van Maatschappij De Dam, eigenares van dertien percelen aan de Dam, het Rokin en de Krom Elleboogsteeg. Peek & Cloppenburg nam deze Maatschappij over, die zich hierna bezighield met de verwerving van verdere bouwgrond, de opbouw van het nieuwe winkelgebouw

en tenslotte met de exploitatie van dit gebouw. Hierbij hoorde ook de verhuur van de twee bovenste verdiepingen als kantoorruimte. Op zolder zaten de ateliers van Peek & Cloppenburg. Sinds 1991 is dit deel van het gebouw in gebruik bij het wassenbeeldenmuseum Madame Tussaud, dat daarvoor, vanaf 1970, gevestigd was geweest op Kalverstraat 156 en gebouw Helios op het Spui.

In 1969 werd het gebouw verrijkt met een passage, die in 1983 weer werd gesloten en opnieuw bij de winkel getrokken.

De familie Peek was tot de jaren 1990 actief in het bedrijf. De Nederlandse tak van Peek & Cloppenburg is sinds 1998 voor honderd procent eigendom van de in Duitsland wonende Harro Uwe Cloppenburg, die tevens eigenaar is van de Duitse P&C West-groep en Anson's.

Het Algemeen Handelsblad was in 1917 gematigd positief over het gebouw: *“De Dam begint langzamerhand op streek te komen. Wij hadden heel veel wel graag anders gezien als ‘t geworden is, maar ‘t loopt nu eenmaal zooals ‘t loopt, de bebouwing wordt voor een groot deel bepaald door de behoeften en door de energie van de ondernemers, ten spijt van de Raadhuis-Dam- en andere commissies, én, ‘t oude heerlijke Raadhuis zal daar toch altijd blijven staan als een monument van Hollandsche grootsche schoonheid, waar geen modern bouwsel tegen op kan. Ook het nieuwe gebouw van Peek en Cloppenburg niet, hoezeer ook de architect, de heer Joling, met loffelijken ijver ernaar gestreefd heeft in zijn ontwerp een beeld te geven van de stoere kracht van het hedendaagsch bedrijf, dat de leidende kracht is van al wat deze tijd voortbrengt.”*

Architect Joling liet ter versiering gevelstenen aanbrengen die de namen bewaren van de vele daar gesloopte huizen of de daarin gevestigde bedrijven alsmede symbolische voorstellingen. Het beeldhouwwerk is uitgevoerd door Kees Smout. Vanaf de Kalverstraat zien we op de gevelstenen achtereenvolgens een haas, een draak, een reiger, een gouden leeuw, een Engelse dog, een rode leeuw, de Sneeker Waterpoort, drie hammen, een wakkere hond, het silhouet van de Hendrick de Keyserhuizen aan de voormalige Beurssteeg, de Stadspaardenstal, 't Bierdragersgilde in de vorm van twee bierdragers, 'Waagdragers Welvaren' en een ossenkop.

Boven: Reliëf gevel Peek & Cloppenburg / A'damopdekaart (klik de afbeelding)
Rechts: Hajenius exterieur Rokin / tek: Hajenius

Hajenius

Inderdaad werd voor de bouw van Peek & Cloppenburg een flink aantal prachtige panden gesloopt en verdween ook de verbinding met het Rokin via de Krom Elleboogsteeg. Heel bekend was natuurlijk het pand 'Rijnstroom' van Hajenius dat hier eigenlijk pas sinds 1868 stond. Hajenius is de oudste sigaren- en tabakswinkel in Amsterdam en zit tegenwoordig op Rokin 92-96.

In 1826 begon de in Arnhem geboren Pantaleon Gerhard Coenraad Hajenius een zaak in de Warmoesstraat in het pand van het voormalige hotel De Rijnstroom. Uitgerekend dat pand was in 1869 een van beide huizen in de Warmoesstraat die moesten wijken voor de verbreding van de Halsteeg. Hajenius liet zich niet zomaar verdrijven en kreeg een dusdanige compensatie dat hij daarmee in 1868-1869 op de Dam een kapitaal nieuw gebouw 'De Rijnstroom' neer

kon laten zetten op de plek van een dubbel woonhuis van Hendrick de Keyser.

De architect was H.J. van den Brink, die zich liet inspireren door de Renaissance, maar wel voor die tijd grote etalages aanbracht.

Hajenius bracht het tot hofleverancier van koning Willem III en diens broer prins Hendrik. In 1857 had Hajenius de 25-jarige Hendrik Willem Nijman als vennoot in de zaak opgenomen. Omdat de drie

zonen van Hajenius waren geëmigreerd en dus de zaak niet zouden voortzetten, werd dat door Nijman en zijn nakomelingen gedaan. Na Hendrik volgden tot de huidige dag nog drie generaties Nijman. In 1914 moest de zaak opnieuw het veld ruimen, nu voor de nieuwbouw van het kapitale pand van Peek & Cloppenburg aan de Dam 10-16. Opnieuw werd een forse compensatie bedongen, waarmee op drie percelen Rokin 92-96 een nog veel chiquer bedrijfspand werd gebouwd door het architectenbureau van de gebroeders Adolf en Johan van Gendt. In 1915 werd het gebouw opgeleverd en dit derde pand werd ook weer 'De Rijnstroom' genaamd, waarmee de firma Hajenius trouw bleef aan die toevallige benaming van de eerste vestiging in de Warmoesstraat.

Sociëteit De Vriendschap/Zeemanshoop

Aan deze zuidzijde van de Dam stond op de hoek van de Dam en de Kalverstraat een ander prominent pand. Het werd in 1838 voor sociëteit De Vriendschap opgetrokken naar een ontwerp van de Engelse architect J.P. Hitchcock. Het kwam op de plaats van de drie panden tussen Krom Elleboogsteeg en de Kalverstraat. Die zijn al te zien op de vogelvluchtk kaart van Cornelis Anthonisz uit 1544 en ook dat sinds mensenheugenis de rooilijn ten opzichte van de rest van de bebouwing terugwijkt. Al snel kreeg dit opvallende pand

Boven: Drie panden op de Dam die voor de bouw van Zeemanshoop werden afgebroken: de Gouden Leeuw, de Engelsche dog en de Roode Leeuw. Bij die gelegenheid werd de toegang tot de Kalverstraat meteen breder gemaakt
Links: Het interieur van Hajenius op het Rokin op een recente foto / Hajenius

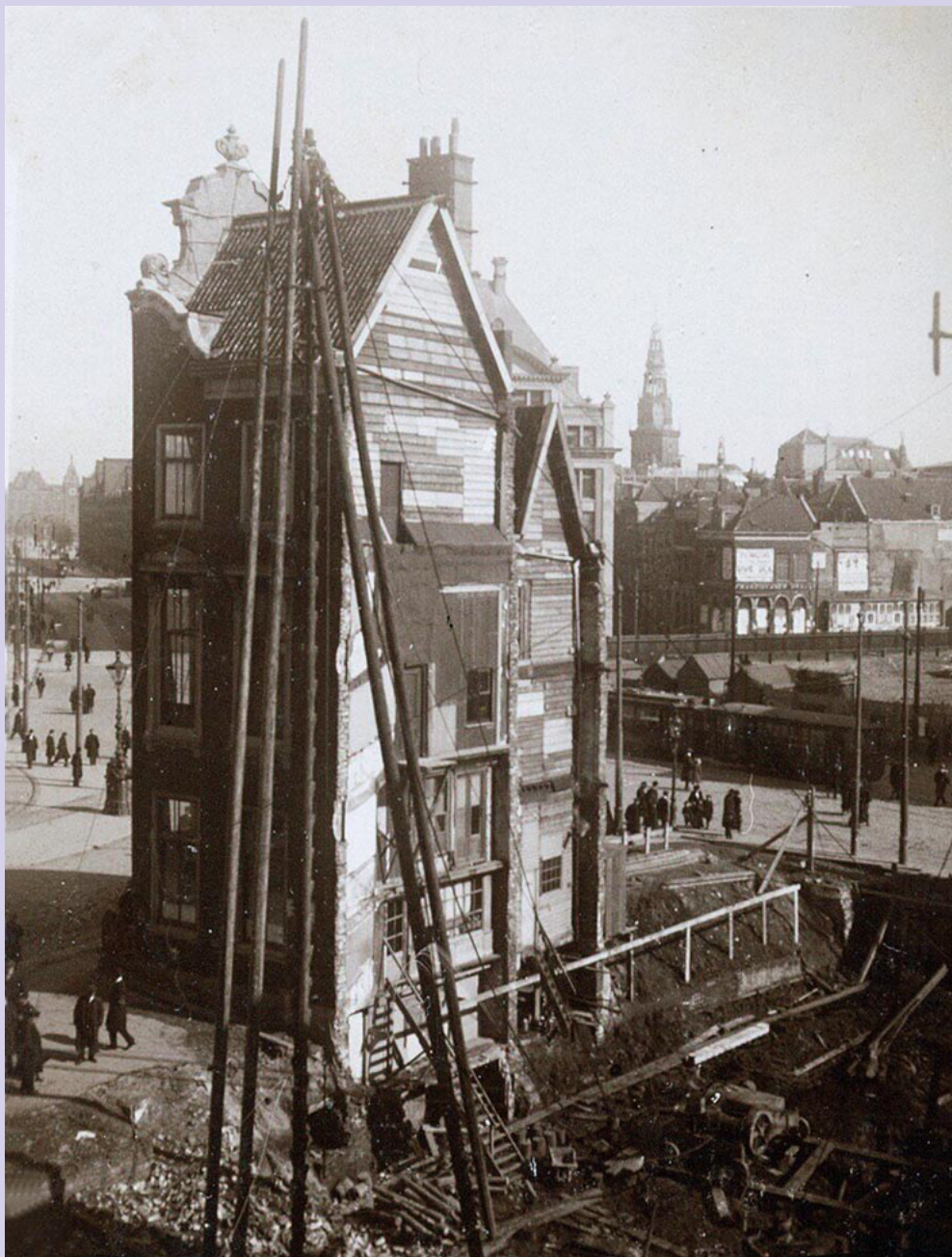

een nieuwe functie als 'Grand Café-Restaurant Mulder'. Voor korte tijd overigens, want in 1863 kwam het in handen van het college Zeemanshoop. Daarna bood het tot 1914 onderdak aan dit college, eerst als huurder en later als eigenaar. Vandaar dat de naam van dit gebouw als 'Zeemanshoop' voort is blijven leven. Dit zo genoemde college was in 1822 gesticht ter bevordering van de Nederlandse zeevaart en het welzijn van zeelieden en hun eventuele nabestaanden, waartoe ook een verzekeringskantoor behoorde. De terugwijkende rooilijn van Zeemanshoop werd uiteindelijk ook die van Peek & Cloppenburg. De Dam tussen het Rokin en de Kalverstraat werd hiermee over de volle breedte met 8 meter vergroot.

Het Loterijhuis van Cretier & Kramp

Op de hoek van de Krom Elleboogsteeg stond het Loterijhuis van Cretier & Kramp. De Staatsloterij is al in 1726 opgericht. Er was in Nederland een wildgroei aan loterijen, terwijl juist bij een loterij zekerheid en betrouwbaarheid voorop staan. De Staat nam hiervoor de verantwoordelijkheid en alle illegale loterijen werden aan banden gelegd. Om toch aan de goklust van de mensen te voldoen, werd de Staatsloterij in het leven geroepen. Daarmee is de Staatsloterij de oudste loterij van Nederland. Sterker nog, het is een van 's werelds oudste loterijen. Er waren talloze kantoren in de stad die loten verkochten en een heel bekende was die van Cretier & Kramp op de Dam. Op een foto uit februari 1917 is het pand nog te zien, staande voor de hoofdingang van Peek & Cloppenburg nog net voordat het gebouw op 11 april 1917 werd geopend. In de sloopovereenkomst had Peek & Cloppenburg bedongen dat alles wat er in de grond werd ge-

vonden hun eigendom zou worden. Er waren namelijk geruchten dat daar een schat onder de grond zou liggen. Dit vermeldde het bekende tijdschrift de Prins (De Prins der Geïllustreerde Bladen):

“De schat onder het huis van Cretier & Cramp op den Dam te Amsterdam.

Dit perceel is eindelijk onder sloopershanden gevallen en heeft het front van het nieuwe gebouw van de firma Peek & Cloppenburg vrijgemaakt. Volgens overlevering zou zich in den grond onder het oude huis een schat bevinden; dagen achtereen stond een nieuwsgierige menigte naar het sloopingswerk te kijken en toen de grond gelijkgemaakt was en de gravers gingen zoeken in den bodem, bleek dat de geheele geschiedenis van den schat een legende geweest is. Men heeft niets van beteekende waarde gevonden”.

Ria Scharn

Vrijdag 1 december 1916

Het jaar loopt alweer ten einde en de kersttijd nadert met ras-se schreden. 1916 is een goed jaar geweest. Het belangrijkste is natuurlijk dat Marie en ik eindelijk getrouwd zijn. Dat was op 24 februari en Marie was nog net geen 30 jaar oud.

Haar ouders hadden na de afkondiging protest aangetekend tegen ons huwelijk. Volgens hen kon er geen zegen rusten op een huwelijk tussen mensen die niet van hetzelfde geloof waren. Bij de akte werd een proces-verbaal overgelegd van tussenkomst van de rechter in het kanton Amsterdam, waaruit blijkt dat de ouders van Marie niet op de oproeping zijn verschenen. De trouwerij kon dus gewoon doorgaan. Mijn moeder had inmiddels een huis in Blaricum gekocht en verhuisde op 17 februari daarnaartoe. Mijn oudste zus Jo ging met haar mee. Het is natuurlijk verdrietig dat het allemaal zo moest

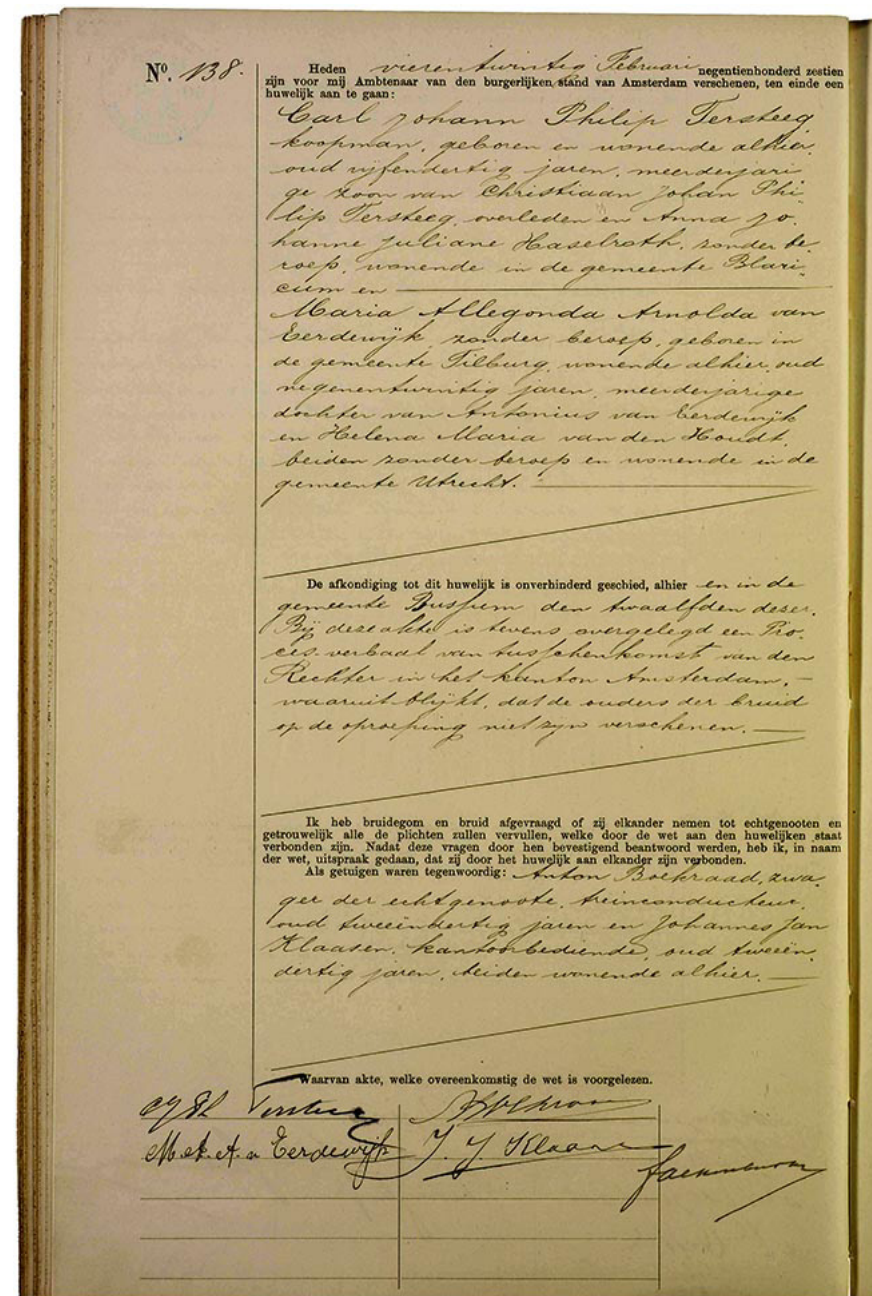

Links:
Moeder heeft haar
nieuwe huis in Blari-
cum Lethe genoemd

Rechts:
Trouwakte en boven
de eenvoudige
advertentie met
de kennisgeving

Volgende pagina:
trouwfoto

Getrouwd:
C. J. TERSTEEG
en
M. VAN EERDEWIJK.
Amsterdam, 24 Febr. 1916.
Eenige Kennisgeving.

lopen, maar we hebben goede hoop dat de tijd de harde randjes daar een beetje vanaf zal slijpen. Omdat er van beide kanten weerstand was tegen ons huwelijk, bood Lena, de zus van Marie, aan om bij haar thuis een etentje te geven. Marie kon dan ook vanuit hun huis trouwen. Lena en haar man Anton woonde bij de Westergasfabriek en vanaf daar gingen we met rijtuigen naar het stadhuis en de kerk. Het sneeuwde die dag en Marie vond het best een beetje eng om met het rijtuig over al die bruggen te moeten. Vanwege ons verschil in geloof mochten we niet in de kerk zelf trouwen. Dat werd als ongepast gezien, dus vond de huwelijksceremonie plaats in de sacristie. Het was een ontroerend moment toen ik tenslotte de ring om de vinger van mijn bruid mocht schuiven.

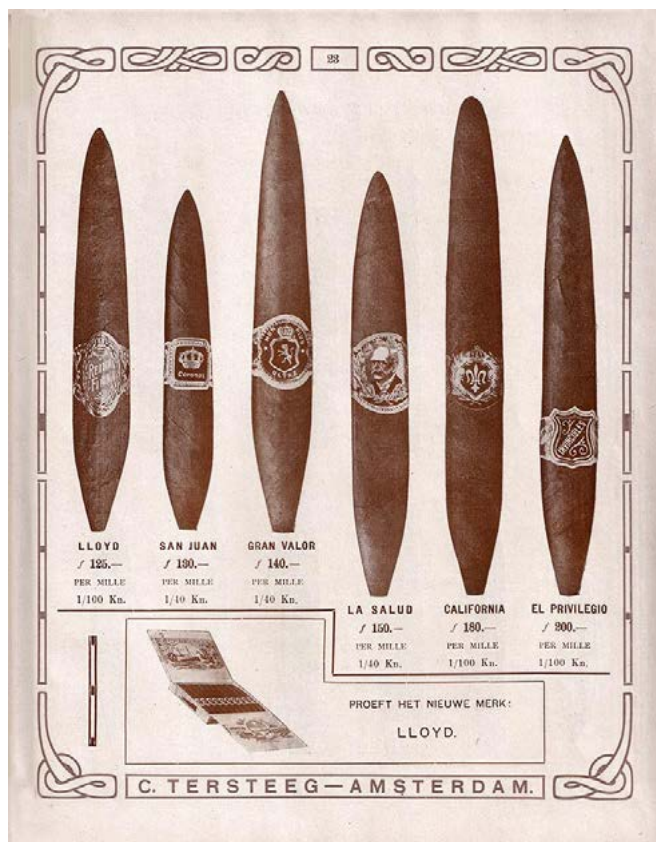
Mijn moeder noemde haar nieuwe huis Lethe, naar de Griekse godin der vergetelheid en de rivier in de onderwereld waaruit de doden drinken om hun aardse leven te vergeten. Dat deed ze, zei ze, om daar al haar verdriet te vergeten. Haar man, mijn vader, stierf veel te jong en zij bleef achter met vier nog jonge kinderen en een groothandel die ze overeind moest zien te houden. Er was nog een dochtertje Hermine geweest, dat stierf toen ze nog geen twee jaar oud was en daar dan bovenop mijn huwelijk natuurlijk nog. Ik denk wel dat het zo beter is; het samenwonen zou beslist spanningen opleverd hebben. Het is fijn om Marie nu dagelijks om mij heen te hebben. Het was voor haar wel even wennen om nu zelf de vrouw des huizes te zijn in dit grote pand. Er komt trouwens gezinsuitbreiding hier op de Binnenkant. Marie is in blijde verwachting en we kijken er erg naar uit. Als alles goed gaat, wordt ons kindje in mei geboren, een voorjaarsbaby.

Zoals ieder jaar hebben we ook nu weer een agenda met prijscourant laten drukken als relatiegeschenk voor onze klanten. Mijn vader be-

Boven: De vloeiagenda die Carl's vader in 1890 nog uitbracht en...
Rechts: ... de 33e vloeiagenda die we dit jaar uitbrengen

gon er al mee toen ik nog een kleine jongen was. Hij bood toen zo'n 30 verschillende soorten sigaren te koop aan, maar in deze laatste agenda zijn dat er al 200 geworden, plus nog de rooktabak en de vele sigaretten. Rond de Dam is nog steeds alles in beweging. Na de Bijenkorf en Peek & Cloppenburg is dit jaar Sociëteitsgebouw Industria geopend. De Indus-

trieële Club is in 1913 opgericht als een nationaal centrum voor de groeiende Nederlandse industrie en handel. Direct na de oprichting werd aan architect Kuipers opdracht gegeven voor de bouw van het Clubgebouw dat op de hoek van de Dam en de Beursstraat moest verrijzen. Op de 4de hoek van de Dam, schuin tegenover Industria, staat nog steeds Café Bisschop. Het is in de loop der jaren uitgegroeid tot een wat wonderlijk bouwsel dat in de volksmond de 'vulkachel' wordt genoemd. Ik ben benieuwd wanneer ook daar de vernieuwing toeslaat.

Carl

Frascati en de tabaksbeurs

In het oude centrum van Amsterdam, in de Nes, vind je Frascati. Ooit begonnen Italianen hier op nummer 59 een bescheiden koffiehuis. De naam ontleenden ze aan het gelijknamige wijndorp in het glooiende achterland van Rome dat de bakermat is van de witte Frascati-wijn.

In 1842 werd, onder een nieuwe eigenaar, café Oud-Frascati, dat aan de achterkant van het complex lag aan de Oudezijds Voorburgwal, eraan toegevoegd. Er ontstond zo een enorme ontspannings-

GROOT FRASCATI.

zaal die wel 1500 bezoekers kon herbergen. Het plafond in de grote zaal werd vervangen door een glas-in-lood-plafond met lantaarns die op daglicht gelijkend licht verspreidden. Verder kwam er nog een koffiezaal in gotische stijl bij. Het was een chique gelegenheid, met kroonluchters aan de hoge plafonds, ruisende fonteinen, jonge bomen in grote potten en guirlandes langs de wanden. Er werd gemusiceerd, wijn gedronken en gerookt, want de Hollanders stonden al sinds de 16de eeuw bekend als tabaksminnaars en pijprokers. Toen de Nes langzamerhand veranderde van een uitgaansstraat in een handelscentrum kon Frascati het niet langer bolwerken. In 1879 werd het gebouw gekocht door de *Makelaars Sociëteit Amsterdam*

Links: Frascati in de Nes, keuring van de tabakmonsters

Onder: Onder de afnemers was Carl Tersteeg regelmatig te vinden (midden op de foto)

en getransformeerd tot veilinghuis voor vastgoed en tabak. Architect A.L. van Gendt verbouwde het theater tot verkooplokaal. Tot 1957 bevond Frascati zich daarmee in het wereldcentrum van de handel in Indische tabak en werd Amsterdam het internationale centrum van de tabakshandel.

De makelaars verhandelden er tijdens grote veilingen sigarentabak uit Nederlands-Indië. Op donderdag was er een kijkdag in de grote zaal. Op lange tafels op schragen lagen dan de monsters uitgesteld van alle partijen die in die week werden verhandeld. Een te taxe-

ren monster bestond uit vier bosjes tabak, samengebonden met een plantenvezel. Aan zo'n monster was een kartonnetje bevestigd waarop alle gegevens van de tabak stonden vermeld. De kopers noteerden in hun boekjes hun taxaties van de partijen waar ze belangstelling voor hadden. Op vrijdag gaven de klanten hun biedingen door aan de makelaars door middel van inschrijfbriefjes. In de loop van de dag maakten de tabaksmaatschappijen bekend aan wie de partijen verkocht zouden worden. Dat ging altijd met veel rumoer gepaard. De ene week werd tabak van Sumatra verhandeld, de andere week tabak van Java. Geïnteresseerde kopers kregen een boekje met daarin een beschrijving van de partijen die in die week aangeboden werden.

Ooit waren er duizenden sigarenmakers in Amsterdam, maar die glorie tijd was voor de Eerste Wereldoorlog al tanende. Het begon allemaal met de Franse diplomaat Jean Nicot, die in 1560 de tabak vanuit Spanje naar Frankrijk bracht. Begin 17de eeuw werd "het

Boven: Frascati in de Nes, na de verbouwing tot veilingzaal

Links: Zodra een partij aan eenieder toegewezen was, stortten de kleine handelaars, die niet zelf een bieding mochten uitbrengen, zich op de kantoorjes van de betreffende handelaar om een bestelling te plaatsen en een prijs te noemen die ze bereid waren te betalen

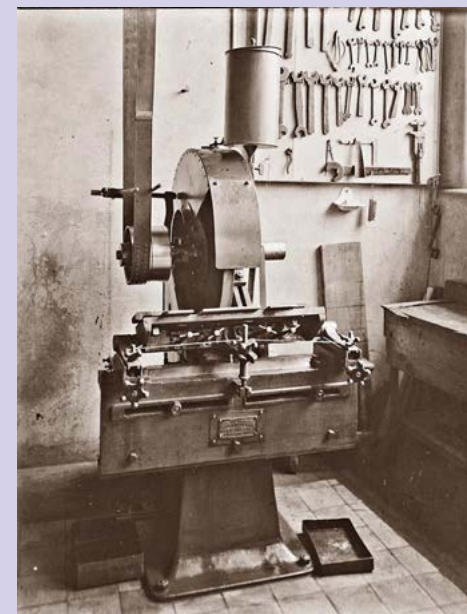
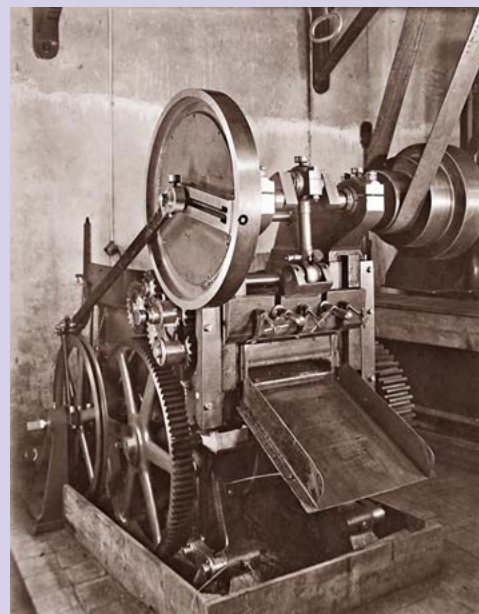
toeback drincken” in Amsterdam beproefd. Engelse zeelieden hadden dat afgekeken van hun Franse collega’s, waarna Amsterdamse zeelui dat op hun beurt weer van de Engelsen overnamen en naar Amsterdam meebrachten. In de 18de eeuw ontstonden in Amsterdam tabakskerverijen, zoals die uit 1760 van Hermanus Oldenkott aan de Nieuwezijds Kolk 21-25 en de natuurlijk nog bekendere Van Maurik, die in 1794 in de Warmoesstraat was begonnen en na een paar jaar verhuisde naar Damrak 100 vlakbij de Dam. Deze kerverijen waren kleine bedrijven van hooguit vijf werknemers waar de tabaksbladen tot repen werden gesneden. De grote doorbraak kwam in het begin van de 19de eeuw met de introductie van de sigaar.

Boven: Tabak kerven in huisvljijt

Rechts: De machines die ontwikkeld werden om dat werk in fabrieken te kunnen doen

De oorsprong van de sigaar ligt zeer waarschijnlijk bij de Maya’s. Archeologen ontdekten tekeningen en muurschilderingen uit de 10de eeuw van Maya’s die opgerolde tabaksbladeren rookten. Het roken van sigaren was een statussymbool en werd door de inheemse volkeren ook gebruikt als middel met geneeskrachtige eigenschappen. Opperhoofden en stamhoofden gebruikten het bovendien ook om hun goden aan te roepen.

In 1826 werd in Kampen het eerste sigarenfabriekje opgericht en het duurde niet lang of het sigarenmaken werd ook in Amsterdam beoefend, in eerste instantie nog als nevenactiviteit van de bestaande tabaksfabrieken. Extra stimulans was de invoering rond 1840 van het Indisch Cultuurstelsel, hetgeen inhield dat landbouwers in Nederlands-Indië vanaf dat moment één-vijfde van hun land moesten beplanten met vooraf vastgestelde producten. De opbrengst daarvan ging vervolgens naar het Gouvernement. Op die manier werd steeds

meer tabak vanuit Sumatra naar Amsterdam verscheept. Ook het stilvallen van de handel in Virginia- en Kentuckytobak tijdens de Amerikaanse burgeroorlog was een stimulans voor de export vanuit Amsterdam en mede door het verhogen van de kwaliteit ging die export met sprongen omhoog. In 1862 werkten er ongeveer 1.400 tabaksbewerkeren en sigarenmakers in Amsterdam, van wie meer dan de helft in 168 sigarenfabrieken. Er waren toen vijf grote fabrieken

met meer dan 50 personeelsleden, maar verder ging het hoofdzakelijk om kleine en eenmansbedrijven. Tot 1910 breidde de sigarenindustrie zich uit tot 3.000 mensen. Met name de grote fabrikanten deden goede zaken, maar de 300 tot 400 eigen werkers die vooral in de Jordaan en de Jodenhoek zaten, deden het minder goed. Hun werkomstandigheden waren uiterst beroerd. In tweekamer-kelderwoninkjes, niet hoger dan 1.80 m, werd de ene kamer als woon- en slaapvertrek gebruikt, terwijl de andere kamer als werkplaats annex winkel diende.

Begin 20ste eeuw begon de export van de sigaren door de hoge tol- en tariefmuren steeds meer te wankelen en door de Eerste Wereld-

Boven: Het Makelaarsbruggetje over de Oudezijds Voorburgwal en de achteruitgang van Frascati naar die gracht

Links: Ook het sigarenmaken in huis vlijt verplaatste zich naar fabrieken

oorlog viel die export helemaal weg. Met verdere prijsverhogingen als gevolg van de tabaksaccijns raakte de sigarenindustrie steeds meer in het slop en was de werkgelegenheid in 1923 geslonken tot één-derde van voorheen. Alleen de tabakshandel deed het in die jaren nog goed. Frascati in de Nes was het wereldcentrum van de handel in Indische tabak en bleef dat tot Indonesië in 1957 de Nederlandse cultuurmaatschappijen nationaliseerde en de handel zich verplaatste naar Bremen in Duitsland. Van de sigarenindustrie was toen al nauwelijks meer iets over. De opkomst van de sigaret en de mechanisatie deden de rest. Wel zijn er in Amsterdam nog sigaren-speciaalzaken, waarvan Hajenius op het Rokin de bekendste is.

Tegenwoordig is Frascati een innovatief en dynamisch theater in het centrum van Amsterdam. Het is een ontmoetingsplek voor liefhebbers, makers, denkers en vernieuwers en beschikt over vier zalen in de Nes waar jaarlijks meer dan 500 voorstellingen te zien zijn.

Ria Scharn

Links: alhoewel..., fabrieken..., het waren eerder werkplekken in een gebouw van een werkgever

Rechts: Frascati in de Nes, omgebouwd tot theater met vier zalen

Maandag 9 juli 1917

Ik zit in het kantoor aan mijn bureau en kijk uit over de Waals-eilandsgracht. Hoe rustig is het hier met de aangemeerde binnenvaartschepen, waarop hier en daar mannen aan het werk zijn. Hier is niets te merken van de gruwel die in de afgelopen twee weken de stad overspoelde.

Het jaar begon zo goed. Ondanks de oorlog en de problemen die dat opleverde voor de tabakshandel, lukte het ons toch om het hoofd boven water te houden en de zaak draaiende. Op 9 mei werd ons dochtertje Leentje geboren. Voluit heet zij Helena, naar mijn schoonmoeder,

die inmiddels wel weer enigszins is bijgedraaid en begint te wennen aan een niet-katholieke schoonzoon.

Ik val waarschijnlijk toch wel een beetje mee. Marie en ik zijn natuurlijk heel gelukkig met ons eerste kindje. Het is een schatje hoewel ze 's nachts graag het huis op stelten zet met haar gehuil. Volgens Marie gaat dat binnenkort wel over als ze wat meer een vast ritme krijg. Marie kan het weten, want ze komt uit een groot gezin. Mijn eigen moeder kon het toch ook niet laten om, wat schoorvoetend, haar eerste kleinkind te komen be-

wonderen, hoewel ze ontstemd is over het feit dat we bij ons trouwen beloofd hebben onze kinderen een katholieke opvoeding te geven. Nog levend in de roes van de komst van dit nieuwe leven-tje, werd ik mij bewust van de spanning die in de stad begon op te lopen. Er was dan wel geen oorlog in ons land, maar de problemen stapelden zich op. Ten eerste kwamen er natuurlijk bijna 1 miljoen Belgische vluchtelingen naar ons land. Die moesten onderdak krijgen en voedsel en kleding en dat trok een zware wissel op de financiën van Nederland. In 1915 vertrok 90% weer naar huis, omdat het in België in veel streken weer wat rustiger werd. De handel had natuurlijk ernstig te lijden onder de oorlog. Dat maakte dat de aanvoer van voedsel vaak onzeker was. Vooral de aardappels, volksvoedsel nummer 1, waren onvoldoende voorradig en werden tenslotte gedistribueerd. De hoeveelheid per persoon was onvoldoende en gezinnen met veel kinderen kwamen behoorlijk in de problemen.

Boven: Aankondiging van aardappel-distributie, ingaande 30 juni 1917
Links: Marie met Leentje

Gemeente Amsterdam.
Distributie van Levensmiddelen.
Op Zaterdag 30 Juni zal worden verkrijgbaar gesteld op
Bon 39 C een kwart kilo vroege aardappelen
tegen 13 cent per kilo voor gewone aardappelen en 11 cent per kilo voor drielingen.
De winkeliers zullen deze nieuwe aardappelen in ontvangst kunnen nemen op de gewone wijze bij hun grossiers op de Meentmarkt, terwijl van Zaterdagmorgen 4 uur af daartoe de kaarten, meldende de hoeveelheid, verkrijgbaar zijn op het kantoor in het Veilingsgebouw van de firma Koonen en De Jong.
De winkeliers mogen niet vóór 8 uur 's morgens in hun winkels de aardappelen aan het publiek verkopen.
BURGERMEESTER EN WETHOUDERS VAN AMSTERDAM.

Vanaf 30 juni begon het in de stad uit de hand te lopen. Vrouwen trokken er op uit om voedsel voor hun gezin te bemachtigen en lieten zich niet met mooie praatjes afschepen. Op 2 juli braken er rellen uit die ontaardden in plunderingen, waardoor de burgemeester zich genoodzaakt zag om hulp van het leger in te roepen. Toen gebeurde waar ik al bang voor was. Ik was in 1915 dan wel afgezwaaid, maar bleef, zolang de oorlog duurde, wel oproepbaar en werd dus gesommeerd om me bij mijn eenheid te vervoegen om de opstand neer te slaan. Ik ben dan wel soldaat, maar het was nooit de bedoeling dat ik tegen mijn eigen stadgenoten moest strijden. Daar werd natuurlijk niet naar gevraagd en we moesten de stad in om op meerdere locaties de menigte uit elkaar te jagen. Op 5 juli ontaardde dat op het Haarlemmerplein in een echte veldslag waarbij wij het bevel kregen om op de mensenmassa te schieten. Dat wilden

wij natuurlijk niet, maar er was geen ontkomen aan. Als deserteur de gevangenis ingaan, wilde ik zeker niet, want ik had mijn vrouw en dochtertje om voor te zorgen, maar de vader van andere jonge kinderen zomaar de dood injagen wilde ik ook absoluut niet. Zo'n gezin was ook afhankelijk van hun kostwinner. Ik ben een goed schutter en besloot dus mijn best te doen om zoveel mogelijk mis te schieten. Ik hoop dat het gelukt is, maar het knaagt aan mij. Er zijn een hoop doden gevallen in die dagen en ik voel me toch verantwoordelijk. Vandaar dat ik hier zit aan het raam, uitkijkend over de gracht en probeer de gruwelijke beelden uit mijn hoofd te krijgen.

Carl

Het Aardappeloproer

De Eerste Wereldoorlog mocht dan aan Nederland voorbijgegaan zijn, toch leverde het feit dat de landen om ons heen met elkaar in oorlog waren grote problemen voor ons op. Bijvoorbeeld de bijna 1 miljoen Belgische vluchtelingen die hier hun heil zochten. De gevolgen van de oorlog werden steeds groter en de prijzen van levensmiddelen bleven stijgen. Met name de aardappelen, volksvoedsel

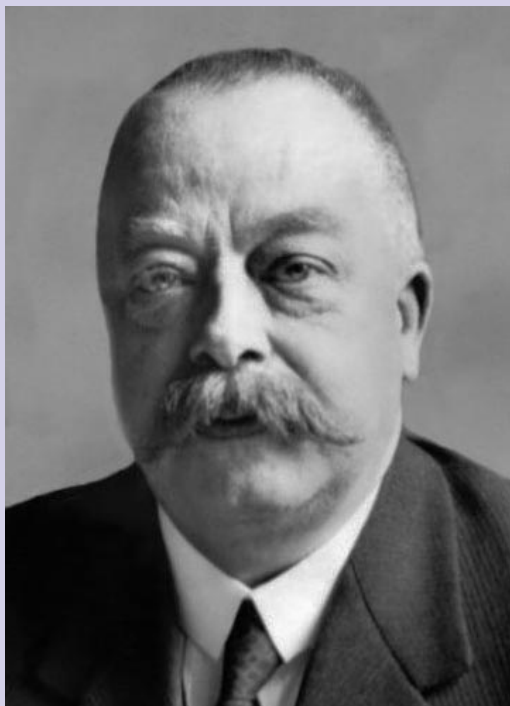

nummer één, werden steeds duurder en in juni 1916 dreigde er zelfs een tekort, want ondanks de gevaren op zee ging de uitvoer naar Engeland en Duitsland gewoon door. In augustus van dat jaar nam de Tweede Kamer een wet aan waardoor gemeenten, na toestemming van de regering, tot distributie mochten overgaan. Het Rijk stelde zich garant voor de aanvoer van levensmiddelen waaraan gebrek dreigde te ontstaan.

De lokale overheden waren machteloos, zij konden de voedseldistributie niet naar behoren regelen vanwege de Distributiewet van Folkert Posthuma, de minister van Landbouw en Distributie. Door de schaarste aan allerlei voedingsmiddelen werden onder meer vlees en brood gerantsoeneerd en kreeg de bevolking eenheidsworst en regeringsbrood. Het weekrantsoen was 100 gram brood per per-

Boven: Wanhopige vrouwen breken pakhuizen open, eerst om de inhoud te controleren op etenswaar maar aansluitend ook om te plunderen

Links: Er verschijnt 'eenheidsworst' in de etalages, maar wel gedistribueerd

soon en de prijs per worst 25 cent. Eenheidsworst was een worst die een door de regering vastgestelde samenstelling en prijs kende. Dat product was altijd van behoorlijk slechte kwaliteit, waardoor ook tegenwoordig het woord 'eenheidsworst' nog steeds in zwang is. Voor brood gold dat bakkers verplicht waren te bakken met meel van vooral inlandse tarwesoorten en toevoegingen zoals aardappelmeel, roggemeel of peulvruchtenmeel. Dat, op voorschrift van de regering sa-

mengestelde brood, kreeg vandaar de naam regeringsbrood en werd voor het eerst in 1916 gebakken. Dit product was minder luchtig en daardoor klef, was anders van kleur en smaakte zurig. Onder schampere verwijzing naar de minister werd het in de volksmond Posthumacake genoemd.

In januari 1917 moest er een rantsoen op brood worden ingesteld en ondanks de garantiestelling van het Rijk was er op 28 juni van dat jaar geen aardappel meer te krijgen. Op die dag ging er een gerucht door de stad dat er aan de Prinsengracht een schip lag dat tot de nok toe gevuld was met aardappels en inderdaad, voor het huis

*Boven: De gehate minister Folkert Posthuma, verantwoordelijk voor de distributie
Rechts: Een op de Prinsengracht aangemeerde aardappelschuit, waarop men juist bezig is aardappelen voor de kazerne te lossen, wordt geplunderd*

Prinsengracht 173 van aardappelhandelaar Van Es lag een lichter met aardappelen die bestemd waren voor het leger. Ongeveer een derde was al uitgeladen en stond in zakken van een halve mud op de wallekant.

De vrouwen uit de Jordaan stroomden toe, stortten zich op de aardappelen en graaiden mee zoveel ze konden dragen, zodat ze hun gezinnen weer te eten konden geven. De schuitenvoerder gooide zijn schip los en bleef midden in de gracht dobberen tot er hulp kwam. Toen na tien minuten twee agenten zich aandienden was de wallekant al schoongeveegd.

De onvrede was dusdanig groot dat de kwade vrouwen door de politie naar het gemeentehuis begeleid werden om daar verhaal te kunnen halen. Wethouder Wibaut beloofde dat er op korte termijn weer aardappels voorradig zouden zijn. Op zaterdag 30 juni stonden de vrouwen weer voor het stadhuis, want die beloofde aardappels kon-

den ze helemaal niet betalen. ‘Ze worden door de dames voor je neus weggekocht’. Toen wethouder Josephus Jitta suggereerde dat er wel voldoende rijst op voorraad was, zou een van de vrouwen geroepen hebben: ‘Als ik mijn man dat voorzet, krijg ik op mijn donder!’

Volgens de vrouwen waren er trouwens wel aardappelen in treinwagons op het rangeerterrein in de Rietlanden. Teleurgesteld braken ze het gesprek af en vertrokken met de menigte, die buiten stond, naar het rangeerterrein. De verbouwereerde politie begeleidde de groep erheen en organiseerde ter plekke zelfs een geïmproviseerde verkoop. De burgemeester toonde zich ‘s avonds geschokt door de gebeurtenissen en verklaarde dat dit niet de bedoeling was. Dins-

dag zou worden bekendgemaakt hoeveel aardappelen in distributie gingen.

Op **zaterdag 30 juni** bracht de Gemeente Amsterdam de rantsoenen van aardappelen nog verder omlaag. De huisvrouwen kregen nu nog maar een kwart kilo aardappelen geleverd. Dat betekende opstand in en voor de winkels. In de Jordaan ontspoorde het meteen, toen opstandige vrouwen anderen beletten om die 250 gram te kopen. Tassen werden uit de handen gerukt, aardappelen rolden over de grond en men eiste een grotere hoeveelheid. De vrouwen gingen in optocht andere aardappelwinkels langs. De een na de ander sloot snel zijn winkel in afwachting van politieondersteuning. De optocht, zoals het tot dan toe nog heette, komt aan in de Staatsliedenbuurt waar de laatste winkel aan het Van Beuningenplein ook zijn deur sloot. De politie leek niet opgewassen tegen deze volkswoede.

Boven: Politie achtervolgt plundersaars op de Oostelijke Eilanden

Links: Boze vrouwen trekken op naar de Stadsrietlanden en worden gesust met een geïmproviseerde verkoop van aardappelen vanuit een spoorwagon

De mannen schoven hun vrouwen naar de voorste linie in de veronderstelling dat daar minder hard tegen opgetreden zou worden. In de eerste dagen van juli werd het opnieuw onrustig toen arbeiders van de Hembrug uit solidariteit met de vrouwen gingen staken. De vrouwen eisten dat ze pakhuizen en winkels mochten inspecteren op de aanwezigheid van aardappelen; voorraden die handelaren vasthielden om de prijzen op te drijven.

Op **maandag 2 juli** begon het verder uit de hand te lopen. Het verhaal over de afgedwongen verkoop ging als een lopend vuurtje door de stad. Er waren dus wel aardappelen, het probleem was alleen hoe ze te krijgen. Groepen vrouwen uit de volkswijken trok-

ken naar de Dam, waar SDP-voorman Wijnkoop ze toesprak. Van de Dam ging men via stadhuis, Spui, Singel en Rozengracht naar de centrale groentemarkt in de Marnixstraat, tussen Elandsgracht en Rozengracht. Onderweg waren er wat incidenten toen de politie arbeiders wilde beletten mee te lopen. Op de groentemarkt liep de zaak uit de hand. Bij het kruispunt van de Elandsgracht en de Marnixstraat bestormden de demonstranten schuiten met bloemkool en aardappelen en de opslagruimten. De politie schoot tijdens de charges en er raakten tientallen mensen gewond.

Het voorste deel van de stoet was doorgelopen en toen het wat rustiger was geworden, riep Wijnkoop opnieuw op tot staking. Hij wees op een groep havenarbeiders die al staakte en refereerde aan de Russische revolutie.

*Boven: De opgeroepen militairen hebben op het IJclubterrein bivak opgeslagen
Rechts: Legereenheden arriveren in Amsterdam, hier opgesteld op het Stationsplein*

Wat begon als relletjes ontaardde toen, zoals dat vaker gebeurt, in een reeks plunderingen, ook van andere winkels dan aardappelhandels. De uitstalkast met zilver van juwelier 'Hoeker & Zn' op de Herengracht werd vernield en leeggeroofd. De politie was niet bij machte het volk uiteen te drijven. 's Avonds braken er op de 'Eilanden' en de Czaar Peterbuurt ernstige ongeregelheden uit.

Diezelfde avond was er crisioverleg op het stadhuis tussen de burgemeester en de hoofdcommissaris van politie. De burgemeester vroeg en kreeg assistentie van twee bataljons infanterie uit Haarlem, die de volgende dag al arriveerden. De militairen konden worden ingezet om de opstand met harde hand neer te slaan en zo nodig op bevel met scherp op de menigte te schieten.

Op **dinsdag 3 juli** begon het plunderen van winkels serieuze vormen

aan te nemen. Op de Groenmarkt (Marnixstraat) zijn ongeregelheden. Er werd door de militairen gepatrouilleerd en wachtgelopen voor winkels en bij de toegangen tot de Groenmarkt. Bijvoorbeeld bij De Gruyter in de Kinkerstraat kwamen Amsterdammers groepjes militairen op wacht tegen met de bajonet op het geweer.

's Avonds trok een menigte door de Czaar Peterstraat naar de Rietlanden, waar opnieuw wagons vol aardappelen bleken te staan. Drie ervan werden leeggehaald voordat de politie, versterkt met militairen en marechaussees, er een einde aan wist te maken. Hier vielen dertien gewonden en twee doden. Infanteristen hadden, na een

Boven: Betoging voor het stadhuis; een deputatie is naar binnen voor overleg met de burgemeester

Links: Stakende havenarbeiders in de Czaar Peterbuurt

waarschuwing, met scherp geschoten. Sommige eenheden hadden dit overigens geweigerd en waren afgemarcheerd. Ook is het geval bekend van een seinwachter die een trein met militairen tegenhield door het sein op onveilig te zetten.

Het gemeentebestuur reageerde met een verbod op demonstraties en stelde bewaking in. De stad moet die dag een grimmige aanblik hebben geboden. Gewapende militairen begeleidden karren en schuiten en officiële gebouwen werden bewaakt. Bereden politie patrouilleerde in de winkelstraten en het pas geopende Magazijn de Bijenkorf kreeg extra bewaking. De groentemarkt, Jordaan en

Boven: Ook Frascatie is door het militaire gezag gevorderd

Rechts: Op 4 juli 1917 worden op het IJschutterrein mitrailleurs klaargemaakt

oostelijke eilanden waren afgezet. Ondanks al deze maatregelen werden er toch nog pakhuizen opengebroken en vleeskarren op weg van het abattoir naar de slagerijen overvallen. Het aantal doden en gewonden steeg verder.

De volgende dag **woensdag 4 juli** lag het werk in delen van de haven stil en in fabrieken als Ketjen, de Hollandsche Draad- en Kabelfabriek en de munitiefabriek bij de Hembrug. Tussen de 10.000 en 20.000 arbeiders, waaronder ook de dokwerkers, hadden gehoor gegeven aan Wijnkoops stakingsoproep.

Donderdag 5 juli werd het aantal militairen uitgebreid met marechaussee en cavalerie, beide te paard. Die concentreerden zich op de aanlegplaatsen voor de aardappelschuiten in de Nieuwe Vaart. Van-

daar trokken intimiderende pelotons door de stad. De marechaussee en cavalerie bivakkeerden op het Museumplein. De marechaussee kende een effectief trucje waarbij ze door een snelle wending van hun paard een heel trottoir “schoonvegen”. Dat boezemde ontzag in. ‘s Avonds waren er ernstige onlusten op de Haarlemmerdijk en omgeving. Op het Haarlemmerplein kregen de militairen het bevel met scherp te schieten op stakende Hembrug-arbeiders. Twee keer schoten zij op bevel op de menigte.

Onder de in opstand gekomen arbeiders waren er veel werkzaam bij de scheepswerf en munitiefabriek bij de Hembrug. Het schrijnende was dat het kruit uit de geweren van de militairen in deze fabriek was gefabriceerd. De arbeiders vonden de dood door hun eigen kogels.

Op verschillende plaatsen vonden bloedige confrontaties plaats. De mensen vluchtten naar alle kanten en werden achtervolgd. Aan de Brouwersgracht vielen twee doden. Ook op het Kattenburgerplein was er een heftige confrontatie met de militairen. De opstand werd tenslotte neergeslagen en op 6 juli keerde de rust langzaam weer terug in de stad, maar wel ten koste van 9 doden en 114 gewonden.

Ria Scharn

Op YouTube staat dit filmpje over het aardappeloproer, het stipt nog een ander aspect aan van het gebeuren: de opstand had ook een goed effect, er kwam meer voedsel naar Amsterdam. Klik de afbeelding.

Boven: Op de groenmarkt werd geplunderd; de politie reageert met gericht schieten op vrouwen

Links: Charges van cavalerie en bereden politie blijken een probaat middel

Maandag 31 december 1918

De oorlog is voorbij! Eindelijk over... al dat zinloze moorden en verwoesten. Wat blijft, is een enorme chaos, niet zozeer in ons land, maar als je berichten leest over België en Frankrijk, geloof je je ogen niet bij het bekijken van de foto's en het lezen van de verslagen. Ons land is ontsnapt aan dit inferno, hoewel het af en toe maar een haartje gescheeld heeft. Ook ik heb geboft dat ons leger niet hoefde te vechten. Per vandaag ben ik, na bijna 19 jaar, eindelijk ontslagen uit de dienst. Hopelijk is het nooit meer nodig om ons leger in paraatheid te brengen vanwege een mogelijke oorlog. Miljoenen mensen zijn omgekomen en wat heeft de oorlog opgeleverd? Behalve rampspoed helemaal niets!

Toen op 19 november met de wapenstilstand een eind aan de oorlog kwam, dacht Troelstra, de voorman van de SDAP, dat het een uitstekend moment was om ook hier in Nederland de revolutie uit te roe-

1. Dag der inlijving.	
2. Korps, waarbij ingelijfd.	AANMERKINGEN.
18.	NB. In deze kolom worden de ten aanzien van den ingelijfde gedurende zijnen diensttijd voorgevallen mutaties aange teekend. 19.
1. 7 Maart 1900 2. <i>Regiment Infanterie</i>	<i>31 Decemb 1918 met bewijs van ontslag wegens geëindigd der Landweer diensttijd. 2e M 2 6470/20</i>

pen. Hij vergiste zich schromelijk. Nederlanders zijn niet echt een revolutionair volkje. Wij zijn een handelsnatie en handel gaat nooit goed samen met oproer en revolutie. De oorlogsjaren waren net achter de rug en nu willen we rust en vrede. Binnen de kortste keren was de rust gelukkig weer hersteld en Troelstra likte zijn wonden.

De verhalen en berichten over deze Grote Oorlog drukken het nieuws over die andere vreselijke ramp naar de achtergrond. Sinds de zomer waart er een gevreesde griep door het land. De Spaanse Griep wordt hij genoemd en er sterven vele mensen aan. Overal wordt gewaarschuwd dat we niet met te veel mensen bijeen moeten komen. Dat onze huizen goed gelucht moeten worden en we de hygiëne in acht moeten nemen. Mijn grootste zorg is natuurlijk dat er iets met Marie of met ons dochttertje Leentje zal gebeuren. Zij is nog maar zo klein en er sterven dagelijks kleine kinderen aan deze vreselijke ziekte. Gelukkig is ze nog te jong voor school en kan ze zoveel mogelijk veilig binnenblijven. Ik realiseer me dat dat een enorme luxe is in deze overvolle vervuilde stad, waar veel mensen opeengepakt bij elkaar wonen. Vaders moeten wel naar hun werk in

Boven: Jelle Pieter Troelstra predikt de revolutie... tevergeefs

Links: Officieel ontslag uit de militaire dienst op 31 december 1918

Links:
De lijken worden in
Amsterdam per fiets-
brancard opgehaald

Rechts:
Spotprent naar aanlei-
ding van de verschrik-
kelijke gevolgen van de
Spaanse griep, met we-
reldwijd een aantal do-
den dat naar schatting
tussen 50 en 100 miljoen
mensen bedroeg; voor
Nederland was dit cijfer
 ± 30.000

de fabrieken, de havens of andere plekken waar ze met de griep besmet kunnen raken en die dan mee naar huis nemen. De ziekenhuizen zijn overvol en er is een schreeuwend tekort aan verpleegsters en doodgravers. Hoelang zullen deze duistere tijden gaan duren? Hopelijk brengt het nieuwe jaar betere tijden.

Gelukkig brengt de vrede betere tijden voor de handel. Bij het versturen van pakketten lopen we niet meer het risico dat het schip dat de lading vervoert niet veilig aan zal komen. Wel hebben we te horen gekregen dat wij over niet al te lange tijd ons pand aan de Binnenkant zullen moeten verlaten, omdat het Scheepvaarthuis gaat uitbreiden. Daar zijn wij natuurlijk niet blij mee. Dit pand staat op een uitstekende locatie en heeft voldoende ruimte voor onze werkzaamheden en de opslag van tabak en sigaren. Weer moeten we op zoek naar een andere locatie, maar we hebben nog even de tijd, want de aankondiging van sloop is voor eind 1920. We zullen zien wat de toekomst brengt.

Carl

De Windvlaag des Doods

Van begin 1918 tot eind 1920 raasde de Spaanse Griep – bijgenaamd de ‘Windvlaag des Doods’ – in drie golven over onze wereld. De eerste, een goedaardige periode, begon in maart 1918 gevolgd door een veel ernstiger vorm in het najaar en de winter van 1918 tot de zomer van 1919. Een derde mindere golf kwam in het voorjaar van 1920. Tijdens die jaren verspreidde het virus zich als een wervelwind over de hele wereld, een spoor van tussen de 50 en 100 miljoen doden achterlatend. Dat was vele malen meer dan het aantal slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog; die een van de meest bloedige conflicten ooit uitgevochten op Europese bodem was, waarbij meer dan 9 miljoen militairen en naar schatting 8 miljoen burgers het leven verloren.

Door de in 1918 nog steeds voortdurende Eerste Wereldoorlog kreeg de Spaanse Griep in de geschiedenisboeken meestal niet meer dan een voetnoot, maar hij veroorzaakte in 1918 ook in Nederland grote

maatschappelijke ontwrichting. De regering keek slechts toe vanaf de zijlijn en het was aan lokale bestuurders, artsen en verpleegsters om het op te nemen tegen een uiterst dodelijke ziekte die ons land in zijn greep hield en 38.000 slachtoffers eiste.

De laatste twee oorlogsjaren ondervond het neutrale Nederland in het dagelijks leven steeds meer de gevolgen van de Grote Oorlog, zoals hij vaak genoemd wordt. Eerder al waren ruim 200.000 mannen onder de wapenen geroepen, een miljoen Belgische vluchtelingen opgenomen en 36.000 buitenlandse soldaten geïnterneerd. Er ontstond een nijpend tekort aan aardappelen en brood, waardoor in 1917 het Aardappeloproer uitbrak en in het voorjaar van 1918 tientallen bakkerijen geplunderd werden, nadat het dagelijks broodrantsoen was verminderd tot twee ons per persoon. Ook in Amsterdam nam de kans op ondervoeding toe, ondanks de nieuwe gemeentelijke Centrale Gaarkeuken. Tweemaal per dag waren er maaltijden onder de kostprijs te verkrijgen, maar niet iedereen had daar waardering voor. Revolutionaire inwoners vonden dat deze ‘Trog van Wibaut’ de arbeidersklasse verdoofde voor de klassenstrijd.

Wereldwijd kreeg maar liefst een op de drie mensen – een half miljard – deze griep, van wie een geschatte 50 à 100 miljoen overleden. In totaal stierf 2.5% tot 5% van de wereldbevolking aan het virus. Hiermee was de Spaanse Griep de grootste moordenaar sinds de Zwarte Dood, die in de Middeleeuwen miljoenen levens eiste. Ter vergelijking: de Eerste Wereldoorlog en Tweede Wereldoorlog kostten aan respectievelijk 17 en 60 miljoen mensen het leven. Toch is de Spaanse Griep als ‘enkelvoudige gebeurtenis’ – anders dan beide wereldoorlogen, het communisme, de Koude Oorlog en de dekolonisatie – opvallend afwezig in historische overzichtswerken.

Links: Noodhospitaal

Was in de eerste krantenberichten de Spaanse ziekte nog onschuldig van aard, al rap kwamen er meldingen over de eerste dodelijke slachtoffers in Frankrijk, Engeland en Duitsland. Geen reden voor ongerustheid, meenden de Nederlandse autoriteiten. Ten onrechte, bleek al snel. Begin juli begon de Spaanse griep aan een epidemische opmars langs dorpen en steden. De gevreesde ziekte bereikte eind juli 1918 ook de hoofdstad. Vooral de arme Amsterdammers in de volksbuurten werden getroffen. Alle gemeentelijke diensten kampten met groot ziekteverzuim. Alleen al bij de tramdienst waren 800 van de 3200 personeelsleden geveld. De politie meldde 195 patiënten (één agent overleed). De Geneeskundige Dienst (GD) had een tekort aan ziekenbroeders en ambulances. “Maak lucht!”, adviseerde dr. Margaretha van Riemsdijk, van de GD. “Zit, indien mogelijk niet met grote gezelschappen bij elkaar. Spuw niet en als ge met iemand spreekt, ga dan niet vlak bij zijn mond staan.”

De eerste augustusweek stierven er waarschijnlijk drie Amsterdammers aan de gevolgen van het virus, de tweede week zeventien. Maar precieze cijfers zijn moeilijk te geven. Eind augustus, de griep leek over het hoogtepunt heen, maakte Van Riemsdijk de balans op. Er waren 228 personen meer overleden dan in dezelfde periode in 1917, en 244 meer dan in 1916. Cijfers waaruit zij afleidde “dat de Spaanse griep ook op andere ziekten ongunstig heeft ingewerkt, doordat zij voor zwakke personen ernstiger gevolgen heeft gehad dan voor anderen”. En er was ook hoop. “De laatste week van augustus vertoont een belangrijke vermindering van het aantal sterfgevallen. En dat de ziekte thans naar het schijnt onze stad gaat verlaten.” Maar het zou heel anders lopen.

In oktober laaide de epidemie weer op, maar nu sterker en dodelijker. Zij ging gepaard met bijzondere ziekteverschijnselen. Wat begon met de symptomen van een gewone griep (koorts, hoofd- en spierpijn en een

Boven: Dit is de eerste pagina uit het plakboek van een Nederlander die in de juli-maand berichten over de Spaanse Griep bijeen zocht en inplakte

zere keel) eindigde voor sommigen in ‘verdrinking’ door bloed in de longen. De dood kondigde zich aan met donkere verkleuringen van jukbeenderen, vingers en tenen en met bloedingen uit neus en mond. De ziekenhuizen raakten overvol, er was een schrijnend tekort aan verpleegsters. Ook waren er te weinig doodgravers. “Voor het begraven komt men handen te kort”, aldus een getuigenverslag, maar hoe somber ook het beeld; de meeste grieppatiënten bleven in leven.

Tallose getroffen gemeenten hielden uit angst voor verdere besmetting de scholen dicht, maar Amsterdam niet. Schoolsluiting kon misschien preventief werken in de provincie, maar niet in de overbevolkte hoofdstad met grote gezinnen opeengepakt in kleine wonin-

*Boven: Dit Amerikaanse gezin draagt zelfgefabriceerde mondkmaskers, zelfs de kat
Rechts: De posterijen hadden door het grote aantal zieken moeite de normale diensten te verlenen, zowel post, telefoon als telegrafie*

gen. Bovendien waren het vooral de gezinshoofden die de infectie mee naar huis namen. “Dan zouden we eerder banken, bioscopen, theaters, vergaderlokalen en cafés moeten sluiten en het tramverkeer moeten stremmen” was de gedachte daarachter. Ontsmetting van schoolgebouwen was ook geen optie, omdat er door de oorlog een groot gebrek aan desinfecteringsmiddelen was ontstaan.

Ondertussen stierven de mensen bij bosjes. Overleden er normaliter in dit jaargetijde dagelijks twintig tot dertig Amsterdammers, nu bezweken er soms bijna honderd, in de laatste oktoberweek maar liefst 651. Gemeentelijke diensten raakten ontwricht door het hoge ziekteverzuim. De telefoondienst riep bij gebrek aan telefonistes op om niet te bellen, tramlijnen werden uit de dienstregeling genomen. Het overvolle Onze Lieve Vrouwe Gasthuis stelde een bezoekverbod in en sloot na het overlijden van tien verpleegsters zelfs de deuren.

De Spaanse griep? Die kwam niet uit Spanje. Het is een misverstand dat het griepvirus van het type H1N1 dat in 1918 dood en verderft zaaide, in Spanje is ontstaan, want de ziekte heeft waarschijnlijk Europa bereikt via de grootschalige troepentransporten uit de Verenigde Staten en zaaide ook dood en verderf aan het

westfront, maar vanwege de oorlog gold in landen als Frankrijk en Duitsland een strenge censuur, waardoor kranten aldaar zwegen over de ziekte. Spanje was echter neutraal en berichtgeving over de griep stond daar vrij. Mei 1918 namen alle Europese kranten het nieuws uit Spanje, over de door griep gevelde koning Alfonso XIII, gretig over. Overigens noemden de Spanjaarden de griep zelf 'de Napolitaanse soldaat', volgens de Polen betrof het de 'Bolsjewistische ziekte', Senegal werd geteisterd door de 'Braziliaanse griep' en in Brazilië hield de 'Duitse griep' huis.

De oorlog eindigde op 11 november 1918, maar de Spaanse griep zou daarna nog vele slachtoffers eisen, want het vele verkeer van de huiswaarts kerende troepen en vluchtelingen zorgde na de wapenstilstand van 11 november voor een enorme verspreiding.

In Den Haag had de regering ondertussen andere zaken aan het hoofd. Op 11 november 1918 kwam er niet alleen met een wapenstilstand een einde aan de Eerste Wereldoorlog, maar riep SDAP-voorman Troelstra in een rokerig zaaltje in Rotterdam ook de revolutie uit in Nederland. Hij achtte de tijd rijp door woelige gebeurtenissen elders: de Russische revolutie en de overhaaste abdicatie van de Duitse keizer Wilhelm II, die zojuist in Nederland asiel had gevraagd. Op de Harskamp waren militairen aan het muiten geslagen.

De Spaansche ziekte komt.

Verzekert U nog heden tegen de kosten Uwer geheele Medische Verzorging. MORGEN kan het te laat zijn.

De N.V. Risico Verz.-Mij. te Rotterdam

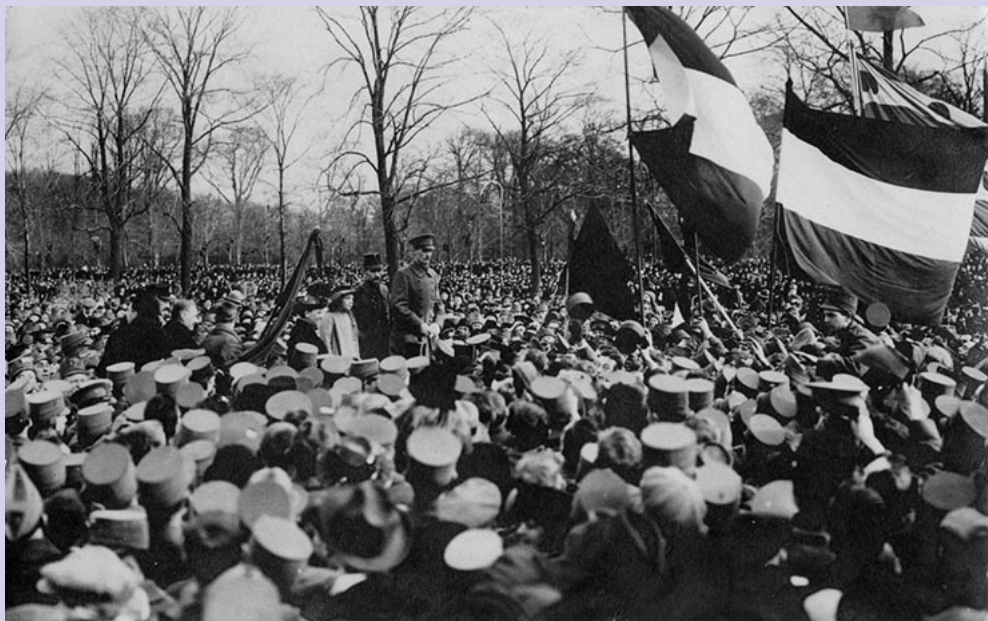
is de EENIGE Mij., die het geheele risico aanvaardt en ONMIDDELIJK na het aangaan der Verzekering. (Premie per persoon vanaf 60 ct. per mnd.)

* * De Heer J. J. RECKMAN, te Geertruidenberg, maakt het geëerd publiek bekend, dat bij hem verkrijgbaar zijn alle **GENEESKUNDIGE KRUIDEN**, als: voor de *Cholera*, *Buikloop*, *Beroerten*, voor de *Pestpokken* en *natuurlijke Pokken*, voor de *Vallende Ziekte*, voor het *Graveel*, voor den *Kanker* die geschoten is, ook voor den *Kanker* die niet geschoten is en voor den *Kanker in de Tong*, voor het *Koude Vuur*, voor alle *Teringen*, voor *Jigt* en *Kramppijn*, voor het *Koliek*, voor al wat in den Mensch kan opkomen, ook voor de *Pestziekte*; want daar is niets, dat opkomt in den Mensch, of God laat er de Kruiden voor groeijen. Als er iemand mogt wezen, die van mijne Geheimen wilde weten, kan zich bij mij adresseren, Brieven *franco*, want mijne jaren zijn verlopen. Verzoeken een ieders gunst en recommandatie.

De in september aangetreden regering Ruys de Beerenbrouck besloot, nu er wapenstilstand was, het leger te ontbinden vanwege de ontevredenheid in het leger en het toenemende aantal griepdoden onder militairen. Tegelijkertijd werden loyale legereenheden naar Amsterdam, Rotterdam en Den Haag gestuurd om de revolutie tegen te gaan. Dat bleek genoeg. Troelstra's revolutie bleek een misrekening.

Pas op 16 november verscheen de Spaanse Griep op de radar van het kabinet. Minister van Arbeid Aalberse wees in antwoord op kamervragen nog eens op het advies dat de Centrale Gezondheidsraad in juli al had gegeven: goede persoonlijke hygiëne betrachten, goed ventileren en bijeenkomsten vermijden. Volgens Aalberse waren er geen maatregelen bekend die kans van slagen hadden 'tegen een

Allerlei handige zakenlieden en kwakzalvers zagen hun kans schoon de angstige burgerij hun producten aan te smeren

zóó besmettelijke en zich zóó snel verspreidende aandoening'. Het enige wat de nationale overheid deed, was het verhogen van het broodrantsoen naar 280 gram, al beweerden kwade tongen dat dit vooral was om onrust te bezweren. Verder werd de zorg overgelaten aan lokale bestuurders, instellingen, artsen en verpleegsters.

En hoewel het kabinet wees op het gevaar van grote bijeenkomsten, werden in het hele land bijeenkomsten georganiseerd om Troelstra's mislukte revolutie te vieren. Op 18 november kwamen 40.000 mensen bijeen op het Malieveld in Den Haag in een strak geregisseerde pr-actie met koningin Wilhelmina en prinses Juliana.

In kranten kreeg de epidemie door het einde van de Eerste Wereldoorlog, Troelstra's revolutie en de daaropvolgende Oranjekoorts weinig aandacht. Dat kwam ook doordat de meeste doden in de pro-

18 november 1918 was er op het Haagse Malieveld een betoging als steunbetuiging aan het vorstenhuis Oranje; koningin en dochter Juliana waren aanwezig

vincies vielen, met name in de arme veenstreken. In de grote steden in het westen was de sterfte juist lager dan gemiddeld. Toch werd uiteindelijk de helft van alle Nederlanders ziek. Hoewel minder hevig ging de tweede griepgolf tot de zomer van 1919 door. Toen men dacht dat alles voorbij was, trad in 1920 een derde, maar mildere, golf op. Daarna verdween de pandemie even raadselachtig als hij gekomen was.

In Nederland was de maatschappelijke ontwrichting groot. De Spaanse griep had dood en verderf gezaaid. Hele gezinnen waren uit elkaar gerukt. Ouders verloren hun kinderen en omgekeerd. Veel overlevenden wilden er nooit meer over praten, en ook in kranten en tijdschriften werd er bijna niet meer over geschreven. In boeken over de geschiedenis van Nederland werd de Spaanse griep een voetnoot bij de grote gebeurtenissen van 1918.

Ook voor tijdgenoten stond 'de windvlaag des doods' niet op zichzelf, maar maakte hij deel uit van de algehele misère die de eindfase

van de Eerste Wereldoorlog en de eerste jaren daarna begeleidde. Bij de vijftigjarige herdenking van de grootste griepepidemie aller tijden werd daarom ook wel gezegd: 'De wereld stond in lichterlaaie. Wie had er oog voor een binnenbrand?'

Ria Scharn

Zondag 30 november 1919

Al een jaar is er vrede in Europa. Overal wordt hard gewerkt aan het herstel na de ellende van de oorlog en de Spaanse griep. Ook deze zomer zijn nog vele mensen gestorven tijdens de tweede griepgolf en we hopen nu maar dat dit het einde is van deze rampzalige periode.

Met ons gezinnetje gaat het goed. Vorige week op 10 november hebben we een flinke en gezonde zoon gekregen. Daar zijn we heel gelukkig mee en we hebben hem Carl genoemd. Waarschijnlijk komt hij later in de zaak en dan is het handig dat de naam C. Tersteeg kan blijven bestaan. Weliswaar is mijn broer Willem de oudste, hij is niet echt een zakenman, maar wel een uitstekende administrateur en boekhouder. Dat gedeelte van het bedrijf is bij hem in betrouwbare handen en dat stelt mij in de gelegenheid om het zakelijk gedeelte te beheren. Willem is niet getrouwd, een beetje de eeuwige vrijgezel en heeft dus ook geen opvolger. Daarom hebben

wij toentertijd, bij de oprichting van onze vennootschap, besloten de oorspronkelijke naam C. Tersteeg, genoemd naar onze vader Christiaan, te handhaven.

Overal leeft de handel weer op en dat geeft een enorme impuls aan allerlei nieuwe initiatieven. Een heel interessante is de opkomst van de luchtvaart. Door de oorlog is de belangstelling daarvoor gegroeid en zijn de ontwikkelingen in de vliegtuigbouw heel snel gegaan. Afgelopen augustus en september was er een grote tentoonstelling in Amsterdam-Noord waar ik graag met Marie naartoe wilde en besloot, in verband met haar al wat gevorderde positie, daar niet te lang mee te wachten. Op 10 augustus gingen we dus het IJ over, niet gewoon met de pont naar het Tolhuis, want die was veel te druk en dat leek mij niet zo bevorderlijk voor Marie, maar met de speciale ELTA-pontboot die vanaf steiger 11 aan de Ruijterkade direct naar het tentoonstellingsterrein voer. Dat was niet gratis, maar het leek mij wel

tammerstraat woont en gingen op weg naar de ELTA.

Het was een enorme drukte op het tentoonstellingsterrein, waaraan je kon zien dat de bevolking erg geïnteresseerd is in de ontwikkeling van de luchtvaart. We keken onze ogen uit naar al die nieuwerwetse zaken. We hadden natuurlijk nog nooit een vliegtuig van dichtbij ge-

het meest gepast voor mijn vrouw. Zij was ook heel nieuwsgierig naar die vliegtuigen, zeker nadat ze op 26 juli twee waternvliegtuigen boven de stad had zien rondvliegen, gevolgd door een enorm toestel, een Handley Page, met een vleugelwijdte van maar liefst 30 meter, vier motoren en 41 zitplaatsen. We hadden Leentje met een gerust hart ondergebracht bij een vriendin van Marie die om de hoek in de Buiten Ban-

zien en hier kon je ze bijna aanraken. Wie wilde en f 40,- betaalde, kon mee op een rondvlucht boven Amsterdam. Dat leek mij best interessant, maar ik kon moeilijk Marie daar alleen achterlaten en bovendien... binnenkort zou ik wel vader zijn van twee kinderen en stel nou dat er iets misging. Dus vermaakten we ons met het kijken naar de vliegdemostraties en de capriolen die de vliegeniers met hun toestel uithaalden. Het was een indrukwekkende dag. "Wie weet gaan wij nog weleens vliegen met zo'n apparaat," zei ik tegen Marie, maar die keek nogal bedenkelijk.

Toen we na terugkeer de Buiten Bantammerstraat weer inliepen, hoorden we Leentje al schreeuwen en Marie ging op een holletje naar het huis van haar vriendin.

Carl

ELTA 1919

De Eerste Luchtverkeer Tentoonstelling Amsterdam vond plaats van 1 augustus tot 14 september 1919 aan de overkant van het IJ bij de Papaverweg.

Oorspronkelijk was Nederland niet erg geïnteresseerd in de luchtvaart, ook al hadden wij in Anthony Fokker een heuse vliegtuigbouwer. Hij maakte al in 1911 een rondvlucht boven Haarlem in zijn zelf gefabriceerd vliegtuigje, de Spin 3.

Hij wilde vliegtuigen bouwen voor Nederland, maar ons land was – zoals gezegd – niet geïnteresseerd. Daarop vertrok hij naar Duitsland om een toekomst als vliegtuigfabrikant op te bouwen.

Sinds 1913 had ons leger een Luchtvaartafdeeling (LVA) als onderdeel van de Koninklijke Landmacht op vliegbasis Soesterberg en

beschikte over 4 vliegers met evenveel vliegtuigen, maar omdat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal was, deed de LVA niet mee aan oorlogshandelingen, terwijl in die periode de militaire luchtvaart internationaal veel vooruitgang boekte. Duitsland werd heerser in het luchtruim, niet in de laatste plaats geholpen door Fokker. Hij had in Duitsland al een vliegtuigfabriek waar hij duizenden militaire toestellen bouwde en hoog aanzien genoot, vooral nadat hij een uitvinding had gedaan om met een mitrailleur tussen de draaiende propellers door te schieten. Sinds die tijd, 1915, waren het voornamelijk Fokkertoestellen die aan Duitse zijde vochten. Na de oorlog drong het besef door dat er een nieuwe tijd was aan-

Boven: Albert Plesman en Anthony Fokker in 1919, twee mannen die de Nederlandse luchtvaart gestalte gaven

Links: ELTA Tentoonstellingsterrein in Noord; in de lucht een Zeppelin op bezoek

gebroken. De landen om ons heen hadden tijdens de oorlog veel ervaring opgedaan met de ontwikkelingen in de militaire luchtvaart en als Nederland ooit een partijtje mee wilde blazen in de burgerluchtvaart, moest er wel actie worden ondernomen. Vooral met betrekking tot de koloniën lagen er wellicht prima mogelijkheden in het verschiet. De regering zag dit nu ook in, begreep dat er in de komende jaren investeringen gedaan moesten worden en wilde daarom goed worden ingelicht. Om te voorkomen dat het buitenland de markt veroverde, zou men snel moeten handelen. Een

Boven: Vliegdemostraties boven een met kijkers volgepakte vliegweide

Rechts: Het landingsgestel van de Handley Page groef zich bij de landing in de slappe bodem waardoor het vliegtuig op z'n neus landde; de schade viel gelukkig mee

luchtvaarttentoonstelling op Nederlandse bodem zou daarvoor een ideale mogelijkheid zijn.

Dat werd dus de ELTA.

In een grote tentoonstellingshal aan de Papaverweg in de Buikslooterham, waar in totaal maar liefst 51 vliegtuigen stonden opgesteld, toonden vliegtuigbouwers uit binnen- en buitenland hun producten. Het doel van de ELTA was het Nederlandse publiek enthousiast te maken voor de luchtvaart, hetgeen zeker een succes was, want de tentoonstelling werd bezocht door ongeveer 500.000 mensen. Bovendien werden er vliegdemostraties gegeven en rondvluchten georganiseerd, waarvan, ondanks de hoge prijs van 40 gulden per vlucht, ruim 4000 keer gebruik werd gemaakt. Verder was er een luchtrace, die door Gaston Damelin court in een Farman F.50P werd

gewonnen en een stervlucht door Nederland uitsluitend voor de Nederlandse militaire Rumpler C.VIII en Spyker V.2.

Koningin Wilhelmina bezocht met Prins Hendrik en Koninginmoeder Emma de tentoonstelling en imposant was de aankomst van vijf Engelse Felixstowe F.5 vliegboten en twee Engelse luchtschepen. Behalve de vluchten vanaf de ELTA vlogen diverse buitenlandse vliegtuigen naar andere plaatsen in Nederland voor rond- en demonstratievluchten, waaronder: Heerenveen, Winschoten, Heerlen, Rotterdam en De Kooy. Italiaanse vliegboten waren gestationeerd op Texel en vlogen indien nodig naar Amsterdam voor demonstraties. Enkele Engelse en Italiaanse piloten bleven na afloop van de ELTA nog in Nederland voor het uitvoeren van rondvluchten.

De exposanten kwamen uit binnen- en buitenland, maar Engeland had bedongen dat zij alleen aanwezig wilden zijn als Duitsland niet werd uitgenodigd. Daar kon het comité, gezien de net voorbij oorlog, natuurlijk wel begrip voor opbrengen, alhoewel onze oosterburen wel superieur waren in de luchtvaart.

Het bestuur van ELTA wilde als attractie een luchtschip aan het publiek tonen, maar op het ELTA-terrein was niet genoeg ruimte om deze schepen te laten landen en opstijgen, reden waarom men koos voor een rondvlucht boven de stad. Duitsland had veel ervaring met het bouwen van zeer grote luchtschepen, de Zeppelins, maar ja..., zij waren niet welkom. De Britten hadden in 1916 een Zeppelin op de Duitsers veroverd en toen genoeg informatie verzameld om ook zo'n groot luchtschip te bouwen. Net na afloop van de oorlog hadden ze er twee gebouwd, de R33 en de R34. Op donderdag 11 september 1919 voer de R32, een zusterschip, boven Amsterdam en de bevolking keek met open mond naar het enorme gevaarte met een lengte van 210 meter en een inhoud van 65.000 m³.

*Boven: Het lunapark was een trekpleister op het tentoonstellingsterrein
Links: Twee van de vijf Felixstowe F5 vliegboten boven het IJ*

Ook populair waren de vliegdemostraties die 's avonds werden gegeven. De spanning werd dan opgevoerd zodra men in het donker alleen de motor van het vliegtuigje hoorde. Dan vingen de schijnwerpers de vlieger in hun lichtstralen. Eerst zweefde het vliegtuig, maar daarna haalde de vliegenier de meest gevaarlijke capriolen uit, wat het enthousiaste publiek beloonde met toejuichingen en applaus.

Aangespoord door het grote succes van de ELTA werd op 7 oktober 1919 de KLM opgericht. Mede-organisator van de ELTA, Albert Plesman, werd na afloop van de tentoonstelling gevraagd om deze nieuwe Nederlandse luchtvaartmaatschappij te gaan leiden. Men ging op zoek naar een luchthaven in de buurt van Amsterdam. Het ELTA-terrein kwam daarvoor niet in aanmerking; dat was nodig voor woningbouw. Men dacht eerst nog aan Schellingwoude waar zich een groot terrein bevond dat door de Marine gebruikt werd voor watervliegtuigen, maar dat zou de gemeente Amsterdam zoveel aan investeringen kosten, dat men ervan afzag. Plesman voelde veel voor het militaire vliegveld Soesterberg, maar zag op tijd in dat de klanten toch voornamelijk uit de randstad zouden komen. Vandaar dat de keuze op het militaire vliegveld Schiphol viel.

Toen de ELTA was afgelopen kocht Fokker de tentoonstellingshallen en vestigde zijn bedrijf op het voormalige ELTA-terrein.

Het laatste vliegtuig, dat pas in oktober 1919 vanuit Amsterdam naar Engeland terugvloog, was de Handley Page V/1500.

Ria Scharn

Epiloog – Maandag 24 juli 1920

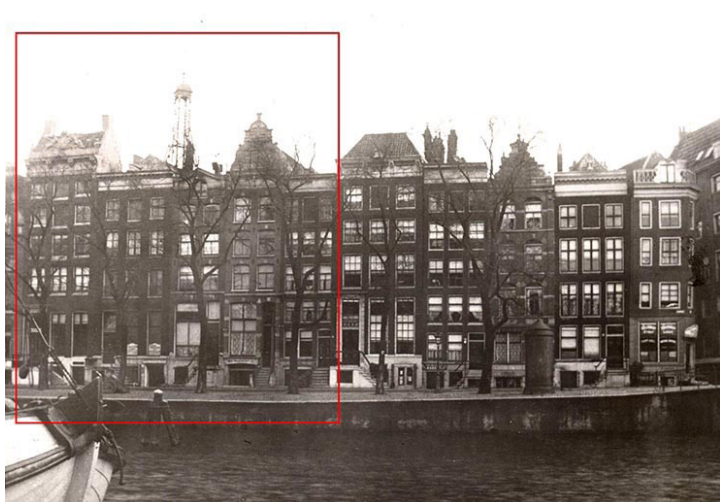
Hier zit ik dan in mijn nieuwe kantoor in de Langestraat 94 in Hilversum. Twee dagen geleden hebben we dan tenslotte Amsterdam verlaten. Het gaat mij wel aan het hart, Amsterdammer in hart en nieren die ik ben, maar het is mij niet gelukt daar een passende locatie voor ons bedrijf te vinden. Bovendien wilden we niet het risico lopen om over een aantal jaren opnieuw te moeten vertrekken voor de bouw van weer een ander groot pand. Amsterdam blijft slopen en bouwen en in de oude stad zijn veel panden verdwenen en met hen de bedrijven die daarin gevestigd waren. Binnenkant 7 moet worden afgebroken voor de uitbreiding van het Scheepvaarthuis en valt binnenkort met de aangrenzende panden 8 t/m 11 onder de slopershamer. Zonde van die prachtige panden. Toen het vinden van een geschikt pand in Amsterdam niet lukte, breidde ik mijn zoektocht uit naar Het Gooi. Daar was al het een en ander op tabaksgebied gevestigd, dat bood wel perspectieven en dicht genoeg bij Amsterdam om geregeld naar de tabaksbeurs te kunnen gaan. Ik ging op

zoek naar een pand, op loopafstand van een station en vond een uitstekende plek in Hilversum. De afstand naar het station is in ongeveer 10 minuten te lopen. Het ging om een stel panden dat in 1902 gebouwd is als sigarenfabriek met een winkelwoonhuis en een drogerij voor het sigarenblad. Het winkelwoonhuis staat aan de Langestraat 94 (tekening volgende pag.) met daaraan ver-

Hierboven ons nieuwe woonhuis in de Liebergerstraat te Hilversum

Hieronder van links naar rechts de vijf panden (waaronder helemaal links dat van ons) die gesloopt moesten worden voor de uitbreiding van het Scheepvaarthuis. In het midden het gat dat viel en rechts de bouw van de uitbreiding.

LIJST VAN TABAKS- SIGAREN- EN SIGARETTEN-FABRIEKEN TUSSEN VECHT EN EEM (op plaats en vervolgens chronologisch)

Tabaks- en sigarenfabrieken

BAARN

Firma G. Martens en Co, Nassaulaan 42 en Schoolstraat 22 (1914-)

Sigarenfabriek D. Wijdemans (1919-)

Johannes Hubertus Goote (circa 1921)

H.P.H. van Wees, (circa 1921)

Sigarenfabriek 'Tingana' van G. Visser (1934-)

N.V. Koninklijke Utrechtse Sigarenfabriek van H.G. & M.A. Hagen, Hoofdstraat 3, (1935-1936) en (1952-1956)

Anton Noordijk (circa 1937)

Nicolaas Andries Johannes van der Meiden, Penstraat 11, (circa 1948)

BUSSUM

P. de Kloet, tabak- en sigarenfabriek, Hoogstraat (circa 1875-)

Sigarenfabriek Johannes G. Barends, Raadhuisstraat 61, (1885-), zie ook Naarden

Tabak- en sigarenfabriek 'De Ploeg', firma P. de Kloet, Brinklaan 88 (-1901)

Sigarenfabriek R. Jellema, Landstraat 2-4 (1903-1914)

Sigarenfabriek firma Räkens en Co, Huizerweg 128a (1908-1909)

Sigarenfabriek J.D. de Kloet, Nieuwstraat 20, (1914-1917)

Sigarenfabriek (?), sigarenmagazijn Mouissie, Kapelstaat 22,

Gooische Tabaksfabriek 'Het wapen van Bussum', Brinklaan 65 (circa 1925-)

Gooische Tabaksfabriek Hardeman en Moser, Industriestraat 4, (1938), zie ook Weesp

HILVERSUM

Tabaks- en sigarenfabriek 'De Ploeg' van T.L. Heeres, Kerkstraat 231 (circa 1875)

Sigarenfabriek van de heer J.B.P. van 't Rood, (circa 1881)

'Het wapen van Hilversum', Tabak- en sigarenfabriek H.C. Pompe, Groest/hoek Spoorstraat (1884-)

Sigarenfabriek Laarderweg 38, A. Schröder (1886-)

Sigarenfabriek Laardergrintweg (circa 1891)

Sigarenfabriek Laarderweg 38, P.H. Wijnand J.Hz (circa 1894)

Jacob Venlet, sigarenfabrikant, Vaartweg 13, (circa 1895)

Sigarenfabriek Laarderweg 38, firma Van Oenen en Van Blaaderen (circa 1899)

Sigarenfabriek Laarderweg 38, Cornelis van Blaaderen (circa 1901)

Sigarenfabriek, Kruissteeg 19, (1902-1920)

Sigarenfabriek Laarderweg 61 (circa 1902)

Sigarenfabriek Veerstraat 12 (circa 1903)

Sigarenfabriek Laarderweg 38, Firma Van Oenen en Manssen (1904-1949)

Sigarenfabriek W. Peper, Diamantstraat 33, (1902-1903, 1917)

Sigarenfabriek en magazijn van D. Engers en Co, Zeedijk 2 (1902-)

Sigarenfabriek van Wed. Spruyt, Lijsterweg 20a, (1909-)

Sigarenfabriek 'America', Bussummerstraat 29, (circa 1910-)

Firma Spruijt en Wisman (1911-1912)

Stoomtabaksfabriek J.F. Herman en Zn., Noorderweg 46, (1911-)

J.F. Herman en Zn. Tabaksfabriek 'Achilles', Noorderweg 52

Sigarenfabrikant A.J. van Bakel, Ruitersweg 115 (circa 1913-), Havenstraat (-1925)

Sigarenfabriek Volkers & Reddering, Hoge Laarderweg (1915-)

Sigarenfabriek C. Tersteeg, Kruissteeg 19/Langestraat 94, (1920-1929)

Tabak- en sigarenfabriek Oranda, Heerenstraat 24, (1920-1926)

Sigarenfabrikant M.H. Jagtenberg, Geuzenweg 168 (-1921)

Marius Gerardus Vollenberg, Oude Doelen 2, (1921-)

Sigarenfabriek H. Deenik, Hoge Naarderweg 19a, (1922-)

Tabaks- en sigarenfabriek A.A. van Dorf, Herenstraat 24 (1923-)

Tabaksfabriek 'de Gooische Damper', Noorderweg 12b (circa 1923-)

Tabak- en sigarenfabriek Jacques de Vries, Noorderweg 28 (1923-)

J.G. Bernsen, Tabaksfabriek 'Taba', (circa 1923)

J.G. Bernsen, Stoomtabaksfabriek 'Achilles', (circa 1924)

Tabak- en sigarenfabriek Derk de Vries, Noorderweg 12A (1924-1925)

Firma De Boer en Van Schaik, Oude Doelensteeg 2, (1924)

Sigarenfabriek M.W. Riemersma jr., Leeghwaterstraat 127A (-1925)

Tabak- en sigarenfabriek D. de Vries, Noorderweg 30 (1925-)

Firma Dorland & De Jong, 2e Nieuwstraat 47, bovenverdieping (1925-)

Sigarenfabriek Diepeweg 6a (-1926)

Sigarenfabriek G. van Schaik, Hertenstraat 28 (1926-)

bonden de fabriek, die als adres Kruissteeg 19 heeft (foto rechts) en op Kruisstraat 30A de drogerij. Bij elkaar leveren die panden genoeg ruimte voor de sigarenfabriek. Het winkelwoonhuis (rechts) gaan wij gebruiken als kantoor en een woning hebben we gevonden op de hoek van de Liebergerstraat en het Wandelpad, ook op loopafstand van de fabriek. Een heel aardig huis en meteen aan het spoor. Het zal even wennen zijn aan het geluid van die voorbijkomende treinen, maar dat levert vast geen probleem op. Marie is heel blij met het nieuwe huis in de rustige buurt bij de Sint Vituskerk. Het biedt een mooi vrij uitzicht over het Wandelpad en het spoor. Er is een kleuterschool vlakbij de kerk die, net als een aantal grote kerken in Amsterdam, gebouwd is door Pierre Cuypers. Het is ook niet ver van het centrum met de winkels. Een prettige omgeving voor onze kinderen om op te groeien. Vaarwel dus Amsterdam. We gaan niet ver weg en zullen zeker geregeld onze stad komen bezoeken, maar de focus ligt nu op Hilversum.

